

DINGIR DINGIR

2

2012

15. ročník

religionistický časopis o současné náboženské scéně

Cena 49 Kč

červen 2012

**Postava trickstera včera a dnes
Konfuciovův úsměv, Čuangovo chechtání
Vtipní jako Kohn
Humor v zenu
Být vážný je nemoc
(rozhovor se Sheelou Birnstielovou)**

TÉMA: Náboženství a humor

PROČ DINGIR

✚ Některé starověké jazyky měly zajímavý zvyk, který spočíval v tom, že do psaného textu vkládaly tzv. ideogramy. Byly to značky, které předjímalily vlastnosti následného slova. A tak se např. v klínopisných textech vkládal před každou věc ze dřeva (např. strom, ale i stůl nebo židli) znak pro dřevo. Před rybníky, řeky apod. se vkládal znak pro vodu atd. Podobně existoval i zvláštní znak, který se musel napsat před jméno jakékoli božské bytosti nebo boha. Tento znakce, upozorňující na božskost toho, co bude následovat, se většinou říká podle starého sumerského označení pro boha DINGIR. Toto slovo je pak zároveň i pravděpodobně vůbec nejstarším označením pro božskou bytost, jaké známe.

✚ Zajímavé je, že klínový znak, který se jako označení DINGIR používá, je ve skutečnosti obrázkem hvězdy, která představuje směr, k němuž člověk hledí a k němuž se upíná. Znak DINGIR se tak může pro nás stát symbolem jistě nezanedbatelného rozměru lidství, člověka, který hledá něco, co ho přesahuje, na čem se může orientovat a k čemu může směřovat. Tato lidská touha nachází nejrozmanitější podoby v nejrůznějších kulturách a sociálních skupinách. A tak i v naší současné společnosti se setkáváme s desítkami nejrůznějších náboženských skupin, jež jsou výrazem tohoto rozměru člověka.

✚ Záměrem našeho časopisu je pozorně sledovat a zkoumat tuto současnou náboženskou scénu. Výhodiskem naší práce jsou principy a metody vědy o náboženství, religionistiky. Nesnažíme se tedy náboženská hnutí hodnotit nebo kritizovat, chceme je podrobně monitorovat, popisovat a adekvátně jim rozumět z hlediska příčin a souvislostí jejich vzniku a vývoje. Budeme se tedy věcně tázat, kdo nebo co je DINGIREM těch, kdo se k těmto hnutím hlásí, jak právě jejich DINGIR ovlivňuje jejich život a jaké formy jejich cesta za tímto cílem nabývá. Časopis DINGIR by tak měl pomoci odborně zkoumat a mapovat oblast, která je od pradávna neodmyslitelnou součástí života lidstva, a přesto zůstává pro mnohé nezmapovanou a nepřehlednou krajinou.

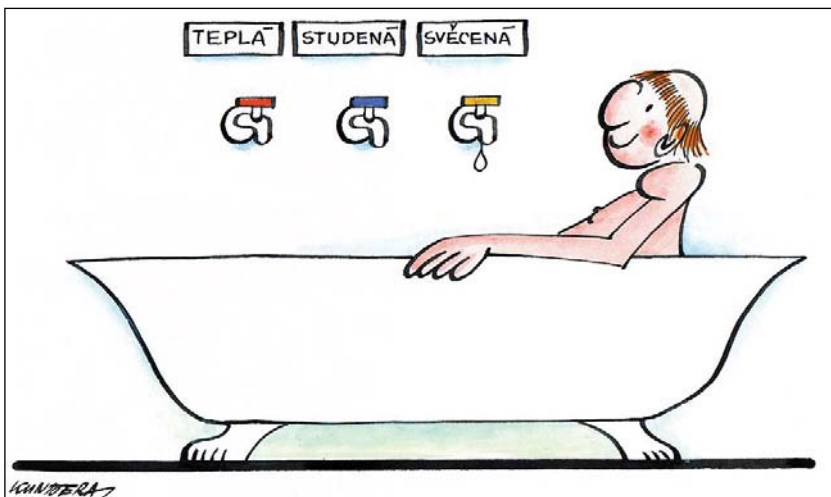
RECENZNÍ ŘÍZENÍ

Dingir se jako religionistický časopis věnuje především současné náboženské scéně. Kromě doprovodných textů dokumentujících různé náboženské postoje a zpráv obsahuje každé číslo odborné články (je na ně upozorněno dole na stránce), které podléhají recenznímu řízení. Na každý článek vypracovávají dva písemné posudky akademičtí pracovníci, členové redakční rady nebo její spolupracovníci. U těchto článků se posuzuje soulad s bibliografickou normou, jazyková úroveň textu, spolehlivost informací a vědecký přínos při jejich interpretaci. Dingir je jediným českým odborným časopisem, který se věnuje současné religiozité.

Kresba na přední straně obálky: Pavel Kundera.
Kresba na protější straně: Václav Linek.

Dvě nedávné návštěvy dokumentují vzrůst oblíbenosti tzv. pránické stravy v prostředí české alternativní spirituality. V listopadu loňského roku absolvoval velmi úspěšné turné po sedmi městech francouzský breatharián Henri Monfort (o popularitu se postaral i herec Jaroslav Dušek), na začátku června tohoto roku přednášela v Praze australská autorka knih o pránické stravě Jasmuheen. Článek o breathariánství (tedy přesvědčení, že jídlo ani pití není nutné, pokud člověk přijímá kosmickou energii) chystáme do příštího čísla Dingiru.

Toto číslo Dingiru obsahuje kresby, jejichž autoři se roku 1998 účastnili soutěže „Bratr Paleček“, kterou pořádalo občanské sdružení VO 106 z Náchoda. Autorem této kresby i kresby na přední straně obálky je Pavel Kundera.

V roce 2010 doporučilo Valné shromáždění Organizace spojených národů konání Světového týdne mezináboženské harmonie vždy první únorový týden. Této myšlenky se u nás chopila Univerzální federace míru, inspirovaná Korejcem Son-Mjong Munem, zakladatelem Církve sjednocení, a uspořádala setkání v Praze a Brně. Brněnského se účastnil kromě jiných i biskup Československé církve husitské Jan Hradil a sociolog a religionista Dušan Lužný (první dva zleva).
Foto: <http://www.upf.cz>.

V HUMORU NÁBOŽENSTVÍ ODHALUJE SVÉ BŘÍŠKO

Jan Sušer

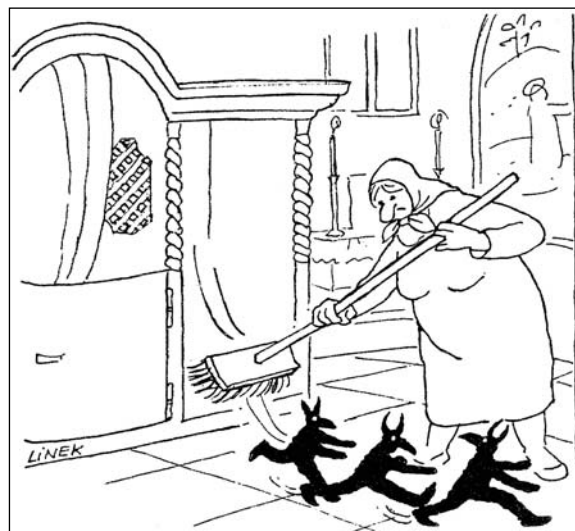
Na stránkách Dingiru jsme se již zabývali značným množstvím náboženských tradic i společenství v religionistické perspektivě; rovněž i dílčími aspekty s těmito tradicemi svázanými. V patnáctém ročníku jsme se pro tentokrát rozhodli téma odlehčit a věnovat toto číslo humoru – samozřejmě v perspektivě světových náboženských tradic. Nechtěli jsme pochopitelně stránky tématu zaplnit pouze humorem; to by čtenáře jistě neuspokojilo. Ani jsme se nezastavili před obecnou otázkou, jakou roli hraje humor v jednotlivých náboženstvích světa. Cestou zkoumání konkrétních forem humoru jsme doufali kráčet vsříc i otázky abstraktnější, a to po podstatě humoru jako takového – v zrcadle náboženských skutečností.

Jak se dalo očekávat, sešlo se více příspěvků k tématu, které asi čtenáře napadne na prvním místě: židovské anekdoty, potažmo židovský humor vůbec. Autorům se přesto podařilo nalézt různé úhly pohledu, a tak bylo možné zařadit texty všechny: **Jan Fingerland** se pokusil o vymezení pole židovské anekdoty jako takové a snaží se rovněž objasnit čtenáři genezi židovské anekdoty z několika hledisek: jako sebezasměšnění – „odhalení břicha“ – před potenciálním nepřítelem okolo diaspor; nebo naopak jako výraz sebevědomí a sebejistoty; případně jako projev specificky židovského postoje k samotnému Bohu. Metafyzickou podstatu humoru, jeho vztah k radosti a rozdíl – a to velmi zásadní! – mezi humorem, vtipem na jedné straně, a posměškem, zesměšněním na straně druhé, vystihl ve své úvaze o humoru v *jidiš* kaj a v zorném úhlu Tóry a talmudické tradice **Jaroslav Achab Heidler**, který se tak dotkl právě základní otázky, *co vůbec dělá humor humorem*, kterou si jistě klademe i za horizontem žánru židovské anekdoty. Prof. **Milan Balabán** pak před čtenáře klade přehlednou rešerši typů humorných textů v Bibli, zejména ve Starém zákoně.

Zenový humor představuje Bc. **Vladimír Kočandrl** v systematickém pojednání, kde se snaží nejen představit možné „humoristické“ žánry zenu, ale také poukázat na to, že představa zenového „něžného smíchu“ není zcela adekvátní, neboť zenové autoři dovedou být i velmi kousaví. Kdo, jak a čemu se chechtá v Číně – „v zemi svázané konfuciánskou tradicí, která dodnes odmítá frivolní vyjadřování“ – zkoumá PhDr. **Lubica Obuchová**, která se snaží odpovědět čtenáři na otázku, zda u klasických čínských autorů něco jako humor vůbec můžeme nalézt.

Když člověk vtipkuje o věcech božských, může si užít spoustu legrace. Co si však počneme, když si bytosti nadzemské začnou tropit šprýmy z člověka? **Pavol Bargár** představuje ve svém slovensky psaném článku „Podvratný vtipkár“ fenomén, který známe z mnoha náboženských tradic na celém světě: postavu *trickstera*, zlomyslného bůžka a vyslance chaosu. Nežůstává však jen u klasických příkladů, jako jsou americký Kojot či skandinávský bůh Loki – autor se zamýšlí i nad ztvárněním trickerovských postav v moderním umění a současných „mytologických“ příbězích Hollywoodu.

V redakci Dingiru doufáme, že se nám podařilo předat vám nejen zajímavé informace religionistické, nejen poskytnout nevšední pohledy na humor ve světě náboženství, ale i že se u tohoto čísla dobře pobavíte.

OBSAH

Od „Falašů“ k etiopským Židům“ (*Aleš Weiss*).....38

Z domova

Smutek za Václava Havla (*Ruth J. Weiniger*) 40

Zahraníčí

Premena duchovnej scény na Slovensku 42
(*Lucia Grešková*)

Téma

Podvratný vtipkár (*Pavol Bargár*) 44
Konfuciův úsměv, Čuangovo chechtání 48
(*Lubica Obuchová*)
Vtipní jako Kohn (*Jan Fingerland*) 50
Volá mladá nevěsta... 52
(*Jaroslav Achab Heidler*)
Boží humor vyproštuje z nouze smrti 54
(*Milan Balabán*)
Humor v zenu (*Vladimír Kočandrl*) 57

Rozhovor se Sheelou Birnstielovou

Být vážný je nemoc (*Tomáš Novotný*) 60

Rozhovor se Salihem Yilmazem

Bůh všem svěřil stejnou důstojnost 62
(*Pavel Hošek*)

Info-servis

.....64

Recenze

Přehled esoterické tradice (*Marek Dluhoš*) 66
Jak Židé vidí křesťanství (*David Beňa*) 67
Mayové, New Age a rok 2012 (*Zdeněk Vojtišek*) 68

Reflexe

Aby člověk neupadal v nečlověka 69
(*Jan Hábl*)

Bc. **Jan Sušer** (*1984) pracuje jako vedoucí redaktor v odborném nakladatelství. Zabývá se mormonismem, západním esoterismem a levicovou teorií.

Jsou etiopští Židé ztraceným izraelským kmenem Dan?

OD „FALAŠŮ“ K „ETIOPSKÝM ŽIDŮM“

Aleš Weiss

Každý, kdo někdy navštívil Izrael nebo pozorně sledoval záběry v televizním zpravodajství, si jistě všiml Izraelců, jejichž vzezření neomylně prozrazuje jejich africký původ. Někteří chodí s háčkovanou jarmulkou, jiní se až na černou barvu pleti podobají ostatním sekulárním Izraelcům, ale je mezi nimi možné spatřit i ty, kdo mají tradiční etiopské oblečení a tvoří tak další z odstínů bohaté izraelské kulturní mozaiky. V drtivé většině případů se jedná o tzv. Falaše.¹

Falašové jsou etiopští Židé, kteří do Izraele imigrovali v některé z masových imigračních vln od poloviny osmdesátých let 20. století až do současnosti. V dnešním Izraeli se jich nachází kolem 120 tis.² Navzdory jejich zdánlivé jednotě se jedná o dvě komunity, které v Izraeli žijí víceméně odděleně a jejichž sblížení zde spíše teprve začíná: Beta Israel jsou „původní“ etiopští Židé a Falaš Mura je ta část etiopských Židů, která v průběhu 19. století konvertovala ke křesťanství a nyní se pod dohledem vrchního izraelského rabinátu vrací k judaismu. Asi není třeba dodávat, že se jedná o zcela jiný judaismus než ten, který jejich předci mohli znát z Etiopie a který je charakteristický pro Beta Israel.

Historie

Hebrejsko-židovské vlivy na etiopskou kulturu mají svou dlouhou historii. Mnohé z nich se objevily ještě před příchodem křesťanství do Etiopie, tedy mezi počátky aksumského království na přelomu občanského letopočtu a konverzí etiopského krále Ezana ke křesťanství ve 4. stol. Je známo, že etiopské křesťanství vykazuje od svých počátků míru prvků charakteristických pro judaismus, která nemá obdobu v žádné jiné tradiční křesťanské církvi. Patří mezi ně např. obřizka osmého dne po narození, dietární předpisy hebrejské Bible nebo status Šabatu, který se odráží v liturgii, rituálu, teologické, ale i politické literatuře etiopské církve, nebo arameismy v etiopském překladu Bible, který vznikl mezi 4.-6. stoletím o. l. a je psán v Ge'ezu, liturgickém jazyce etiopských křesťanů i Beta Israel. Mezi akademiky se největší popularitě těší teorie o jihoarabském původu Beta Israel. Podle ní zasáhl židovský vliv etiopskou civilizaci z jižní Arábie ně-

kdy mezi 2.-3. stol. o. l., kdy se v důsledku zboření Jeruzalémského chrámu a neúspěšného Bar Kochbova povstání posilovala židovská přítomnost v jižní Arábii, která měla s aksumským královstvím četné kontakty.³

Zásadní otázka v souvislosti s původem dnešních etiopských Židů však zní následovně: Jsou dnešní etiopští Židé potomky těch, kdo vnesli židovské vlivy do etiopské kultury, nebo jsou pozdním produktem této kultury, který tyto prvky soustředil do specifického náboženského systému a vytvořil náboženství podobající se starověkému judaismu? Veškerá evidence ukazuje na druhou variantu. Beta Israel podle ní vzniká až mezi 14. a 16. stol. o. l., kdy se několik skupin obyvatelstva kolem jezera Tana nazývaných svým okolím *ayhud* (Židé) postupně vlivem různých politických, ekonomických a ideologických faktorů sjednotilo v lid přezdívaný „Falaša“⁴ (emigranté). Označení *ayhud* (Židé) může být zavádějící, ale ve skutečnosti se jednalo o označení heretických křesťanských skupin ve středověké Etiopii.⁵ Etiopské křesťanství stojí také v základu náboženské tradice Beta Israel včetně jeho liturgie a náboženských textů. Výrazně se také podepsalo na fenoménu, který nemá v žádné jiné židovské komunitě obdobu. Jedná se o asketické mnišství, které bylo pro formování Beta Israel zásadní a sehrálo důležitou roli v jeho soutěži s etiopskou církví o věrné ztělesnění biblického ideálu.⁶

Sami etiopští Židé mají samozřejmě jiné tradice o svém původu. Dvě z nich však zastávají nejdůležitější místo: Podle první, kterou sdílejí s ostatními Etiopany, jsou potomky krále Menelika, syna krále Šalomouna a královny ze Sáby. Podle druhé je tato skupina potomky ztraceného biblického kmene Dan. Pro Beta Israel

je tento narativ poměrně nový a přijali ho za svůj až v důsledku anglikánské misie v Etiopii v druhé polovině 19. století, která stojí u vzniku židovské identity Beta Israel.⁷ Spojení kmene Dan s Beta Israel se sice v pramenech evropských a orientálních Židů objevuje již od 15. století, až do příchodu křesťanské misie to však většinou byla identifikace vnější, a ne vnitřní. Evropští křesťané byli první, kdo se začal k Beta Israel vztahovat jako k Židům spojeným s těmi, které znali z Evropy a Orientu. Navíc institucionalizovali židovství Beta Israel tím, že to byli právě misionáři *London Society for the Promoting of Christianity among the Jews* (London Society for the Promoting of Christianity among the Jews), kdo na podnět židovského konvertity ke křesťanství a vášnivého hledače ztracených izraelských kmenů Josefa Wolffa Gobata vzali misii do svých rukou. Zprávy o Židech ze ztraceného kmene Dan v Etiopii, které se začaly šířit Evropou, vyvolaly vlnu solidarity se ztracenými africkými soukmenovci v evropských židovských komunitách. Ta vyústila r. 1868 do rozhodnutí o antimisijní výpravě financované filantropickou společností *Alliance Israelite Universelle*. Jejího vedení se ujal francouzský židovský orientalista Josef Halevy a později jeho žák Jacques Faitlovitch, dnes často přezdívaný „otec Falašů.“ Antimisijní hnutí se tak ještě silněji podílelo na identifikaci Beta Israel s judaismem a později na pocitu sounáležitosti se státem Izrael.

„Návrat“

Otázka původu dnešních etiopských Židů není pouze historická, ale má hluboce politický rozměr. Ústředním argumentem židovského práva (halacha), na jehož základě bylo rozhodnuto, že se „právo návra-

tu“ vztahuje i na Beta Israel, je názor, podle něhož jsou potomky ztraceného kmene Dan. První, kdo tento názor vyslovuje, je významný italský rabín Ovadja Bertinoro (kolem 1465 – kolem 1515). Ovadja v dopise otci vypráví o setkání se dvěma etiopskými Židy, kteří tvrdili, že „pocházejí z kmene Dan.“⁸ Halachicky významnější jsou ovšem dvě responsa⁹ rabína Davida ben Zimry (1479-1573). Radbaz, jak se Davidu ben Zimrovi přezdívá, je

Komunita Židů v Etiopii.
Foto: <http://www.fos.su.se/~arnold/travel/ethiopia2011/falashas>.

autorem více než tři tisíc respons a mezi ně patří i odpověď na otázku po statutu otroků, kteří pocházejí „z oněch Židů, kteří prodlévají v zemi Kúš,“ neboli území, do něhož náležela především Etiopie. Přesněji řečeno, zda je má egyptská židovská komunita považovat za Židy, a je tak povinná je vykoupit. Po odmítnutí židovského statutu sekt, které se vymezují vůči rabínskému judaismu, píše:¹⁰

*...ale ti, kteří přicházejí ze země Kúš, jsou bez pochyb z kmene Dan. Jen kvůli tomu, že mezi nimi nebyli učenci znalí tradice, uchýlili se k doslovnému výkladu Písma, ale kdyby je vyučovali, nepopírali by slova našich rabínů. A jsou jako dítě, které bylo zajato a vychováno mezi národy... A i kdybys řekl, že zde existuje pochybnost, přesto je nám přikázáno je vykoupit. Ale co se týče záležitostí spojených s manželstvím, existuje opodstatněná obava, že jejich sňatek je platný, ale jejich rozvod není podle ustanovení našich učenců, protože ani v nejmenším nejsou zběhlí v detailech sňatku a rozvodu.*¹¹

Radbazovo responsum tak potvrzuje plný židovský status etiopských Židů a na jeho základě rozhodl v r. 1973 tehdejší vrchní sefardský rabín Ovadja Josef, že Beta Israel jsou potomky kmene Dan a Židy podle všech kritérií.¹² V reakci na toto rozhodnutí potvrdila izraelská vláda v r. 1975, že se na Beta Israel vztahuje tzv. „právo návratu“, podle něhož se mohou vystěhovat do Izraele.

Etiopští Židé v Izraeli

Toto rozhodnutí otevřelo cestu pro masovou migraci Beta Israel, která se odehrála

zejména v několika známých operacích nazvaných podle biblických postav. V letech velkého hladomoru to byla operace Mojžíš (1984-1985) a operace Jehošua (1985) a v době silné politické nestability operace Šalomoun (1991). Operace byly řízeny izraelskou vládou za podpory USA a jejich spouštěčem byla často politická a ekonomická situace v Etiopii.

Přijetí etiopských Židů rabínskými autoritami však nebylo bezvýhradné. Pochybnost o jejich židovském původu vyjádřili takové postavy jako rabín Moše Feinstein¹³ nebo Eli'ezer Jehuda Waldenberg,¹⁴ kteří trvali na plné konverzi k judaismu. Bylo by však mylné považovat jejich rozhodnutí za nepřátelské. Skutečnost, že jim nepřiznali plný židovský status, znamenala v jejich očích jedinou cestu, jak umožnit jejich sňatky se zbytkem izraelských Židů.¹⁵ Kvůli mnohým halachickým pochybám se nakonec izraelský vrchní rabínský soud usnesl, že Beta Israel musí podstoupit formální konverzi k judaismu nazvanou v jejich případě eufemisticky „obnovení smlouvy“ (*chiduš ha-brit*). Mnozí z nich však vnímali toto rozhodnutí jako potupné a „obnovení smlouvy“ podstoupit odmítli.¹⁶ Dnes je plná konverze podmínkou pro imigraci všech dalších etiopských Židů.

Po exodu celého Beta Israel však etiopské přistěhovalectví do Izraele neskončilo, protože právo návratu si začali stále více nárokovat i potomci Beta Israel, kteří v průběhu let konvertovali ke křesťanství a nyní se chtějí vrátit k judaismu. Vžilo se pro ně označení Falash Mura a diskuze o jejich vystěhovalectví do Izraele vzbudila silnou polemiku v neposlední řadě také mezi Beta Israel, kteří mnohé z nich považují za křesťany snažící se získat pou-

ze ekonomické výhody.¹⁷ Za vystěhovalectvím Falash Mura stojí silná americká lobby a někteří etiopští Izraelci se dívají s nelibostí na americký tlak, který nutí Izrael investovat vysoké částky na přistěhování a integraci Falash Mura do společnosti, kde více než polovina etiopských Židů žije pod hranicí chudoby.¹⁸ Přesto byl v r. 2010 izraelskou vládou odsouhlasen plán, podle něhož by mezi lety 2011 až 2014 mělo být do Izraele asi 8 000 z nich přestěhováno.¹⁹

Situace etiopských Židů v Izraeli není lehká. Mnozí se setkávají s rasismem, který pro ně byl v izraelské společnosti velkým překvapením. Většina Izraelců si navíc plně neuvědomuje, čím vším při své cestě do Izraele museli projít. Útoky banditů a divoké zvěře, mučení, hlad a žízeň, uprchlické tábory v Súdánu, to vše mělo za následek vysokou úmrtnost a pro ostatní silně traumatické zkušenosti. Některé odhady uvádějí, že z 20 tisíc osob, kteří se vydali na cestu do Súdánu v letech 1977-1985, jich až kolem 4 tisíc nepřežilo.²⁰ Další traumata znamenal život v absorpčních centrech a přechod do moderní společnosti, jejímž zákonitostem se není snadné přizpůsobit. Zatím to vypadá tak, že ještě bude potřeba mnoho let a úsilí, než se etiopští Židé budou cítit jako plnohodnotná součást izraelské společnosti.

⇒ *Poznámky a autorův medailonek na další straně dole.*

From "Falasha" to "Ethiopian Jews"

The text deals with the history of Ethiopian Jews. It starts with their emergence in middle ages Ethiopia and briefly summarizes the historical processes which have led to creation of their present-day identity of Israelis of Ethiopian Jewish origin. It sums up the major turning points of this process: The activities of the London Society for the Promoting of Christianity among the Jews, the counter-mission of the Alliance Israelite Universelle and the successful endeavor of the world Jewish communities to bring Beta Israel and their descendants into the State of Israel. The main argument for their eligibility for the "Law of Return" rests on a claim that Beta Israel are the descendants of the "lost tribe of Dan." This connection was explicitly made for the first time in the 15th century by Rabbi Ovadja Bertinoro. Of greater importance, though, are two 16th century responsa of Rabbi David ben Zimrah (Radbaz) which served as halakhic basis for the former Chief Sephardic Rabbi Ovadia Yosef who ruled that Beta Israel are Jews in all respects and thus opened the way for their immigration to Israel. In the concluding paragraphs social and economic status of Ethiopian Jews descending from Beta Israel and Falash Mura in the Israeli society is dealt with.

Religionistické ohlédnutí za truchlením nad skolem bývalé hlavy českého státu

SMUTEK ZA VÁCLAVA HAVLA

Ruth J. Weiniger

Když se 18. 12. 2011 rozšířila zpráva o smrti Václava Havla, začali se lidé spontánně shromažďovat na místech, která se záhy stávala místy pietními. V Praze u pomníku sv. Václava, v dalších městech na obvyklých shromaždištích či místech spojených se sametovou revolucí. První pietní akt, zorganizovaný prostřednictvím Facebooku, se konal ještě týž večer.

V dalších dnech následovala řada obřadů, která jako by neměla skončit: po vystavení rakve v Pražské křižovatce vystavení ve Vladislavském sále, po oficiálním smutečním aktu na Hradě soukromé rozloučení ve strašnickém krematoriu, po něm uložení urny a pak „pohřeb“ darů – květin, věnců a svíček.¹ Žádný z obřadů jako by nebyl dostatečným „rozloučením“, dost „poslední“.

Oficiální místa si s uspořádáním státního pohřbu nevěděla úplně rady; nejistota se týkala i náboženské části. Řadoví občane improvizovali (přičemž truchlící vidění v médiích mohli sloužit jako vzory dalším). Lidové projevy smutku „žily vlastním životem“, neomezovaly se na rámec vymezený oficiálními obřady (jak tomu bylo u dřívějších prezidentských pohřbů, včetně TGM). Kde se oficiální a lidová rovina setkaly, mohly lidové projevy oficiální část dokonce zastínit (cinkání klíči při převozu rakve na Hrad).

Poslední poctu přicházeli lidé zesnulému projevit na místa sou-

visající s jeho životem a s událostmi r. 1989 (dům ve Střešovicích, chalupa na Hrádecku, Národní třída), někdy šlo o místa spojená s veřejným životem (radnice), jindy o místa, kde občané už vyjadřovali smutek při jiné příležitosti („u Vošahlíka“ v Plzni). Další pak vznikala u míst konání pietních aktů: před vstupem do Vladislavského sálu, u dohořelé vatry na Kampě aj. Z rodinné hrobky, do níž byla uložena urna s ostatky, se stalo pietní místo ještě před pohřbem.²

Na všechna tato místa přinášeli lidé svíčky, květiny, vánoční dekorace a další

dárky: figurky andílků; svazky klíčů; srdíčka z různých materiálů; potraviny - především sladkosti³ a alkohol;⁴ cigarety; vonné tyčinky⁵ a další. Málo četné byly naopak hračky.⁶

Na všech pietních místech bylo také možno číst citáty, vzkazy, dopisy. Některé tištěné, jiné psané rukou, na svíčkách, na srdíčkách, na obalech květin. Zatímco citáty se jednoznačně obracely k ostatním návštěvníkům, dopisy byly adresovány zesnulému. Jejich forma se různila, od zdvořilého „pane prezidente“ a vykání⁷ po důvěrné oslovení a tykání: „Václave děkujeme a budeme se snažit!“⁸, „Měj se sametově!“⁹ Přes jednoznačnost adresáta byla většina dopisů přímo vystavena na očích kolemjdoucím. Vzkazy byly adresovány jak truchlícím, tak zesnulému a zněly nejčastěji: „Děkujeme“, „Díky“, „Nezapomeneme“. Vyskytly se i „Havel je frajer“¹⁰ a „Díky za pomeranče bez front“ na pomeranči se smuteční stužkou.¹¹

⇒ *Poznámky k článku z předchozích stran.*

Poznámky

- Jedná se o pejorativní označení, kterého se Beta Israel dostalo ve středověké Etiopii, proto se mu snažím vyhýbat a preferuji termín „Beta Israel“ nebo „etiopiští Židé“.
- Izraelský státní statistický úřad (CBS) uvádí, že ke konci r. 2010 se v Izraeli nacházelo kolem 119 700 etiopijských Židů, z nichž 78 900 se narodilo v Etiopii. Viz http://www1.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hoda=201111301 (navštíveno 31.1. 2012).
- Steven Kaplan, *The Beta Israel (Falasha) in Ethiopia: From Earliest Times to the Twentieth Century* (New York: New York University Press 1992), str. 31.
- Tamtéž, str. 157.
- Tamtéž, str. 9.
- Don Seeman, *One people, one blood: Ethiopian-Israelis and the return to Judaism* (London, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press 2009), str. 45.
- Kaplan, str. 165, viz také Tudor Parfitt, „The construction of Jewish identities in Africa“ in Tudor Parfitt

- a Emanuela Trevisan Semi (eds.), *Jews of Ethiopia: The birth of an elite* (New York: Routledge 2005), str. 1-42.
- Avraham Ja'ari, *Igerot eret jisrael* (Ramat Gan: Masada, 1971), str. 133.
- Radbaz, responsa 4:219 a 7:5.
- Radbaz, responsum 7:5.
- A tudíž by mohli spadat do kategorie tzv. *mamzerů*, tedy Židů, kteří nemohou „vstoupit“ (tzn. ženit se a vdávat) do společenství Izraele (*khal jisrael*). Pozdější zastánci autenticity židovství Beta Israel, vrchní sefardští rabini Ovadia Josef a Šlomo Amar, se tomuto problému nutně spjatému s „teorií o kmeni Dan“ vyhnuli argumentem o halachické neplatnosti etiopijských svateb. Nemohlo tudíž dojít k situaci, že by vdaná žena měla dítě s jiným mužem, protože *de iure* byly všechny ženy z Beta Israel vždy svobodné.
- Sbírka respons *Jabi' a omer*, sv. 8, *Even ha-ezer* 11, s.v. „ve-ra'iti“.
- Moše Feinstein, „Chovat keruvam šel Jehudei Etiopia“, *Tchumin* 12 (5751), str. 98.
- Viz sbírka respons *Cie Eli' ezer*, 12:66 a zejména 17:48, kde uvádí na pravou míru interpretace svých předchozích rozhodnutí o Beta Israel.

- Viz pozn. č. 11.
- Gadi Ben Ezer, *The Ethiopian Jewish Exodus: Narratives of the migration journey to Israel 1977–1985* (London, New York: Routledge 2002), str. 189.
- Viz Danny Adeno Abebe, „Bringing Falash Mura Impugns The Real Ethiopian Jews.“ *Jewish Telegraphic Agency*, 08/08/2008, str. 15-15.
- Údaje Izraelské banky z r. 2005 uvádějí 51,7% u dospělých, u dětí pak 65,3%. Viz <http://iaej-english.org/about-the-community/comparison-of-the-ethiopian-israeli-community-with-overall-jewish-population-of-israel> (navštíveno 31.1. 2012).
- Viz <http://www.jta.org/news/article/2010/11/14/2741728/8000-falash-mura-to-come-to-israel> (Navštíveno 31.1. 2012).
- Ben Ezer, str. 1.

Mgr. Aleš Weiss vystudoval obor religionistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a zaměřuje se na studium judaismu.

K darům významně přispívaly děti: Na pietních místech, dokonce přímo ve Vladislavském sále, ležela řada dětských obrázků. Témata některých se přímo týkala posledních věcí člověka: anděl, kostel, „Václav Havel v nebi“¹² apod. Další měly podobu vánočních přání zesnulému, např. „VESELÉ VÁNOCE! AŤ MÁŠ HODNĚ HEZKÝCH DÁRKŮ I TAK! ZPOMÍNÁME

NA TEBE MÁME TĚ POŘÁD V SRDCI A RÁDÍ“.¹³ Kromě obrázků se zde i na jiných pietních místech nacházely další dětské výrobky (např. papírová raketa u pomníku sv. Václava).¹⁴ Z podoby různých darů je zřejmé, že vlastní tvorbu věnovali i mnozí dospělí.¹⁵

Výslovně náboženskými předměty byly figurky andělů, Panny Marie, betlémy, sv. obrázky,¹⁶ růžence,¹⁷ sošky Buddhy,¹⁸ čínské obětní bankovky, text židovské zádušní modlitby *kadiš jatov*.¹⁹ Kuriózním darem byla fotografie Václava Havla se 14. dalajámou, umístěná ve sklenici od medu.²⁰ Míra skutečně náboženského významu jednotlivých předmětů se mohla lišit podle darujícího, jednoho andělka dostal Václav Havel „aby se měl dobře“.²¹

Je příznačné, že smuteční obřady zakončilo až pohřbení darů. K lodi odvázející květiny a věnce přinášeli navíc obyvatelé polabských obcí další květinové dary a u srdce, vytvořené ze zbytků svíček, se objevilo několik dalších lampiček. Dary byly při tomto pohřbu daleko četnější než při dosavadních pohřbech významných osobností.

Všechna místa, kam lidé kladli dary, sloužila též jako místa verbální komunikace se zesnulým. Kam pokládali dary, tam dávali i vzkazy. Kolik z nich a do jaké míry skutečně věřilo, že tak komunikují s Václavem Havlem, spadá do problematiky symbolických jednání. Řada oslovených však říkala, že darovanou věc „dávají panu Havlovi“. To odpovídá výzkumům takových pietních míst v Americe a Západní Evropě.²² Lidé, jichž se konkrétní smrt dotýká, vytvářejí dočasné památníky ze svých darů a vzkazů pro zemřelého. Důležitá je přitom nezávislost na přítomnosti ostatků; na rozdíl od většiny tzv. „ar-

chaických“ kultur nemusí dar doprovázet tělo do hrobu ani se nacházet v jeho blízkosti.²³ S tím souvisejí výroky, že se nachází „tam někde“, ale „určitě se na nás dívá“.²⁴

Smutek za Václava Havla nám religionistům otevřel celé pole otázek, týkajících se zejména interpretace: Kdybychom měli jen informaci o darech, dopisech a smutečních aktech, bez vědomí toho, v které zemi se to odehrávalo, asi bychom se nedomnívali, že šlo o zemi, kde roste počet pohřbů bez (náboženského i civilního) obřadu a kde se většina obyvatel k žádnému náboženství nehlásí (nebo se alespoň otázce náboženské příslušnosti vyhýbá). Asi bychom nehádali ani na většinou nejistotu Čechů ohledně toho, co vlastně smrt je, zda a co po ní zemřelého čeká. Pokud bychom se drželi dosud běžného pravidla, že dary na hrobě či pietním místě svědčí o víře v posmrtnou existenci - ba dokonce že čím více darů, tím silnější a významnější tato víra je - utvořili bychom si o české religiozitě obraz jen málo

odpovídající tomu, co se dovídáme z jiných zdrojů (sčítání lidu, účast na bohoslužbách, údaje o členstvu náboženských organizací atd.). Stejně tak se musíme ptát, zda darování potraviny či předmětu denní potřeby je vždy projevem přesvědčení, že „mrtvý jej bude v zásvětí potřebovat“ a že „posmrtný život se podobá pozemskému“.

■

Poznámky

- 1 Zatím se mi nepodařilo zjistit, jaký byl osud dalších darů, o nichž bude v článku řeč.
- 2 Zpravodajství ČT 23. 12. 2011.
- 3 V naprosté většině se jednalo o vánoční pečivo, část měla zároveň dekoraci funkci. Na 1. nádvoří Hradu byly balené čokoládové bonbóny Lindt.
- 4 Láhev Tuzemáku na Národní třídě. Zaměstnanci trutnovského pivovaru položili před úmrtí dům dvě láhve piva, ve sklenicích s pivem byly také umístěny svíčky, zažehnuté ke smutečnímu obřadu v pivovaru.
- 5 Kampa, Ústí nad Labem, Plzeň.
- 6 Hračky, zejména plyšová zvířátka, bývají na pietních místech na památku slavných osobností časté. Truchlíci však z nějakého důvodu necítili potřebu obdarovávat zesnulého V. Havla hračkami, na rozdíl např. od hořejších, tragicky zahynuvších v Jaroslavi. V Praze jsem našla celkem 3, a to 2 malé plyšáky na Václavském náměstí a drobnou reklamní hračku na 1. nádvoří Hradu.
- 7 Např.: „Pane Havle, děkuji i za své přátele a rodinu, i my věříme, že pravda a láska zvítězí. Amen Lucie“ Václavské náměstí (19. 12. 2011, archiv autorky)

- 8 Václavské náměstí; (19. 12. 2011, archiv autorky). Dopisy cituji v původním znění a pravopisu, ponechávám i hůlkové písmo.
- 9 Václavské náměstí; (24. 12. 2011, archiv autorky).
- 10 Václavské náměstí; (19. 12. 2011, archiv autorky).
- 11 Václavské náměstí; (24. 12. 2011, archiv autorky).
- 12 Ibid.
- 13 Ibid.
- 14 Ibid.
- 15 Na pietní místo v Jihlavě přinesl jeden člověk báseň, „kterou Havlovi složil“ (cit. slova reportéra ČT): „Stejně se všichni spolu v nebi sejdem a s Václavem Havlem si na pivo zajdeme.“ Zpravodajství ČT (Události v regionech) 23. 12. 2011.
- 16 Václavské nám., vila Střešovice, Vladislavský sál.
- 17 Na Václavském náměstí, u sochy TGM na Hradčanech.
- 18 Ve Vladislavském sále, na 1. nádvoří Hradu, na Václavském náměstí.
- 19 První nádvoří Hradu
- 20 Dům ve Střešovicích; (19. 12. 2011, archiv autorky).
- 21 Svědectví dárkyně; zpravodajství ČT 23. 12. 2011. Andělci z náboženských motivů jednoznačně převažovali. Vyskytovali se na všech pietních místech a jedním byla ozdobena i urna s ostatky. Důvodem pro častý výskyt andělků může být i to, že jsou oblíbeným vánočním motivem.
- 22 Erika Doss: *Emotional Life of Contemporary Public Memorials, towards a Theory of Temporary Memorials* Amsterdam University Press 2008
- 23 Řada lidí uváděla, že šli Václavu Havlovi „poděkovat“ – své díky přitom vyslovovali jak ve Vladislavském sále či v Pražské křižovatce, tak na Václavském náměstí, u Havlovy vily nebo u pietního místa v jiném městě. Zpravodajství ČT 23. 12., 25. 12. a 26. 12. 2011.
- 24 Zpravodajství ČT 23. 12. 2011.

Mourning for Václav Havel

After the death of Czech ex-president Václav Havel arose a great number of temporary memorials, built up of floral tributes, votive candles, personal letters, hearts from paper, ceramics, gingerbread (both as popular symbol of love and as Havel's favorite symbol he used to add to his signature), figures of angels, Christmas decorations and cookies, short hand-penned messages. Sometimes sweets, cigarettes (Havel was a former chain-smoker) and alcohol appeared (beer was in some cases an allusion to the period of Havel's life when persecution of the Communist regime suspended his theatre career and he worked in a brewery-house). Very common were also children's drawings and artefacts from ceramics, paper etc. - children inspired by adults used these to express their emotions to a passed-away person (whom they knew only from narration). According to statistics, the Czech population seems to be mostly agnostic - most people are not members of any religious organisation and are not likely to profess any religion. In spite of this, during the mourning for V. Havel many people behaved similarly to traditional cultures: The deceased "was given" tributes, presents, offerings, letters. These symbolical acts did not express any particular leading idea of afterlife but seemed to mingle many ideas about a may-be postmortal existence.

Mgr. Ruth J. Weiniger (*1982) absolvovala studium religionistiky na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice. Nyní je v navazujícím studiu religionistiky na ETF UK.

Náboženské vyznanie na Slovensku podľa minuloročného sčítania ľudu

PREMENA DUCHOVNEJ SCÉNY NA SLOVENSKU

Lucia Grešková

Koncom februára 2012 zverejnil Štatistický úrad s niekoľkomesačným oneskorením prvé čiastkové údaje minuloročného sčítania ľudu.

Výsledky však tento krát musíme brať s istou rezervou, hoci reprezentatívnejší prieskum náboženského vyznania slovenského obyvateľstva k dispozícii nemáme. Slovensko má podľa neho 5 397 036 obyvateľov, ale samotného sčítania sa zúčastnilo omnoho menej ľudí.

Mnohí ľudia akciu bojkotovali, od vyplňania hárkov ich odradili nielen technické problémy, strach zo zneužitia údajov, pochybnosti o príprave a anonymite, ale aj spor medzi Štatistickým úradom a Úradom na ochranu osobných údajov.¹ Veľká časť obyvateľov odmietla vypísať alebo zamľčala citlivé údaje, ktoré sa týkali údajov o národnosti, ale najmä o vierovyznaní. Viac ako desatina obyvateľstva odmietla uviesť svoje vierovyznanie, čo je viac ako 571 tisíc ľudí. V roku 2001 to bolo len 160 tisíc. Veľké cirkvi tak prišli na papier o svojich veriacich.

Očakávaný pokles sa nekonal

V čiastkových výsledkoch sa v tabuľke ocitlo osemnásť cirkví a náboženských spoločností, ktoré sú na Slovensku registrované. Napriek očakávanému poklesu počtu veriacich tradičných cirkví, výsledné údaje hovoria skôr o udržaní stavu a nie o príliš výrazných zmenách v oblasti religiozity.² Výsledky skôr potvrdili nárast sociálneho významu náboženstva. Vychádzajúc z výsledkov sčítania sa nám môže zdať, že miera tradičnej religiozity poklesla, mierne narástlo množstvo ľudí bez vyznania v populácii a množstvo ľudí, ktorí z nejakého dôvodu neodpovedali, výrazne stúplo. Náboženské spoločností, ktorých sa tento pokles nedotkol, práve naopak, boli malé prevažne kresťanské cirkvi, ako sú napríklad Evanjelická cirkev metodistická, Kresťanské zbory a Apoštolská cirkev. Avšak stále platí, že členovia týchto cirkví, okrem prvej uvedenej, ako ce-

lok nepredstavujú viac než jedno promile celkovej populácie.

Pozrime sa teraz bližšie na spomenutý pokles tradičnej religiozity. Najpočetnejšou cirkvou s výrazným odstupom ostáva Rímskokatolícka cirkev, hlási sa k nej 62% obyvateľov, čo je takmer o 7 % menej ako pred desiatimi rokmi, ale stále viac ako v roku 1991. Napriek niektorými sociológmi proklamovanému neúspechu politiky cirkvi, zdôrazňovaniu úbytku počtu veriacich a nedôvery v jej organizovanej podobe,³ môžeme konštatovať istú stabilitu. Po zohľadnení problémov pri sčítaní a so zreteľom na ostatné faktory, ako je vysoký podiel ľudí, ktorí sa odmietli sčítania zúčastniť, resp. nevyplnili kolónku vierovyznanie, sa nakoniec dostaneme k rovnakému číslu, resp. o niečo väčšiemu ako bolo pred 10 rokmi. I keď zo strany cirkevných predstaviteľov prišlo k akémusi rozčarovaniu z výsledkov a ich pripisovaniu dôsledkom štyridsaťročnej ateizácie,⁴ môžeme hovoriť o kontinuálnej náboženskej situácii v Katolíckej cirkvi (či už medzi rímskymi katolíckymi alebo gréckokatolíckymi).

Naopak situácia druhej najväčšej cirkvi, Evanjelickej cirkvi a. v. je o niečo málo odlišná. Evanjelici stratili 1% v porovnaní s rokom 2001, rovnako majú menej veriacich ako v roku 1991. Evanjelická cirkev a. v. dlhodobo stagnuje. Jedným z dôvodov tejto stagnácie môže byť aj jej status cirkvi s najstarším obyvateľstvom, ktorý evanjelici dlhodobo dosahujú. Znižovanie cirkevnej afiliácie môžeme tak pripisovať úmrtiam starších veriacich a k zámene s Evanjelickou cirkvou metodistickou, kde zvýšený nárast počtu veriacich môžeme vysvetliť práve touto podobnosťou názvov. Taktiež u evanjelických veriacich viac ako u iných sa vytvorila panika, ktorú spustila diskusia o možnej odluke cirkvi od štátu, o zmene financovania a o spájaní príslušnosti k cirkvi s cirkevnou daňou.⁵

Pravoslávna cirkev si s menšími zmenami obhájila svoje percentá z predchádzajúceho sčítania. Počet jej veriacich klesol o viac ako 1200.

Roztrieštenosť a spory sa odzrkadlili vo výsledkoch Reformovanej kresťanskej cirkvi.⁶ Avšak nie až tak výrazne, ako sa očakávalo, v porovnaní s rokom 2001 je síce zaznamenaný pokles, ale v porovnaní s rokom 1991 nárast.

Zanedbateľný pokles je zaznamenaný u ďalších cirkví ako sú Bratská jednota baptistov, Cirkev adventistov siedmeho dňa, Ústredný zväz židovských náboženských obcí, Starokatolícka cirkev. Výraznejší a pre niekoho prekvapujúci je pokles Jehovových svedkov, o takmer 3,5 tisíce veriacich.

Ako je už vyššie spomenuté, klesajúcemu trendu vzdorujú niektoré menšie kresťanské cirkvi. Ako je už spomenutá Evanjelická cirkev metodistická, Kresťanské zbory alebo Novoapoštolská cirkev. Narastajúci trend je viditeľný pri cirkvi Apoštolskej. Pripisuje sa to vitalite typickej pre cirkvi letničného charakteru.

Na rozdiel od Českej republiky jsou slovenští bahá'í registrováni státem (pod názvem Bahájské spoločenstvo). Ve světě zajišťují víře bahá'í proslulost především originální chrámy, jako např. v Dillí.

Prekvapujúco dobre obstáli dve naposledy registrované náboženské spoločnosti Bahájske spoločenstvo s 1 065 veriacimi a Cirkev Ježiša Krista Svätých neskorších dní s 972 veriacimi. Vzhľadom k ich registrácii až po druhom sčítaní, absentujú dáta, na základe ktorých by sme mohli porovnať trendy ich veriacych. Uvedené čísla však niekoľkonásobne presahujú ich deklarované počty členov.⁷

Ostatní „netradiční“ veriaci

Výraznejšie zmeny nastali však v ostatných skupinách. Počet nezistených narástol v porovnaní s rokom 2001 z 3% na 10,6%, čo je stále takmer o 7% menej ako v roku 1991. V prvom sčítaní sa absencia odpovedí pripisovala neistote a strachu, ktorá vychádzala zo skúsenosti s minulým režimom. Pokles v roku 2001 bol spôsobený chápaním slobody a tiež bol spájaný s väčšou dôverou k štátnym inštitúciám a menšími obavami s manipuláciou. Opätovný nárast na 10,6% si môžeme vysvetliť spochybňovaním anonymity pred samotným sčítaním, návratom neistoty a spájaním výsledkov s možnými dôsledkami pre samotných veriacych. Avšak bez systematického prieskumu tých, ktorí túto možnosť zvolili, pôjde len o dohady a predpoklady, ktoré môžu byť vzdialené od skutočnosti.

Druhou najväčšou skupinou po Rímskokatolíckej cirkvi sú veriaci bez vyznania. Ide o 725 362 veriacych, čo je 13,4%. Rovnako i tu je viditeľný nárast o 28 054 osôb, medzi ktorých môžeme zahrnúť širokú škálu postojov od deklarovaných ateistov, cez nerozhodnutých a osoby nábožensky nevyhrané až po náboženských individualistov. Skupinu je bez serióznejšieho skúmania veľmi ťažko opísať.

Azda však najvýraznejší nárast nastal v skupine *iné*, čiastkové údaje Štatistického úradu nám neumožňujú komplexnejšie vyhodnotiť túto skupinu. Preto bude zaujímavé sa k tomuto číslu vrátiť, spolu s čiastkovými a detailnejšími údajmi, dúfajme, že už o pár mesiacov. Ide o skupinu obsahujúcu ostatné neregistrované cirkvi a náboženské spoločnosti. V roku 2001 predstavovala táto skupina číslo 6 214 a išlo o nárast o 120 obyvateľov v porovnaní s rokom 1991. Avšak minulý rok sa k tejto skupine prihlásilo 23 340 ľudí. Pre bližšie zhodnotenie tejto skupiny sú potrebné čiastkové údaje, ktoré by nám pomohli objasniť, či ide o nárast nových náboženských hnutí, alebo o istý spôsob protestu proti sčítaniu prihlásením sa k nejakej novovytvore-

nej recesistickej skupine, ako sa to dá predpokladať u príslušníkov náboženstva Jedi v českom sčítaní ľudu.

Záver

Pri písaní článku som vychádzala z dostupných údajov zverejnených Štatistickým úradom koncom februára 2012, analyzované údaje sú usporiadané do tabuľky porovnávajúcej posledné tri sčítania ľudu.⁸ Treba rovnako podotknúť, že celoplošný religio-nistický výskum religiozity na Slovensku už niekoľko rokov chýba, takže je veľmi vážne vyvodzovať akékoľvek závery.

Vývojové trendy slovenskej religiozity vychádzajúce z výsledkov sčítania ľudu z roku 2011 sú porovnateľné s tými, ktoré prebiehajú v ostatných krajinách západnej Európy, ako aj obsahujúce isté odlišnosti v závislosti od sociokultúrnych a historických skúsenosti slovenskej spoločnosti. Cirkevný vývoj v bývalých komunistických krajinách nemôže byť vnímaný ako homogénny celok, keďže komunistická diktatúra sa dostala k moci v krajinách s rôznou úrovňou hospodárskeho vývoja, s odlišnou spoločensko-politickou štruktúrou a inými kultúrnymi tradíciami. Obraz sa neunifikoval ani počas desaťročia „existujúceho socializmu“, preto je obdobie po roku 1989 charakterizované odlišnou úrovňou rozvoja a rozličných adaptačných stratégií.⁹

Z výsledkov sa javí istá stagnácia tradičnej religiozity, detradicionalizácia a nárast mimocirkevnej zbožnosti a nových spirituálnych hnutí, charizmatických hnutí alebo neocharizmatických vo vnútri kresťanstva. Tieto výsledky potvrdzuje aj výskum politickej kultúry, ktorý prebehol v roku 2000 v 14 východo- a stredo-európskych krajinách *Political Culture in Central and Eastern Europe*, ktorý potvrdzuje zintenzívnenie náboženskej viery na Slovensku a obrat od protináboženskej k pronáboženskej klíme. Avšak pre komplexnejšie zhodnotenie sčítania ľudu na Slovensku je potrebné si počkať na detailnejšie údaje, ktoré nám pomôžu vytvoriť ucelenejší pohľad na súčasné náboženské trendy prebiehajúce v slovenskej spoločnosti.

Poznámky

- 1 K zmeneniu ľudí prišlo protichodnými vyhláseniami dvoch štátnych inštitúcií. Kým Štatistický úrad tvrdil, že údaje zbiera v medziach zákona, Úrad na ochranu osobných údajov ho vyzval, aby niektoré postupy pri sčítaní upravil. Problémom sčítania boli takzvané identifikátory, ktoré boli pri sčítaní pridelené konkrétnym ľuďom na základe mena. Mnohí ľudia nenalepili identifikátory, ktoré mali zaručiť, aby sa každý obyvateľ sčítal len raz.
- 2 TÍŽIK, Miroslav: *K sociológii novej religiozity, Podobny zmeny náboženského života v 20. storočí*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006.
- 3 Napr. štatistický úbytok katolíkov je podľa sociológa Miroslava Tížika neúspechom politiky cirkvi voči veriacych. Pozri denník Pravda http://spravy.pravda.sk/ubudlo-veriacich-aj-obcanov-madarskej-narodnosti-fbr-sk_domace.asp?c=A120301_092301_sk_domace_p0
- 4 Píše sa vo vyhlásení Konferencie biskupov Slovenska k výsledkom sčítania, kde sa štatistický úbytok veriacych chápe aj ako dôsledok štyridsaťročnej ateizácie pred rokom 1989. <http://www.tkkbs.sk/view.php?cislo-clanku=20120229013>
- 5 Odluka cirkvi od štátu prezentovaná vtedajším ministrom kultúry D. Krajcerom by mala najvýraznejší dopad práve pre Evanjelickú cirkev a. v. a pre ostatné menšie cirkvi. <http://www.sme.sk/c/6302177/veriacich-je-menej.html>
- 6 Ide o rozdelenie slovenských a maďarských veriacych v cirkvi. Synoda Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku schválila v máji 2011 pripojenie cirkvi k Maďarskej reformovanej cirkvi. Tá vznikla v roku 2009 ako cirkev, ktorá zjednocuje všetkých reformovaných Maďarov v krajinách bývalého Uhorska (Karpatskej kotliny). Ide o cirkev, ktorá je definovaná na etnickom základe a odvoláva sa na jednotu z 19. storočia. Má svoju vlastnú ústavu, štruktúru a členstvo. Toto pripojenie sa stretlo s nesúhlasom slovenskej časti reformovaných veriacych.
- 7 Vychádzajúc z Ročného výkazu o cirkvi a náboženskej spoločnosti KULT (MK SR) 15-01
- 8 Tabuľka zo Slovenského štatistického úradu porovnávajúca obyvateľstvo SR podľa náboženského vyznania - sčítanie 2011, 2001, 1991 online <http://portal.statistics.sk/files/tab-15.pdf>
- 9 TOMKA, Miklós: Vallási változások Európában. In: Vallás és multikulturalizmus. Debrecen, KLTE Szociológiai Tanszék, 1998, s. 27.

Religious change in Slovakia

In the 2011 census 4.1 million Slovak citizens declared they were religious, with 3.347 million people, or 62 percent of the population, identifying themselves as Roman Catholic. This may be compared to 68.9 percent in 2001. While the number of people identifying with the older and traditional churches dropped, newer and non-traditional churches recorded an increase.

Last year, some citizens refused to fill out census forms or returned forms without a numerical identifier, arguing that the procedures of the 2011 census violated their right to privacy. The situation was quite similar in relation to people's identification with religions: last year 571,437 people, or 10.6 percent of the population, refused to declare their religion; in 2001 the number was 3 percent, according to the Statistics Office.

Religious affiliation, unlike in some other countries of the EU, is among the 52 questions the inhabitants of Slovakia have been asked to report in the census. There were 19 options listed on the census form, including 18 officially registered religions plus "no religion". There was then a final option: "other", where respondents could state their religion if it is not among those listed.

Lucia Grešková, PhD. (*1976) je politologička a teologička. Pôsobí ako štátna radkyňa Cirkevného odboru Ministerstva kultúry SR a vyučuje na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Špecializuje sa na náboženský extrémizmus a náboženstvo ako politický fenomén.

Postava trickstera včera a dnes

PODVRATNÝ VTIPKÁR

Pavol Bargár

Tematika humoru v kontexte náboženstva dostáva svoje vyjadrenie prostredníctvom rozdielnych spôsobov a berie na seba mnoho podôb. Humor v náboženských predstavách nezriedka spája komické i tragické prvky, smiech i plač, dobrácke šibalstvá i zlomyseľné žartíky. Ba čo viac, humor je v tejto súvislosti často prostriedkom na vyjadrenie dialektického vzťahu medzi poriadkom a chaosom, medzi tvorením a ničením, medzi vytváraním kultúrnych hodnôt a ich prekrucovaním. Bohatosť týchto dimenzií a aspektov v sebe spája postava trickstera, rozšírená v mnohých náboženstvách a mytológiách po celom svete.

Tento článok si kladie za cieľ predstaviť fenomén trickstera v troch krokoch. Po prvé, ponúkne úvodné nahliadnutie do charakteristík, ktoré sa pokúšajú vystihnúť rozmanité črty postavy trickstera v rozličných kontextoch. Po druhé, formou sond do vybraných náboženských a kultúrnych okruhov tieto charakteristiky aplikuje na niektorých konkrétnych tricksteroch. A po tretie, na dvoch špecifických príkladoch zo súčasnej kultúry sa pokúsi ukázať, že motívy viažuce sa s tricksterovskými postavami vystupujúci v tradičných náboženstvách a mytológiách sa objavujú aj v súčasnosti.

Trickster ako viacvrstevnatý fenomén

Postava trickstera¹ je známa a rozšírená v mnohých náboženstvách po celom svete. Samotný *terminus technicus* ako prvý použil pravdepodobne Daniel Brinton roku 1885.² Trickster sa vyskytuje v rozmanitých podobách a ontologických statusoch; môže vystupovať ako boh alebo bohyňa (napr. egyptský Set, indický Kršna,³ japonský Susanoo, západoafrický Ešu-Elegba,⁴ grécky Hermes⁵ atď.), polobožská alebo ľudská bytosť (napr. grécky Prométeus či Odyseus, polynézsky Maui alebo hebrejský Jákob⁶), ale veľmi často tiež ako antropomorfne zobrazené zviera (napr. kančil v Indonézii⁷ a hlavne zvieratá ako kojot, havran a jaguár v príbehoch pôvodných obyvateľov oboch Amerík). Väčšinou ide o postavu mužského pohlavia, no stretávame sa aj so ženskými trickstermi;⁸ jedným z charakteristických rysov trickstera však je aj to, že mení svoje pohlavie, resp. vzhľad a oblečenie pred-

písané pre jeho pohlavie, a tým prekračuje zaužívané normy a pravidlá.

Trickster vyvádza šibalstvá alebo iným spôsobom prekračuje „normálne“ pravidlá správania sa. Niekedy koná tieto „žartíky“ zlomyseľne, inokedy nezámerne. Jeho jednanie je často smiešne, bláznivé alebo neočakávané – nedá sa racionálne vysvetliť. Dôležité je, že tricksterove prečiny majú spravidla pozitívny efekt, prinášajú ľuďom úžitok. Tak sa trickster dostáva do vzájomnej blízkosti s kultúrnymi hrdinami. Ako príklad by sa dal uviesť Prométeus, ktorý priniesol ľudstvu oheň. Podobní nositelia, resp. vynálezcovia kultúrnych výmnožeností – oheň, luk a šípy, ale tiež pestovanie a používanie kukurice či tabaku – sú kojot, havran a jaguár u pôvodných obyvateľov Ameriky. Bádania ovplyvnení sociologickými teóriami Victora Turnera interpretujú postavy tricksteroch ako vyvolávajúce chaos a prevracajúce bežné očakávania, čo však vedie k vzniku nového spoločenského poriadku a k víťazstvu utláčaných či marginalizovaných.⁹

Durwin tvrdí, že trickster je archetypom, „súhrnom abstraktných vlastností alebo charakteristík, ktoré je možné nájsť v kultúrach celého sveta“.¹⁰ Aj preto sa v odborných diskusiách postava trickstera často opisuje prostredníctvom súhrnu viacerých príznačných kvalít či znakov, ktoré sa s trickstermi viažu. Samozrejme, nie všetky charakteristiky sa vyskytujú pri každom jednom tricksterovi. No v duchu jungiánskeho myslenia je možné tvrdiť, ako argumentuje Durwin, že čím viac znakov

určitého archetypu sa vyskytuje pohromade, tým sa tento archetyp stáva silnejším a má väčší potenciál sa prejavíť.¹¹ Samotný Durwin ponúka nasledujúci zoznam charakteristík typických pre postavu trickstera:

- venuje sa podvodným trikom a klamstvám;
- býva zvyčajne sexuálne neviazaný;
- prekračuje zákazy a tabu; na spoločnosť má destabilizujúci vplyv;
- žije často na okraji spoločnosti, v samote, mimo štruktúr;
- praktikuje mágiu a je v určitom kontakte s nadprirodzenými silami.¹²

Podobný zoznam prinášajú aj Hynes a Doty. Títo si okrem niektorých vyššie uvedených charakteristík taktiež všímajú, že trickster mení podobu, stojí v blízkosti bohov, ktorých je nezriedka poslom, spája posvätné s vulgárnym a neočakávaným spôsobom obracia priebeh situácií.¹³ Ako Durwin, tak aj Hynes s Doty podávajú pomerne komplexný obraz, no zdá sa, že prehliadajú jednu významnú skutočnosť: trickster málokedy pôsobí silou (vojenskou, politickou atď.). Jeho moc spočíva v jeho dôvtipe, ume a prefikanosti. Zapojenie týchto schopností nielenže často vedie k vzniku komických, humorných situácií, ale vytvára aj novú spoločenskú realitu (preto spriaznenosť s kultúrnymi hrdinami). Z toho dôvodu niektorí bádania tvrdia, že príbehy, v ktorých vystupuje postava trickstera, si získali obľubu, no i vážnosť medzi utláčanými skupinami ľudí, ktorí sa ľahko dokázali stotožniť s outsiderom schopným ľst'ou či šikovnosťou zvíťaziť nad mocou a autoritou.¹⁴

V nasledujúcej časti sa bližšie pozrieme na niektorých konkrétnych tricksteroch. Kvôli rozsahu tohto článku sa obmedzíme na tri kultúrne okruhy a zameriame sa na náboženské predstavy pôvodných obyvateľov Ameriky, nordickú mytológiu a Hebrejskú Bibliu (Starú zmluvu). Práve tu totiž nachádzame niektoré z ukážkových tricksterovských postáv.

Amerika: Kojot

V posvätných i „sekulárnych“ príbehoch severoamerických Indiánov je tricksterom *par excellence* kojot.¹⁵ V mýtoch nie vždy nevyhnutne vystupuje ako zviera – kojot preriový (*Canis latrans*); niekedy vykazuje antropomorfne črty, spravidla v spojení s mužským pohlavím – niekedy sa objavuje ako krásny mladík, inokedy ako starrec. Žije zvyčajne samotárskym životom.

Ambivalentný je jeho vzťah k posvätnému. Niekedy je mu prisúdená úloha stvoriteľa (sveta, zvierat i ľudí), inokedy je poslom, ktorý má ľuďom odovzdať dôležitú správu, a ešte v iných prípadoch je s božskými silami v konfliktnom vzťahu. V niektorých príbehoch ľuďom škodí (napr. kradne ženy a deti), v niektorých ľudstvu pomáha (napr. daruje mu oheň, luk a šípy, kukuricu atď.).

Kojot je teda anomálnou, ambivalentnou postavou nachádzajúcou sa niekde „medzi“. Tento jeho status viedol C. Lévi-Straussa k zaujímavej interpretácii úlohy tohto trickstera v mýtoch pôvodných obyvateľov Severnej Ameriky. Lévi-Strauss si všimá, že kojot patrí medzi mrchožrúty; nie je možné ho zaradiť ani medzi bylinožravce, pretože sa živí mäsom, ani medzi dravce, pretože neloví.¹⁶ Bylinožravce vykazujú afinitu s poľnohospodárstvom, a to kvôli rastlinám ako spoločnému menovateľovi. Dravce zase súvisia s lovom. Poľnohospodárstvo súvisí so životom, pretože život produkuje, zatiaľ čo lov so smrťou, pretože život berie. V konečnom dôsledku teda, podľa Léviho-Straussa, kojot (a havran) nie sú sprostredkovateľmi len medzi bylinožravcami a dravcami, ale aj medzi poľnohospodárstvom a lovom a, hlavne, medzi životom a smrťou.¹⁷ Lévi-Straussova interpretácia je značne redukcionistická.¹⁸ V dôsledku ignorovania naratívnej stránky mýtov prakticky vôbec neberie do úvahy konkrétne aspekty postavy kojota, resp. situácií, v ktorých sa táto postava objavuje.

Škandinávia: Loki

J. de Vries bol pravdepodobne prvým, kto navrhol interpretovať Lokiho ako tricksterovskú postavu.¹⁹ Loki sa objavuje v prozaickej i poetickej *Edde*, skaldskej poézii i škandinávskom folklóre. Na jeho nejasný ontologický status poukazuje skutočnosť, že býva sriedavo označovaný ako boh i obor. K bohom má dvojznačný vzťah; niekedy im pomáha (napr. získať späť Tórovo čarovné kladivo, ktoré ukradli obri), no napríklad pri apokalyptickom *ragnaröku* má povstať proti nim; z mnohých príbehov, v ktorých Loki vystupuje, je zrejmé, že zničenie sídla bohov, Asgardu, je doslova Lokiho životným poslaním. Aj keď sa v spoločnosti bohov objavuje pomerne často (blízky vzťah má predovšetkým k Tórovi), v mnohých príbehoch sa vyskytuje ako singulárny hrdina.

O Lokiho sexuálnej neviazanosti svedčia jeho početní potomkovia z viacerých vzťahov – napr. s obryňou (Angrboda), bo-

Loki zobrazený na islandskom rukopise z 18. storočia.

hyňou-nymfou (Sigyn), ale aj so žrebcom Svadilfarim. S posledným menovaným sa Loki pohlavne spojil v podobe kobyly (dvojité premena – nielen podoby, ale aj pohlavia) a dokonca porodil potomstvo (osemnohého koňa Sleipnira).

Okrem kobyly sa Loki objavuje aj v iných, netradičných podobách, napr. ako losos, mucha, tuleň alebo starena. Tieto jeho podoby sú prejavom magickej moci ľubovoľne sa premieňať. Medzi jeho ďalšie čarovné schopnosti patrí neviditeľnosť a dokáže sa nečakane objaviť na rôznych miestach. Je považovaný za pána ohňa a je majiteľom zázračných čižiem, ktoré mu umožňujú rýchle premiestňovanie sa na obrovské vzdialenosti.

Loki je notorickým zlodejom a klamárom. Práve svojimi podvodnými trikmi sa zmocňuje vzácnych a čarovných predmetov (Andvariho prsteň, náhrdelník bohyně Freyji), prípadne dosahuje svoje zlomyseľné ciele (smrť boha Baldra).

Loki sa príležitostne zapája aj do bláznivých činností, ktoré očividne nesledujú žiadny skrytý zámer. Raz napríklad tvrdí, že je najväčším jedákom na zemi a s istým čarodejníkom dokonca na túto tému uzavrie stávkku. Čarodejník mu však za súpera vyberie obra Logiho a Loki následnú súťaž v jedení prehrá.

Ako sme mohli vidieť, Loki vykazuje prakticky všetky charakteristiky trickstera uvádzané Durwinom i Hynesom a Dotym. Aj preto si získal povest' doslova exemplárneho trickstera a, ako hovorí S. von Schnurbein, „len ťažko nájdeme monografiu, článok alebo encyklopedické heslo [týkajúce sa Lokiho], ktoré by ho nepredstavovalo

ako ohromne komplexnú, nejasnú a ambivalentnú postavu“.²⁰

Hebrejská Biblia

Pátraniu po postavách trickstera na pôde Hebrejskej Biblie sa v odbornej literatúre venuje relatívne veľká pozornosť.²¹ Objavili sa pokusy interpretovať ako trickstera rozličné ženské biblické postavy (Lótove dcéry, Tamar, dokonca personifikovanú Múdrost' z Prísloví) alebo Samsona,²² no najväčší ohlas si získali interpretácie patriarchov ako tricksterov. V tomto ohľade sú príznačné najmä príbehy, v ktorých sú Sára, resp. Rebeka vydávané za sestry patriarchov Abraháma, resp. Izáka (Gn 20 a 26). Takéto triky následne vedú k zvýšeniu bohatstva a zlepšeniu statusu patriarchov. No viac charakteristík trickstera než Abrahám a Izák vykazuje praotec Jákob, ktorého Nicholas označuje ako archetypálneho trickstera Hebrejskej Biblie.²³

Jákobovo meno (hebr. *ja'akov*) znamená „držiaci päť“, ale tiež „ľstivý“, „úskočný“.²⁴ S úskočnosťou a trikmi sa viaže viacero epizód z Jákobovho života. Ešou si vymámi (aj keď treba priznať, že tak koná na popud svojej matky Rebeky) požehnanie prvorođeného od svojho otca Izáka na úkor brata Ézava (Gn 27). Snáď ešte lepší príklad tricksterovského konania nachádzame v Gn 30, kde Jákob pomocou tajomného používania prútov získava silnejšie mláďatá kôz a oviec, čím si polepšuje svoje majetkové postavenie. Na tomto biblickom príbehu vidieť aj stopy určitého typu mágie, tak príznačnej pre jednanie trickstera, ktorú však redakcia textu potlačila.

Niektorí bádatelia si všimajú, že na určitých epizódach Jákobovho príbehu môžeme vidieť klasický príklad toho, ako aj trickster-podvodník môže byť sám podvedený.²⁵ Lában podvedie Jákoba, keď mu po siedmich rokoch služby dá za ženu miesto dohodnutej Ráchel svoju staršiu dcéru Leu (Gn 29,15-30). Zaujímavá je perikopa z Gn 31, kde sa píše, že „Jákob oklamal Sýrčana Lábanu“ (v. 20), keď mu tajne utiekol aj s celým majetkom, no pritom samotný Jákob bol zároveň oklamáný svojou manželkou Ráchel, ktorá mu nepovedala, že svojmu otcovi vzala domácich bôžikov (v. 32).

Nicholas ide vo svojej argumentácii na podporu interpretácie Jákoba ako trickstera dokonca tak ďaleko, že tvrdí, že Jákob je v epicentre príbehov zahŕňajúcich podvody a klam, ktoré vrcholila predaním Jákobovho syna Jozefa jeho bratmi (Gn 37).

To je však už značne komplexný výklad, pre ktorý sa pomerne zložito hľadajú podporné dôkazy.²⁶

Zaujímavá je tiež skutočnosť, že biblický text niekedy označuje Boha – Hospodina za toho, ktorý prostredníctvom Jáкова koná triky akoby „zo zákulisia“. V súvislosti s vyššie zmieneným získaním stáda za pomoci „prútikovej mágie“ totiž Jácob hovorí svojim ženám Lei a Ráchel: „Tak Boh od-

ňal stádo vašmu otcovi a dal ho mne“ (Gn 31,9). Toto a podobné miesta vedú niektorých komentátorov k tomu, aby v jednaní trickstera Jáкова videli „Božie podvrtné tendencie“ či dokonca „temnú stránku Boha“.²⁷

Je možné tvrdiť, že v značne demytologizujúcom biblickom podaní sa tricksterove magické schopnosti, resp. jeho prekračovanie sexuálnych tabu, dostávajú do úzadia a zdôrazňuje sa šikovné a niekedy ľstivé konanie zamerané na zlepšenie postavenia daného trickstera, jeho rodiny či Izraela. Preto bádatelia ako napríklad Nicholas razia tézu, že príbehy patriarchov získali svoj kanonický status práve v exile, keď sa tricksterovské postavy Abraháma, Izáka, Jáкова, ale tiež Mojžiša stali vzormi pre utlačaný a marginalizovaný ľud, ktorý nemal k dispozícii vojenskú alebo politickú

moc, ale bol odkázaný len na svoj dôvtip a humor.²⁸

Trickster v súčasnosti

Doteraz sme sa venovali postavám trickstera v náboženských či mytologických príbehoch a textoch. Trickster ako archetyp sa však takmer rovnako rozšírené objavuje aj v súčasnej literatúre, filme či komikse.²⁹ Medzi známymi tricksterov objavujúcich sa v sú-

časnej kultúre patria napríklad Bugs Bunny a Wile E. Coyote z kreslených príbehov Looney Tunes, Ružový Panter, Maska či pirátsky kapitán Jack Sparrow. Aj keď uvedené príklady pochádzajú spravidla z pop kultúrnych žánrov ako komiks či film, postavy s tricksterovskými rysmi je možné objaviť aj v modernej krásnej literatúre.³⁰ Na tomto mieste sa ako tricksterov pokúsime interpretovať dve filmové postavy, Daryla Van Hornea z *Čarodejník z Eastwicku*³¹ a Jokera z *Temného rytiera*.³²

Daryl Van Horne je hlavnou mužskou postavou *Čarodejník z Eastwicku*. Ide o postavu tajomného a neznámeho cudzinca, ktorý prichádza žiť do (fiktívneho) malého, ospalého mestečka v Novom Anglicku. Kупuje si obrovské sídlo mimo mesta; žije v ústraní od ostatných, na okraji spoločnosti. V Eastwicku sa objaví až po

časne a na zabeháný poriadok má destabilizujúci vplyv – dochádza k záhadným javom a v meste prepuká čoraz väčší chaos. Svojím osobným čarom a rozličnými trikmi postupne zvedie tri obyvateľky mestečka, ktoré sú najlepšimi kamarátkami a spoločne zdieľajú údel rozvedených žien. Nakoľko Van Horne neuznáva žiadne pravidlá v otázke sexuálnej morálky, Alex, Jane a Sukie sa stávajú jeho milenkami. Pod jeho vplyvom objavujú svoje magické schopnosti a všetci štyria spolu žijú vo Van Horneovom sídle oddávajúc sa sexu a čarom. No keďže Van Horneovo podvodné konanie spôsobuje čoraz väčší rozklad spoločenských štruktúr a poriadku nielen v meste, ale aj medzi tromi ženami, Alex, Jane a Sukie sa rozhodnú tohto trickstera podviesť a zničiť ho svojou mágiou. Vo finálnej bojovej scéne Van Horne mení svoje podoby a ukazuje viaceré zo svojich diabolských tvárí, no nakoniec je predsa len zničený ženskou ľstivou a mágiou.

Z vyššie povedaného jasne vyplýva, že postava Daryla Van Hornea vykazuje prakticky všetky charakteristiky trickstera. V súvislosti s paralelou medzi tricks-termi a kultúrnymi hrdinami je taktiež nemiernie zaujímavé, že Van Horneovo konanie prináša – aj keď zrejme nezámerne – určitý pozitívny efekt. Opustené a rozčarované kamarátky opäť nachádzajú životný elán a perspektívu. Na konci filmu je dokonca každá z nich obdarovaná synom, ktorého splodila s Van Horneom. I samotný záver teda vyznieva príznačne ambivalentne: počiatok nového života je možné vnímať jednoznačne pozitívne, no na druhej strane zostáva neustála hrozba, že dia-

Poznámky

- 1 V našom jazykovom úze sa bežne používa tento anglický termín, a preto ho v tomto článku neprekladáme a nepokúšame sa o neologizmy. Príslušné preklady ako napríklad podvodník, švindliar, eskamotér či čarodejník sa javia ako neadekvátne, nakoľko vystihujú len určité aspekty tohto komplexného termínu.
- 2 Daniel G. Brinton, „The Chief God of the Algonkians in his Character as a Cheat and Liar“, *The American Antiquarian* (May 1885). Túto hypotézu vo svojej štúdií navrhuje Joseph Durwin. Pozri: Joseph Durwin, „Coulrophobia and the Trickster“, *Trickster's Way* 3,1 (2004), Art. 4, s. 7, citované podľa: <http://digitalcommons.trinity.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1080&context=trickstersway> (zobrazené 21.4.2012).
- 3 Lewis Hyde, *Trickster Makes This World: How Disruptive Imagination Creates Culture*. Edinburgh/London: Canongate 2008 [1998]. Diskusiu týkajúcu sa odmietavého postoja protestantských misionárov v Indii voči postavě „nemorálneho“ trickstera Kršnu pozri v Eric J. Sharpe, „Protestant Missionaries and the Study of the Bhagavad Gita“, *International Bulletin of Missionary Research* 6,4 (1982), s. 155-159.
- 4 Robert D. Pelton, *The Trickster in West Africa: A Study of Mythic Irony and Sacred Delight*. Berkeley: University of California Press 1980.

- 5 Norman O. Brown, *Hermes the Thief: The Evolution of a Myth*. Madison, WI: University of Wisconsin 1947.
- 6 John E. Anderson, „Jacob, Laban, and a Divine Trickster? The Covenantal Framework of God's Deception in the Theology of the Jacob Cycle“, *Perspectives in Religious Studies* 36,1 (2009), s. 3-23; Richard D. Patterson, „The Old Testament Use of an Archetype: The Trickster“, *Journal of the Evangelical Theological Society* 42,3 (1999), s. 385-394.
- 7 Philip F. McKean, „The Mouse-deer (Kantjil) in Malayo-Indonesian Folklore: Alternative Analyses and the Significance of a Trickster Figure in South-East Asia“, *Asian Folklore Studies* 30,1 (1971), s. 71-84.
- 8 Melissa Jackson, „Lot's Daughters and Tamar as Tricksters and the Patriarchal Narratives as Feminist Theology“, *Journal for the Study of the Old Testament* 98 (2002), s. 29-46; Margaret A. Mills, „The Gender of the Trick: Female Tricksters and Male Narrators“, *Asian Folklore Studies* 60,2 (2001), s. 237-258.
- 9 V tomto ohľade sú významné predovšetkým Turnerove teórie liminality a komunitas. Pozri Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. New York: Aldine de Gruyter 1975 [1969]. Aj keď od vzniku Turnerovho diela ubehlo už takmer polstoročie, jeho myšlienky stále ovplyvňujú súčasný akademický diskurz týkajúci sa (okrem iného aj) fenoménu trickstera.

- Pozri napr. Dean A. Nicholas, *The Trickster Revisited: Deception as a Motif in the Pentateuch*. Studies in the Pentateuch 117. New York/Washington, DC/Bern: Lang 2009.
- 10 Durwin, „Coulrophobia and the Trickster“, s. 6n.
  - 11 Ibid., s. 7. Jungove vlastné postrehy týkajúce sa archetypu trickstera pozri v Carl G. Jung, *Four Archetypes: Mother, Rebirth, Spirit, Trickster*. London: Routledge & Kegan Paul 1972.
  - 12 Durwin, „Coulrophobia and the Trickster“, s. 7n.
  - 13 William J. Hynes a William G. Doty (vyd.), *Mythical Trickster Figures: Contours, Contexts, and Criticisms*. Tuscaloosa, AL/London: University of Alabama Press 1993, s. 34-42.
  - 14 V tejto súvislosti pozri napr. Susan Niditch, *Underdogs and Tricksters: A Prelude to Biblical Folklore*. San Francisco: Harper & Row 1987.
  - 15 William Bright (vyd.), *Coyote Stories*. Chicago, IL: University of Chicago Press 1978.
  - 16 Lévi-Strauss takto interpretuje aj ďalšieho trickstera amerických mytológií, a to havrana, ktorý má s kojotom veľmi mnoho spoločných črt.
  - 17 Claude Lévi-Strausse, *Structural Anthropology*. New York: Basic Books 1963, s. 224.
  - 18 Lévi-Straussomvu výkladu mýtov som sa venoval vo svojej nepublikovanej dizertácii, kde som sa tiež pokúsil

bolský trickster bude žiť aj naďalej vo svojich potomkoch.

Temnou, démonickou postavou *Temného rytiera* je zase Joker. Joker je „apoštol Chaosu a agent anarchie, človek, ktorý chce vidieť svet horieť“.³³ Tento diabolský klaun pôsobí dojmom trickstera už na prvý pohľad: extravagantný kostým, groteskný make-up a neprirodzený úšľabok mu dodávajú anomálny vzhľad. Je to solitér konajúci vždy na vlastnú päsť. Žije nielen v tajomnej samote, ale aj na hranici – nepatrí ani k „slušnej spoločnosti“, ani ku zločinskej mafii. Magická i sexuálne neviazaná stránka trickstera je v Jokerovi potlačená, no o to viac sa do popredia dostáva dôraz na podvody, nečakaný obrat situácií a rozkladný vplyv na štruktúru spoločnosti. Jokerovi nejde o peniaze ani o moc, chce len dokázať, že náhoda je jediný riadiaci princíp života v tomto svete. Náhodne vyberá i obeť svojich diabolských „žartíkov“ a stojí tak vlastne „mimo dobro a zlo“. Dokonca i svoj vlastný osud je ochotný vložiť do rúk náhode, keď stlačenie alebo nestlačenie spúšťa pištole vložené do svojich úst podmieňuje padnutím jednej či druhej strany mince.

Joker nastavuje zrkadlo „slušným“ obyvateľom mesta Gotham, keď ich stavia pred etické dilemy. Najlepším príkladom je podmínovanie dvoch lodí, pričom na palube jednej sú zločinci a na palube druhej radovi občania opúšťajúci mesto pri evakuácii. Joker dá posádkam oboch lodí do rúk detonáčne zariadenie s inštrukciou, že ak chcú zachrániť svoje životy, musia odpáliť tú druhú loď. Ak tak neurobia v stanovenej lehote, Joker odpáli obe lode.

Postava tohto trickstera poukazuje na krehké základy civilizácie a na tenkú deliacu čiaru medzi cnosťou a neresťou, medzi poriadkom a chaosom. Pri konfrontácii s Jokerom si obyvatelia Gothamu (a taktiež diváci filmu) uvedomujú zraniteľnosť spoločnosti a nesamozrejmosť jej hodnôt.

Záver

Tento článok sa pokúsil predstaviť fenomén trickstera ako jeden zo spôsobov, prostredníctvom ktorého dostáva v náboženských a mytologických predstavách svoje vyjadrenie téma humoru. Je zrejmé, že skúmaný fenomén nie je obmedzený na určitý priestorový či časový kontext; ako sme videli, postavy s vlastnosťami trickstera sa objavujú aj v súčasnej kultúre.

Príspevok ukázal, že humor zosobnený tricksterom je značne komplexný jav, ktorý sa viaže s ontologickou, etickou i sexuálnou ambivalentnosťou a s prekračovaním stanovených noriem a hraníc rozličného druhu. Je preň však príznačná taktiež afinita s vytváraním kultúrnych hodnôt a nezriedka i nových foriem sociálnej reality. Tento druhý zmieňovaný, pozitívny aspekt sme videli predovšetkým pri biblických naratívach, v ktorých sa trickster stáva zástancom a vzorom utláčanej skupiny, ktorá nemá inú možnosť na presadenie svojej veci okrem vlastného dôvtipu a šikovnosti.

Na dvoch analyzovaných príkladoch zo súčasnej kultúry sme sa mohli presvedčiť, že trickster ani v dnešnej dobe nestratil nič

Joker z filmu „Temný rytier“.

zo svojej komplexnosti a konanie jednotlivých trickstera sa môže uberať rôznymi smermi v závislosti od vlastností jeho povahy, ktoré v konkrétnom prípade prevládnu.

Ďalšie bádanie by sa mohlo sústrediť napríklad na zodpovedanie otázky, či a do akej miery sú tricksterovia, ktorí sa objavujú v súčasnej západnej kultúre ovplyvnené dedičstvom židovskej a kresťanskej tradície, príbuzní biblickým tricksterom v tom zmysle, že by boli hlasom utláčaných a smiechom marginalizovaných. Takéto bádanie je však už nad rámec nášho článku. ■

Subversive Joker:

The Trickster Character of Yesterday and Today

This article explores the phenomenon of "trickster" as one of the ways which give expression to the theme of humor in religious and mythological texts. It is argued that the phenomenon under review is not limited to a certain spatial or temporal context. To support this, the paper demonstrates that characters with trickster features also appear in contemporary culture. The article seeks to show that humor personified by the trickster is a rather complex phenomenon, related to the ontological, ethical and sexual ambivalence as well as to trespassing of given norms and boundaries of various kinds. However, it is also closely linked to the creation of cultural values and, at times, new forms of social reality.

o jeho kritiku. Pozri: Pavol Bargár, „Mýty súčasného človeka: Aplikácia metódy mytického čítania na vybrané diela svetovej literatúry 20. a 21. storočia.“ Dizertačná práca, Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta, Katedra religionistiky, Praha 2008, s. 55-56.

19 Jan de Vries, „Loki... und kein Ende“, in Wolfdieter Rasch (vyd.), *Festschrift für Franz Rolf Schröder zu seinem 65. Geburtstag*. Heidelberg: Winter 1959, s. 10.

20 Stefanie von Schnurbein, „The Function of Loki in Snorri Sturluson's 'Edda'“, *History of Religions* 40,2 (2000), s. 109-124, tu s. 109.

21 Okrem odkazov na literatúru spomínanú v tomto článku vyššie v poznámkach č. 6, 8, 9 a 14 môžeme ešte uviesť napríklad Naomi Steinberg, „Israeli Tricksters, Their Analogues and Cross-Cultural Study“, *Semeia* 42 (1988), s. 1-13; Claudia V. Camp, „Wise and Strange: An Interpretation of the Female Imagery in Proverbs in Light of Trickster Mythology“, *Semeia* 42 (1988), s. 14-36; Kathleen Ashley, „Interrogating Biblical Deception and Trickster Theories: Narrative of Patriarchy or Possibility“, *Semeia* 42 (1988), s. 103-116; alebo Victor H. Matthews a Frances Mims, „Jacob the Trickster and Heir of the Covenant: A Literary Interpretation“, *Perspectives in Religious Studies* 12,3 (1985), s. 185-195.

22 Susan Niditch, „Samson as Culture Hero, Trickster, and Bandit: The Empowerment of the Weak“, *The Catholic Biblical Quarterly* 52,4 (1990), s. 608-624.

23 Nicholas, *The Trickster Revisited*, s. 52.

24 Tak napríklad výkladová poznámka ku Gn 25,26 v *Biblia: Slovenský ekumenický preklad s deuterokanonickými knhami*. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť 2007.

25 Anderson, „Jacob, Laban, and a Divine Trickster?“, s. 4, Niditch, *Underdogs and Tricksters*, s. 107-108. Pri výklade Lokoho sme si takýto príklad mohli všimnúť na príbehu jeho „súťaže v jedení“.

26 K tomu pozri Francis Landy, „Review of Andrew Dean Nicholas' *The Trickster Revisited*“, *The Catholic Biblical Quarterly* 73 (2011), s. 132-133, tu s. 133.

27 Tak Walter Brueggemann, *Genesis*. Atlanta, GA: John Knox Press 1982, s. 209.

28 Nicholas, *The Trickster Revisited*, s. 97.

29 Interpretácie trickstera v americkej literatúre rozličných žánrov pozri v Jeanne Campbell Reesman (vyd.), *Trickster Lives: Culture and Myth in American Fiction*. Athens, GA/London: University of Georgia Press 2001.

30 Autor tohto článku sa v inej štúdií pokúsil interpretovať ako trickstera vybrané postavy z románu Michaila A. Bulgakova *Majster a Margaréta* (prvýkrát vyšiel v roku 1966), konkrétne obrovského hovoriaceho kocúra Be-

hemota a regenschorho Korovjeva. Pozri Pavol Bargár, „Mythical Motifs in Literary Works: M. Bulgakov's *Master and Margarita* and G. Orwell's *1984*“, *Communio viatorum* 51,1 (2009), s. 55-88, no hlavne s. 62-72.

31 Ide o filmovú adaptáciu rovnomeného románu Johna Updikea (*The Witches of Eastwick*; 1984) z roku 1987 (režia George Miller). Postavu Van Hornea si vo filme zahral Jack Nicholson. Je nutné podotknúť, že film sa vo svojej dejovej línii od knihy značne odlišuje.

32 *Temný rytier* (2008, režia Christopher Nolan) je druhým dielom najnovšej filmovej adaptácie príbehu známeho komiksového hrdinu Batmana. Jokera v tomto snímku fenomenálnym spôsobom stvárnil Heath Ledger; bola to jeho posledná filmová úloha. Je zaujímavé, že vyššie zmieňovaný J. Nicholson si zahral Jokera vo filmovom prevedení Batmana z roku 1989 (režia Tim Burton).

33 Autor tohto článku navrhol vykladať Jokera ako trickstera vo svojej recenzii *Temného rytiera*. Pozri Pavol Bargár, „Temný rytier“, *Kresťanská revue* 75,5 (2008), s. 48-51, predovšetkým s. 50.

Mgr. Pavol Bargár, M. St., Th. D. (*1981) studoval teológiu, religionistiku a židovsko-kresťanské vzťahy. Pracuje ako badateľ ve Středoevropském centru misijních studií (SCMS). Od roku 2011 je predsedom Spoločnosti kresťanů a Židů (SKŽ).

Existuje ve starém čínském učení humor?

KONFUCIŮV ÚSMĚV, ČUANGOVO CHECHTÁNÍ

Lubica Obuchová

Číňané se smějí upřímně a často, jak si návštěvník jejich vzdálené země brzy uvědomí, byť nepozná, čemu se vlastně smějí. Jiným nebo sobě? Cizím či vlastním chybám? O čem mohou být vtipy v zemi svázané konfuciánskou tradicí, která dodnes odmítá frivolní vyjadřování, veřejné probírání sexu či obscénní dvojsmyslné historky, což jsou jinde ve světě oblíbené náměty pro tvorbu vtipů?

Hned na začátku našeho pátrání po čínském humoru narazíme na problém terminologický, máme-li stanovit, co se vlastně v Číně pokládá za vtipné či humorné. Vždyť tento starobylý národ slovo humor neznal až do roku 1923, kdy buddhista Lin Jü-tchang (1895–1976), překladatel a propagátor čínské kultury na Západě, fonetickým převzetím anglického slova „humour“ vytvořil čínský novotvar „jou-mo“, protože ve své mateřštině nenacházel vhodný ekvivalent. Lin byl pod vlivem anglického pojetí humoru přesvědčen, že klasická čínská literatura humorná témata postrádá a Číňané humoru nerozumí. Navíc by jim při tom mohla hrozit tolik obávaná „ztráta tváře“, tj. společenské prestiže.

Některé badatelé s ním souhlasí, jiní mu oponují dlouhou řadou citátů z klasické tvorby, které považují za humorné. Nikdo však nepopírá, že i v nejstarších dobách Číňané dokázali pohotově a s vtipem reagovat na různorodé nečekané situace. Jejich schopnosti v oblasti satiry, frašky či komických vystoupení jsou rovněž obecně uznávané. Můžeme tudíž uzavřít, že humor zde byl, jenom se mu tak neříkalo. A co humor v čínském náboženství? Že by se tento veselý národ smál jenom sám sobě a na svá božstva si netroufl?

V klasických spisech starověkých čínských filozofů, označovaných za základ pro vznik pozdějších náboženství, čtenář obvykle nehledá – a ani neočekává – humorné pasáže. Konfucius je obvykle vnímán jako strohý úředník zahleděný do idealizované minulosti, Lao-c' se ztrácí v mlhovině svých mnohoznačných veršů. A zájemce o buddhismus se raději obrátí přímo k prameni, tedy do Indie. Což konec konců dělali i Číňané v dobách, kdy se s tímto učením seznamovali, aby ho později v jeho čchanové (zenové) formě moh-

li přetvořit „k obrazu svému“. A to velice dovedně a vtipně, díky příměsí taoismu i konfuciánství, vždyť podle starých Číňanů mezi nimi žádný velký rozdíl není. Jak se říká v slavném příběhu z konce 19. století, v němž jistému básníkovi „konfuciáni, buddhisté a taoisté ... připomínají tři stejné krámy, které si vyvěsily tři různé reklamní tabule. Jsou to všechno obchody se smíšeným zbožím, všude mají na skladě dříví, rýži, olej i sůl. Jediný rozdíl je v tom, že konfuciánský krám je největší, buddhistický o něco menší a nejmenší je taoistický, ale jinak najdeš všude totéž zboží.“¹

Lidová víra – dobrosrdečné žertování

Obyčejní lidé, jak je zřejmé, jednotlivé směry nerozlišovali a všechny bohy či duchy vtěšovali do všeobjímajícího žitého náboženství, otevřeného systému, jenž byl ochoten a schopen vstřebat nejen početné zástupy domácích nadpřirozených bytostí, ale i ty cizí, buddhismem počínaje a křesťanstvím konče. A ke všem, bez ohledu na původ, se chovali tak, jak o tom výstižně píše zakladatel moderní čínské povídky Lu Süen (1881–1936): „Číňané mají svůj vlastní způsob, jak zacházet s bohy a duchy; jde-li o zlé a nebezpečné bohy, jako je bůh moru nebo ohně, chovají se k nim uctivě a podlízavě; jde-li o staré dobroráky, jako je třeba bůh domácího krabu, snaží se je napálit a zesměšnit.“²

Nejvýstižnějším příkladem takového zacházení s božstvy byl každoroční obřad vyprovázení boha domácího krabu na Nebesa, aby mohl podat Nefritovému císaři hlášení o tom, jak se jeho rodina během uplynulého roku chovala. Božstvo je v kuchyni zastupováno soškou nebo obrázkem, jenž je umístěn nad kamny, kde se k němu občas postaví obětina (pokud si hospodyně vzpomene). Na konci roku mužská část ro-

diny nejdříve boha „pohostí“ vínem a sladkými jídly, tj. pomaže mu tím ústa. Potom jeho portrét na dvorku poleje alkoholem a zapálí, protože dým zprostředkovává styk mezi světem zdejším a zásvětím. Samozřejmě, když opojený a přesycený bůh konečně dorazí na Nebesa, není mocen souvislého projevu, i kdyby se mu povedlo otevřít cukrovím spleená ústa. V obavě, aby jeho stav nevyvolal hněv nebeského vladaře, raději na vše přikývne a odsouhlasí, že jeho rodina se během roku chovala příkladně, čímž jejím členům zajistí přízeň Nebes i pro další období. Vděční domácí uchystají navráťivšímu se bůžkovi nový portrét i nové obětiny. A aby mu na řimse krabu nebylo smutno, čeká ho už na obrázku namalovaná božská manželka, několik konkubín, děti a služebnictvo.

Konfuciánství – duchaplný úsměv

Důvtip, vtipnost, duchaplnost jsou základní vlastnosti čínské poezie i prózy. To je ovšem záležitost výběru slov, což se dá překladem jen obtížně přenášet do jiné jazykové kultury.³ Čínština obsahuje velké množství homofonů a homonym, jejichž zásluhou se projev stává neuvěřitelně mnohovýznamovým, a slovní hříčky se běžně vyskytují snad ve všech druzích mluveného i psaného slova. Bohužel se mnohovrstevnatost čínského textu v překladu obvykle ztrácí. Neznamená to však, že vtip a humor je v čínské beletristice věc relativně neznámá, natožpak ve filosofii či náboženské literatuře. Podívejme se, jak je tomu v základních dílech konfuciánství, jehož politicko-etická doktrína po staletí řídila život země.

Začteme-li se do Konfuciových *Hovorů* (Lun-jü), zjistíme, že Mistr se ne vždy choval jako strohý moralista. Cítil radost i zlost, smutek i rozpaky. Prostě, byl člověkem se vším všudy a je zaznamenáno, že

Setkání Konfucia se Starým Mistrem (relief z chanské hrobky v I-nanu v provincii Šan-tung).

občas se svými žáky žertoval (viz XVII, 4), že se rád bavil, a to i na svůj účet. Konfucius se ovšem zasměje, „jen když pociťuje radost, proto lidem není jeho smích nepřijemný“ (XIV, 13), což znamená, že se nikomu nevysmíval. Aspoň ne úmyslně. Někdy nám však nemusí být jasné, zda jde v *Hovorech* o jemnou satiru či o půvab nechtěného, jako například, když se narazí na „ženskou otázku“.

Pozdější konfucianství se ve vztahu k ženám zrovna nevyznamenalo, Konfucius si jich však většinou nevšímal a slovo „žena“ se v *Hovorech* vyskytuje jenom párkrát. Mistr si jednou povzdechne, že „jen se ženami a raby se velmi obtížně vychází“ (XVII, 25), podruhé zase konstatuje, že dosud „neviděl nikoho, kdo by tak miloval morální kvality jako ženskou krásu“ (IX, 17). Snad nejvýstižnější je anekdota o tom, jak Mistr během rozmluvy o získávání vhodných lidí do vysokých funkcí zdůraznil, že i v době, „kdy mělo být hodně schopných lidí, byla mezi ... deseti ministry i jedna žena, takže jich bylo vlastně jen devět.“ (VIII, 20) Sice nepopírá, že díky svým schopnostem byla hodna tu funkci zastávat, ale mezi „stoprocentní“ ministry ji zařadit odmítl.⁴

Taoismus – vtipná ironie

Základní kámen taoismu, Lao-c'ova kano-nická kniha *Tao-te-ťing*, si vyžaduje plnou čtenářovu pozornost a zřejmě i její tvůrce Starý Mistr (ať už to byl kdokoliv) se tak soustředil na své dílo, že na humor a úsměv snad ani neměl čas. Vždyť podle legendy ho sepsal dost narychlo, když znechucen opouštěl práci i své krajany. Dokonce se zdá, že měl k úsměvu jisté výhrady, jelikož se zmiňuje o tom, že „mnoho lidí se

stále usmívá, jako když vedou býka k oběti“.⁵ Avšak pět tisíc znaků, které jako úlitbu zanechal strážci průsmyku, u jeho následovníků vyvolávalo stejnou měrou úžas, obdiv i úsměv. Kterýpak student by nesouhlasil s myšlenkou „Ustaňte s učením a konec je strastem!“⁶

Čuang Čou (369–286 př. n. l.), nejvýraznější z jeho duchovních žáků, však svého mistra v mnohém překonal. Čuangovy úsměvné anekdoty, lehce srozumitelné bajky či paraboly ze života obyčejných lidí bavily Čiňany ve starověku a citovány jsou dodnes. Překladatelé jeho díla obvykle zdůrazňují, že právě humor a vtip je jednoduchým a účinným prostředkem, jímž sděluje hluboké myšlenky. Bujarým smíchem se jeho hrdinové vzdalují od vážného obsahu toho, co sdělují. Pročež bylo zaznamenáno, že „Mistr Chuej slyšel hodně o Mistru Čuangovi a pojal úmysl se s ním seznámit. Když ho konečně uviděl, udiveně zvolal: 'Myslil jsem, že spatřím fénixe, a zatím tu vidím malou vlaštovku!' Nato se oba posadili a dlouho se chechtali.“⁷

Sžravá ironie přirovnání v díle *Čuang-c'* je opravdu nadčasová. Dovolme si alespoň jednu ukázkou: „Proti zlodějíčkům, kteří přijdou a vylamují truhlice, brakují pytle a otvírají skříň, se jistíme tak, že ty ohrožené věci omotáváme provazy a lany. Takové jištění je všeobecně považováno za rozumné. Jenže stačí, aby přišel velký zloděj, a ten prostě vezme truhlici, pytel nebo celou skříň na záda a uteče i s nimi. Jedinou jeho starostí přitom bude, aby všechny ty provazy a lana byly dost pevné a dobře utažené. A tak je otázka, zda všichni ti tak zvaní rozumní tu vlastně nebyli jenom od toho, aby těm velkým zlodějům všechno pěkně poskládali a dobře zabalili. ... Nejsou dokonce i ti takzvaní mudřeci jen takovými zaopatřovateli velkých zlodějů?“⁸

Kupodivu často se v tomto taoistickém díle dočteme rovněž o Konfuciovi a příhodách, které ho potkaly na cestách. Oblíbeným motivem je především Konfuciova návštěva u Starého Mistra. Jelikož podle tradice byl Konfucius asi o dvacet let mladší než Lao-c', šel si – přesně v duchu svých etických principů – pro poučení. V některých příbězích ho Lao-c' poučuje trpělivě, v jiných rázně pokárá a odešle pryč. Načež Konfucius Starého Mistra obdivně přirovná k drakovi či fénixovi, bájným tvorům, jejichž chování člověk

nemůže porozumět. Častý výskyt tohoto námětu na hrobových freskách či obrazech svědčí o tom, že setkání obou mistrů se těšila velké pozornosti i ve výtvarném umění. Oba protagonisty lehce rozeznáme: Uctivě skloněný Konfucius je vždy vyšší, v upraveném oděvu starodávného stříhu, Lao-c' je nižší postavy, rozevlátý a neposedný. Na některých svitcích hrají oba mistři čínské šachy. Žádný příběh však neuvádí, kdo partii vyhrál.

Čchanový buddhismus – osvobozující smích

V našich představách patří dobrá nálada, veselý rozmar, sklon k žertování nebo dobrosrdečnému zesměšňování především k protagonistům svérázné formy mahájánového buddhismu, jenž vznikl v jižní Číně pod názvem čchan, ale ve světě je známější díky japonskému čtení příslušného znaku coby zen. Ironie a humor v podobě kóanů, paradoxních výroků či dialogů mezi mistrem a žákem, fungují v zenu jako učební pomůcky. Jejich doplňkem někdy bývá i „humor“ poněkud drsnějšího ražení – nečekaný záhlavek nebo pořádná rána holí, omluvitelná tím, že po ní obvykle následuje žákovo osvětlení provázené bujarým smíchem.

Buddha se nepochybně také občas z plna hrdla smál – aspoň v čínské tradici, která vytvořila postavu božstva jménem Pu-taj (Plátěný vak), jenž prý žil v Číně v 10. století a u nás je znám jako „smějící se Buddha“ či „čínský bůh srandy“. Pro Čiňany představuje symbol bohatství, štěstí a nebeského požehnání.

⇒ *Dokončení na další straně dole.*

Pu-taj, „smějící se Buddha“.

Proč mají židé velké nosy? - Protože vzduch je zadarmo

VTIPNÍ JAKO KOHN

Jan Fingerland

Židé prosluli svou vtipností skoro stejně jako svým smyslem pro obchod. A nikomu zřejmě nevadí, že tyto anekdoty pracují se stereotypy, a to často těmi, které na židy promítá jejich okolí. Židovské vtipy jsou dnes nepostradatelnou součástí televizních estrád a židovský humor je považován za obzvlášť jemný.

Přitom ovšem ještě v roce 1893 vrchní londýnský rabín Hermann Adler cítil potřebu napsat článek, ve kterém se snažil polemizovat s názorem, že židé nemají smysl pro humor. Jak to tedy je s židovskými vtipy a které to vlastně jsou? Jistě se nepoznájí podle toho, že v nich vystupuje Kohn, říká „um Gottes Willen“ a někomu oniká.

Pokus o určení

Znáte tu, jak se Rosenstock nechá přemluvit svým přítelem Růžičkou, aby ho vzal do kavárny, aby viděl, jak si žid vypráví anekdoty? Společnost sedí kolem stolu a pánové se zlatými obroučkami sem tam vysloví nějaké číslo: šest, padesát sedm, dvacet jedna... „My už všechny vtipy známe nepaměť, tak jsme si je očíslovali,“ vysvětlí Rosenstock zmatenému hostu. Růžička poslouchá, ale po chvíli neodolá a zvolá: „devadesát!“, ale nikdo se nezasměje. Na cestě domů se zkormoucený gój ptá žida: „já jsem tou devadesátkou udělal nějaký trapas, ne?“ „Ale ne,“ chlácholí ho Rosenstock, „ale ty to prostě neumíš tak podat!“

I když se židovských vtipů zmocňuje kdekdo, ve skutečnosti je pravá židovská

anekdota nadmíru esoterická záležitost, která vyžaduje zasvěcení – do rytmu, podání, pozadí. Dalo by se říci, že je to vlastně jakýsi komorní Gesamtkunstwerk, který spojuje literární, herecký, pantomimický projev s intelektuálními schopnostmi vypravěče. A posluchače, dodejme. Anekdota je věc společenská, interaktivní, a navýsost náročná na spolupráci všech zúčastněných - pokud na to mají.

Právě historické pozadí je často dosti důležité, proto v běžném vypravěčském provozu přežily většinou jen ty nenáročné vtipy o Sáře, která při ranním pohledu do zrcadla prohodila: „Tak tohle ti přeju, Kohn!“

Židovské vtipy reagovaly na řadu okolností, které byly typicky židovské, například otázky soužití s nežidy, křest, asimilace a podobně. Šlo tedy o téměř nepřenosné náměty. Jako když si Kohn stěžuje Roubičkovi, že se jeho syn dal pokřtít, načež Roubiček mu řekne: „Mně to budou povídat? Můj syn se taky dal pokřtít!“ Jdou tedy za rabi Kollinerem, a ten jim povídá: „Mně to budou povídat? Můj syn se taky dal pokřtít!“ A co dělal rabi Kolliner? Šel do tem-

plu a hovořil k Hospodinu. A poslouchal Hospodin? Poslouchal. A hovořil s Kollinerem? Hovořil. A co řekl? „Mně, ausgerechnet mně to budou povídat?“

Jinými náměty, rovněž typicky židovskými, je tíže náboženství, ať už znamená výsměch starým tradicím, a nebo jen pokus o úlevu z jářma, které dodržování halachy někdy představuje. Jak známo, je zakázáno při studiu Tóry kouřit. Ale při kouření je vhodné studovat Tóru. Anebo: „Je o šabatě povoleno létat letadlem? Je, ale musíte zůstat celou dobu připoutáni. Pak jste letadlem neletěli, ale spíše jste si ho oblékli.“ – Tento vtip ovšem zesměšňuje spíše snahu nějak halachu přelstít jejími vlastními zbraněmi.

Velmi často se židovské anekdoty týkají peněz, obchodu, podvodů a bankrotů, což jsou problémy obecně lidské, ale přesto jaksi poznáme, že jde o anekdotu židovskou. Obchodní telegram: „Kdo měl zaplatit do konce měsíce? Kdo nezaplatil? Kdo je lump? S dokonalou úctou, Arnold Kosiner, Moravská Ostrava.“

Často se dotýkají smrti, pohřbů, manželských vztahů, svateb, věna, rozvodů, nebo rodičovství, například fenoménu zvaného „jidiše mame“. Například tento: Židovský mládenec dostane od matky dvě kravaty. Na příští návštěvu si jako správný syn jednu vezme. Mame ho přivítá slovy: „A co ta druhá, ta se ti nelíbí?“

Mnohé, zvláště ty o smrti, jsou velmi drsné a nebo vlastně nejsou „vtipné“ v tradičním slova smyslu. Jako když za rakví Schmalfusovy ženy kráčí vedle čerstvého vdovce věrný rodinný přítel Pollak a nedá se utišit. Když už to Schmalfuss nemůže vydržet, obrátí se na Pollaka a řekne: „Nebřeč, Arnošt, vždyť já se zase ožením!“

Mnohé z anekdot navždy ztratily svůj původní kontext, což jejich esoteričnost jen

⇒ *Dokončení článku z předchozích stran.*

Na začátku tohoto textu jsme se ptali, čemu se může smát člověk svázaný strohou konfuciánskou etiketou. Nuž, třeba právě té svazující etiketě. Říká se, že Číňané vtipům opravdu nerozumí, mají prý totiž jenom jeden. Vypráví o tom, jak budoucí čínská maminka neporodila ani po devíti měsících, ani po devíti letech, ani po devět krát devíti letech. Až nakonec zašla k cizozemskému lékaři a požádala ho o zákrok. Věhlasný chirurg zapracoval skalpelem a ustrnul. V děloze přestárlé rodičky

našel dva stařečky, kterak neustále mávají chvějícíma se rukama a vzájemně si dávají přednost: „Až po vás, bratře, až po vás!“

Poznámky

- 1 Liou O: *Putování starého Chromce*. Přel. J. Průšek. Praha: SNKLHU, 1960, s. 280-281.
- 2 Lu Sün: *O panovnících, Eseje I*. Přel. B. Krebsová. Praha: SNKLHU, 1964, s. 163.
- 3 Jako příklad stačí uvést třeba sedm variací českého překladu nejslavnější Li Pajovy básně *Myšlenky tiché noci*.
- 4 Citace v odstavci podle: Vochala, Jaromír: *Konfucius v zrcadle sebraných výroků*. Praha: Academia 2009.
- 5 Král, Oldřich: *Kniha mlčení. Texty staré Číny*. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 50.
- 6 Tamtéž.
- 7 Tamtéž, s. 151.
- 8 Mistr Zhuang: *Sebrané spisy*. Přel. O. Král. Lásenice: Maxima, 2006, s. 155.

Smile of Confucius, chuckle of Zhuangzi

The text deals with humorous properties incorporated in main Chinese traditional teachings. Chinese religious and philosophical visions of life are rich source of humor and wit, satire and irony. The author gives some examples to demonstrate Chinese sense of humor as it is reflected in folk religion (the cult of Kitchen God), Confucianism (really human behavior of Confucius and his attitude towards women), Taoism (anecdotes and fables criticizing social phenomena, meetings of Confucius and Laozi as depicted by Zhuangzi), and Chan Buddhism (liberating laughter induced by enlightenment or a popular deity Budai, i. e. „Laughing Buddha“).

PhDr. **Lubica Obuchová** (*1959), vystudovala obor orientalistika - sinologie, zaměřuje se na studium čínské lidové kultury a menšinových národností jihozápadní Číny. Externě vyučuje na Husitské teologické fakultě UK v Praze a na Ekonomické fakultě ZČU v Plzni a Chebu.

zvyšuje. Týkají se snobismu a jiných zádrhelů hladké integrace. Například tato anekdota: Povídají si dvě německé služky a jedna vzdychne „Ach, kdyby si už pro mě přišel nějaký ten Siegfried“. - „A musí to být opravdu žid?“ zeptá se udiveně druhá. Tato anekdota o ostentativně germánském jménu fiktivního mládence (vždyť i Freud se ve skutečnosti jmenoval Sigismund!) se vysmívá křečovitému příklonu určité generace židů k hostitelské kultuře a zároveň reflektuje obavy z toho, že takto asimilovaní židé nebudou uznáni svým nežidovským okolím za právoplatné příslušníky národa. „Všichni ti Arthurové, Hugové a Hansové!“, zvolal opovrživě jeden ruskojazyčný odpůrce levicových sionistů v předválečné Palestině.

Anekdoty stačily zasáhnout i politiku. „Kdo je sionista? Žid, který za peníze druhého žida posílá třetího žida do Palestiny.“ Sigmund Freud si prý oblíbil tuto: „Taussigu, proč si raději nekoupíte vlastní dělo a neuděláte se pro sebe?“, ptá se velitel nepříteli zdatného vojáka. Tato anekdota zasahovala několik věcí zároveň: armádu, neschopnost židů fungovat v kolektivistických institucích, obchodnický žargon, ale i sionismus a jeho ambice „udělat se pro sebe“.

Někteří obdivovatelé židovského humoru se domnívají, že židé mají specifickou schopnost zvážit a zhodnotit každé slovo i jeho odvrácenou stranu. To může souviset například s tradicí velmi pečlivého studia textů, jež se přes nejrůznější proměny udržuje přes dva tisíce let. Jako třeba v té anekdotě, kdy mladík píše slečně: „Přijdu večer, budu-li moci.“ Ta odpoví: „Přijď, budeš moci.“ Nemusí jít v tomto případě zrovna o židovský vtíp, ale vsadili bychom se, že dívka se sice možná nejmenuje Sára (spíš Věra, a nebo třeba Trudi), ale Taussigová je určitě!

Do nitra židovského nitra

Jaká je nekratší židovská anekdota? „Kohn horníkem“. Tato anekdota ilustruje silný sklon přisuzovat si často vlastnosti, které vypravěči přisuzuje jeho okolí – třeba vyhánění se pravě, tedy fyzické práci, chamtivost, anebo zbabělost: „Jdou tři židé lesem, najednou se jeden zastaví, zbledne a hlesne: podívejte, támhle jde nějaký chlap, a my jsme tu úplně sami!“ Tento sebeschazující mechanismus je velmi pozoruhodný, protože dosti neobvyklý, a tedy typický.

Židovská anekdota je „poetický výraz rasy, která prožila věky v opovržení“, při-

čemž „židovskému lidu nebylo dopřáno, aby vybijel svou energii v usilování po hodnostech, po světské moci a po činech válečných.“ Tak pravil Karel Poláček v roce 1933 v předmluvě ke své sbírce Židovské anekdoty. Upozorňuje také na zvláštní druh melancholie a právě sebeironie. To vše tak trochu připomíná i český humor, a snad to může vysvětlit i nadprůměrně vysokou oblibu alespoň těch jednodušších židovských anekdot mezi českým lidem. Jejich známým vypravěčem je konec konců i Karel Gott.

Potíž je, že židovské anekdoty nejsou vždy jen sebeironické jako ty české o kradení a rozkrádání, ale často až sebestmračské. Jak si tuto zvláštní vlastnost můžeme vysvětlit? Správných výkladů je celá řada, a vůbec nevádí, že se vzájemně vylučují.

Jeden z nich zní, že jde o výraz sebevědomí. Jako by vypravěč říkal: podívejte se, jak jsme si jistí sami sebou. Zesměšňujeme se navzájem a ještě to vyprávíme nežidům! Případně: podívejte se, jak jsme schopni se dívat na sebe z různých úhlů! nebo: podívejte, jak jsme vtípní atd. Jako by šlo o sekularizovanou podobu syndromu vyvolnosti.

Druhý výklad je skoro opačný. Anekdota je jakési preventivní sebeponížení před skutečným nebo jen pomyslným nežidem: „Nemusíte náš urážet, my to uděláme sami! Podívejte, jak to umíme!“ Konec konců, ono už samo vypravěčství anekdot má v sobě příchuť psychodramatu kombinovaného s exhibicí.

Třetí možná interpretace je kompromisní a také dosti metafyzická. Masochistický osten obsažený v židovském vtípkování může být odrazem celkového zaměření židovského ducha, formovaného zvláštním vztahem k Bohu, který se vyznačuje směsí submisivnosti a rebelie. Stejnou mentalitu židé nabízejí světu i ve svých anekdotách.

Je tu ještě jedno možné vysvětlení. Anekdoty jsou různé, a vypráví je různí lidé. Někteří tyto anekdoty prostě jen zdě-

dili nebo někde slyšeli a vypráví je hlavně proto, že jsou dobří. Konec konců, někdy je v nich i kus zesměšnění nežidovského okolí: jako v té, kdy pan Nováček nastoupí coby obchodní cestující u židovské firmy. Před první cestou dostane radu, aby si v každé štaci před návštěvou odběratelů dal v restauraci na náměstí bujón, aby měl při přesvědčování váhajících obchodníků sílu dlouho mluvit. Ozve se telegramem až po dvou týdnech: „V celem kolone není bujón. STOP poslete další instrukce STOP Nováček“.

Pohled vzad a vpřed

Žádný seriózní článek by neměl zůstat bez citací významných autorů, i když je nikdo nečte. Nuže: Immanuel Kant v Kritice soudnosti tvrdí, že vtíp je veselý proto, že při jeho líčení vznikne napětí, které vyústí v „nic“. Jako ten o kupci, který byl v bouři nucen postupně hodit přes palubu všechno své zboží. Byl tak nešťastný, že mu žalem zešedivěla i paruka...

Po židovských anekdotách ovšem vždy „něco“ zbude. Podle jednoho vtípu se za vesnici kdesi na Ukrajině našla mrtvá dívka. Židovská obec se shromáždila a v hrůze očekávala pogrom. V tom se objeví jeden ze souvěrců a volá: „Nesu dobrou zprávu, ta mrtvá holka je naše Sára!“

Klasické židovské anekdoty nebyly nezávazné historicky, v jejich pozadí se odehrávala dramata, která dnes jen s obtížemi dekódujeme. I ty zdánlivě nevinné jsou mnohdy plné neklidu a obav. Původně zřejmě vznikly jako vnitřní fenomén židovského společenství. Prostřednictvím jejich vyprávění si židé mohli „převyprávět“ skutečnost tak, aby pro ně byla snesitelnější. Byly také prostředkem sdělování obav, snižování napětí, nebo i podprahové výměny názorů.

Nejméně od konce 19. století se ale židovská anekdota začíná vyprávět i mimo úzký okruh zainteresovaných. Stává se věcí veřejnou, mění se její kontext, a tedy i její podstata. Už je komunikací s ostatními. Ostatně, přestěhovala se z kuchyní do

kaváren a z kaváren do kabaretů. Už nebyla jen folklórem, ale i uměleckou formou. A také odpoví na tíseň z nových věcí, protože židé náhle čelí novým svobodám a také novým nebezpečím. Tedy svodům asimilace, ztrátě kořenů a víry, měnících se rodinných vazeb, a také novému druhu antisemitismu, jemuž nelze uniknout křtem.

Asimilace a pokračující modernizace by asi Evropu změnila tak jako tak, ale druhá světová válka nakreslila v dějinách židovské anekdoty tlustou černou čáru. Přesto se i po válce rodily židovské anekdoty. Například tato odehrávající se ve Vídni, řekněme 6. června roku 1945. Nedaleko Opery stojí britský a francouzský důstojník a o něčem hovoří. Brit náhle zbystří, když jde kolem muž v americké uniformě a povídá Francouzovi: „Teitelbaum už je tady taky!“

Židovské anekdoty se rodily i za komunismu: „Soudruhu Kohne, ty jsi tady v kádrových materiálech proškrtl kolonku „příbuzní v cizině“, ale my dobře víme, že máš v Tel Avivu bratra!“ - „Ale ten není v cizině, ten je přece doma!“ Židovský humor snad do nějaké míry přežil i v Izraeli, i když tamní společnost nabízí zcela obrácenou situaci než Evropa před sto lety a ironii poníženého tolik nepřeje. Třeba tento: Izraelská armáda pořádá cvičení a přes most je natažený řetěz s nápisem: „Tento most je jako zničený“. Plukovník vojáky zdálky pozoruje a nevěřícně zaostří na muže, kteří - místo aby se brodili vodou - klidně běží přes most. Zaostří víc a vidí, že velitel má na batohu nápis: „Jako plaveme.“

Židovské anekdoty se rodí jistě i dnes a jak praví znalec židovského humoru Pavel Landa, k největším výkonům v této oblasti není židovskou anekdotu vymyslet, ale znát někoho, kdo nějakou vymyslel. Přesto cítíme, že tento literární mikroútvár patří do jiné doby, asi jako realistická malba nebo nemá groteska patří do té své a jejich občasné oživení je vždy jen vědomým výletem do minulosti. Doby v něčem tvrdší, v něčem nevinnější. Jako když říká Kohn Roubíčkoví: „Vědí oni, že život je tak těžký, že by snad bylo lepší se vůbec nenarodit?“ „Ale takové štěstí má sotva jeden z tisíce!“ ■

Poznámka redakce

Způsob psaní velkého počátečního písmene u výrazu „Žid“, resp. „žid“ ponecháváme na autorovi.

Jan Fingerland (*1972) pracuje jako zahraničně politický komentátor Českého rozhlasu se zaměřením na Blízký východ. Vedle toho publikuje články o kulturních a historických tématech, zejména židovských dějinách a myšlení.

Radost a humor v židovském myšlení

VOLÁ MLADÁ NEVĚSTA...

Jaroslav Achab Haidler

Volá mladá židovská nevěsta babiče: „Babi, prosím tě, proč jsi zamlada vždycky oddělovala těsto, když jsi na šábés pekla chalu?“ - „Já ti nevím, děvčisko, prostě se mi to nikdy nevešlo na plech tak akorát, jak bych byla chtěla...“

Rabi Eleazar otvírá svoji promluvu v knize Zohar slovy: Ma-hu bejt ha-melech? Co je vlastně míněno pojmem „královský palác“? (Zohar, Šemot 4b) Z čehož se učíme, že nejprve je vždy nutno pojmenovat pojem, než s ním začneme pracovat...

Budeme-li se tedy ptát po „humoru“ v Bibli, musíme si asi pojmenovat, co to vlastně humor je? A není nelegitimní ptát se také, kde se posléze vzal fenomén židovské anekdoty? Odpověď je nasnadě – jinde než v Bibli se vzít nemohl, protože nic z toho, co *jidiš*kajt prožívá, „plní“, studuje a naplňuje, jiné zdroje nemá. Vše je společlivě zakotveno v tóře a její tradici. Kdybychom v ní hledali „přesnou“ definici humoru, nedobereme se ničeho. Hebrejščina ani nemá specifický výraz pro „humor“; v Bibli, v talmudu ani v přiběžích midrašů ho nenajdeme, to ale neznamená, že bychom tam nenašli úsměv, úsměšek a především radost.

Je tedy tóra, potažmo bible, skutečně jen „zatraceně“ vážná? A tuto zachmuřenou vážnost vyžaduje i po nás? Pravda, Panovník je čímisi, co si zasluhuje náš plný obdiv, respekt a možná i maličko třesení. Protože s Dokonalostí a Absolutnem se příliš nežertuje?

Navzdory veškerému důstojnému respektu k jeho absolutní Dokonalosti (někteří překládají „bázně boží“) je naprosto přirozený dokonce sám Panovník. Je sice krom své „přirozenosti“ také nadpřirozený, nicméně nikoli nepřirozený. A rovněž jeho Slovo je sice dárek závazný, závažný a vzácný, ale ne těžkopádný. Proč se tedy z každícké kazatelny (sotva se hlas promlouvajícího textu tóry dotkne), začíná linout nepochopitelný patos a neuvěřitelně usedlá „vážnost“? Vždyť i novozákonní pokyn vybízí k radosti: *V Panovníkovi se radujte ustavičně...* (Fp 4,4); což není zase až takové novum, neboť i tento pokyn bý-

valého židovského učenca Šavla (posléze apoštola Pavla) jen „opisuje“ z textů starších – tedy z tóry, kde pokyn „veselit se před Vzneseným“ je naprosto kategoričnou podmínkou pro všechny významné dny a židovské svátky. Během všech včetně toho nejdůležitějšího z nich – šabatu – se běžně přerušuje dokonce i nejpalčivější truchlení, přestává smutek a starosti. Klasické nešábésové modlitby s prosbami o všednodenní starosti se vypouštějí a šábésová radost (tzv. *oneg šabat*) je jednou z micvot.

Nicméně: *Ma-hu ha-simcha?* Co je to vlastně radost v *jidiš*kajt? Radost je zde vnímána jako výsledek harmonie! Kde harmonií je míněno pochopení jedinečnosti a jednoty všeho ve všem. V hebrejské biblické tradici (tzv. „starém zákoně“) je radost (*simcha*) výslovně zmíněna sedmadesátkrát.

Tradice (kabala) pak dokonce velice důkladně nabádá, že pokud si někdo nakrásně vzorně a do puntíku splní kteroukoli z micvot (pokynů Nebes), ale projde si Branou pokynu bez patřičné harmonické radosti, na škodu to sice není, protože to lze brát jako „dobrý trénink“, ale Branou k příležitosti neprošel. Protože, kdo nedokáže být radostný, je s ním cosi v nepořádku.

Od radosti k humoru

Ovšem od radosti je k humoru přeci jenom ještě daleko. A k židovské anekdotě ještě dále. Přesto i jejich kořen je zakódován právě v požadavku harmonické radosti (*simcha*). Ještě lépe řečeno harmonizace života za účelem dosažení harmonie.

A tady se už dostáváme blíže i k pojmu humor. Humor se rodí jedině tehdy, zapojíme-li do svého myšlení i srdce oba základní „sloupy vesmíru“ – milosrdenství a soud. Pokud některá složka chybí, mění se „humor“ v posměšek. Vtípky o tchý-

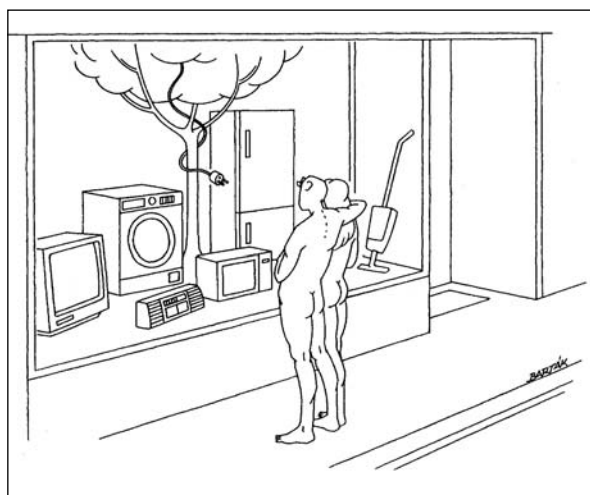
ních, policajtech a blondýnách, které nám občas vykouzlí úsměv, jsou ze židovského pohledu proviněním tzv. „zlého jazyka“ (*lašon ha-ra*). A tento přestupek považuje židovská tradice za ještě závažnější než vraždu, sexuální nestoudnost a rouhání – protože „lašon“ v sobě obsahuje všechny tři. Nevhodným slovem, posměškem, neuctivou přezdívkou anebo vtípkem, můžeme totiž druhého jak obrazně zabít, tak zároveň zdvíháme jeho podolek a urážíme jeho Stvořitele – tedy rouháme se, protože posmívat se jinému stvoření, znamená rouhat se Stvořiteli a zraňovat posmívaný objekt. A to už není humor pro *simcha*, ale vtípek plný *lej-canut* (posměšků).

Naopak pokud důsledně dbáme na zachování obou principů v jejich vzájemné rovnováze, nelze než se časem dopracovat ke zdravému nadhledu. Nejen k ironii, ale i sebeironii. A právě ta je asi tou nejčennější ingrediencí každého humoru – tedy i židovského. Protože jediné tehdy jsme *advocatem diaboli* sami sobě, a zároveň milosrdnými obhájci posmívaného anebo „jen“ směšného.

Tak nějak asi vznikl i anekdotický příběh z úvodního odstavce, a nejinak je tomu i s druhou anekdotou: Talmudický traktát *Moed katan* řeší a vysvětluje biblický pokyn o radosti poznámkou, že jednou z forem projevů radosti je dobré jídlo a pití (*Ejn simcha ela bosor we-jajin – Není radosti kromě masa a vína...*), což pak židovský humor transformuje do podoby: „Jezte, děti, a taky pijte. Kdoví, kdy bude další pogrom!“

Je to hlína
Cesta od anekdoty k biblickému textu je táž. Midraše nepopírají, že život má řadu stinných, ale i úsměvných stránek. Ani patriarcha Abraham, praotec laskavosti a ikona pro všechna tři „abrahamovská“ náboženství je vlastně jen obyčejný ekonomický emigrant odcházející z modloslužebného prostředí do „jiného“ světa. Jeho víra nevznikla formou nečekané vyrážky, prozření anebo osvětlení. Nejprve zapojil oba vesmírné sloupce, aby dospěl k poznání, a teprve poté k němu mohl Vznešený a pozhnaný promluvit klasickým: *Vyjdi ze země své...*

Midraše vyučují nádherný příběh, že když byl Avrumele ještě puberták, syn zručného podnikatele a výrobce bůžků

a model, jeho rodiče se vydali na výroční trh, aby sošky prodali. Malého Abrahama nechali doma hlídat „domácí krb a oltář“. Abraham ráno vykadí jejich domácí pantheon, naplní bůžkům jejich misky lahodnou kaší a protože doma nikdo nikde, sedne si před bůžky, aby jim dělal společnost u jejich jídla. Ale bohové jen stojí, čuči a nejedí. Svědomitý Abraham ochutná, zda kaši nepřipálil. Všechno je v pořádku, ale pro jistotu jim ji ještě polije smetanou a osladí medem. Ale bůžkové ne a ne jíst. Slunce putuje svou drahou a náhle se Abramovi zdá, že se jeden z bůžků posměšně pivoří. (Byl to ale jen stín putujícího kotouče, pochopitelně.) Abraham posměváčka třikrát varuje, jestli se nepřestane šklebit, že ho přetáhne holí, ale bůžek si jaksi nedá poradit, a tak opravdu jednu schytá. Žel tak nešťastně, že se rozpadne na střepy. Průšvih. Abraham je zděšen. Ne tak „pomstou nebes“, na tu pubertáči většinou myslí až docela nakonec, ale hlavně hněvem rodičů. Po chvíli horečného přemítání roztluče všechny ostatní bůžky krom toho největšího z nich a uteče od božiště kamsi do zahrady.

Když se rodiče vrátí, když se všichni poobírají a povyprávějí, jak bylo, jde se zpátky k bůžkům, aby rodina poděkovala za obchodní zdar. A teprve tehdy se ukáže veškerá ta spoušť. Otec pochopitelně vidí rudě a už už sahá po pásku, ale Abraham s dětskou naivitou vysvětluje, že on je v tom nevině, že je čistý jako slovo boží, že to všechno asi natopil ten jediný pozůstavší bůžek, patrně ze žárlivosti na kolegy. Když to táta slyší, vidí rudě dvojnásob. A pochopitelně vyhrkne: „Ty kluku pitomá, co nám to tady vykládáš? Vždyť je to obyčejná hlína, jak by mohl kus terakoty rozbít jiný?!“ – „No tak vidíš tati, kus mrtvé hlíny, tak proč se tomu klaníme...?“ Takhle vysvětluje „monoteismus“ midraš.

Radost u kořenů vesmíru

Stejně tak i podrobný výklad a komentář k bibli – talmud – obsahuje plno humorných anekdot, které ale sahají k biblickým pokynům a vlastně ke kořenům vesmíru. V klasickém výkladu se rabi Akiva snaží ve zkratce vysvětlit, čím lze dokázat absolutní prozíravost a všemohoucnost Vznešeného posmívající se (nikoli už pouze usmívající se) helénistické šlechtičně. Opět de facto zapojením obou sloupů – milosrdenství a soudu – a to tak, že milosrdně posoudí její myšlenkovou kapacitu, a pak jako argument použije

jednoduchou větu: Panovník je všemohoucí tím, že plánuje všechny sňatky ve vesmíru a dává páry dohromady. - „Je-li tomu tak, pak jsem bohem také,“ opáčí matrona a ještě toho podvečera nechá pospojovat a oddat všechny své otroky. Den se pro ni končí s pocitem, jak s tím pošetilým židem vydrbala. Ale její uspokojení trvá jen do chvíle, než se po celém jejím latifundiu ozve nářek, hádky a křik svářících se nešťastně pospojovaných novomanželských párů...

Ale stejný úsměv nacházíme nejen v exegetické literatuře a komentářích k bibli, ale dokonce i v bibli samotné. Stačí si jen vzpomenout, jakou „morální ťafku“ dává tchán Lában Jákobovi onoho rána, kdy zamilovaný novomanžel zjistí, že dostal Leu s očima ne tak jiskrnými, jako má jeho milovaná Ráchel. „U nás nemíváme ve zvyku vyvdávat druhorozenou před tou prvorozenou,“ říká Lában, jako by tím jemně naznačoval, „to jen u vás doma se dá s prvorozenstvím kšeftovat tím, že si omotám chlupy na předloktí a vyšplouchnu bratra Ezaua...“

Podobně je s neuvěřitelným humorem psána i biblická kniha Kohelet (Kazatel). Jedině ten, kdo ho tam neumí najít, má pocit, že Kohelet je jakýsi Manifest existencialismu s varovným dodatkem: „*Boha se boj a přikázání jeho ostříhej*.“ Ale to právě nesmírně záleží na optice! Soudu není zapotřebí děsit se víc než zdravo. Daleko lepší je ho „soudně“ vnímat ještě během života, protože není *ani prostředků ani taktiky ani moudrosti anebo prozíravosti v rámci hrobu, kam se chystáme*... Pak jsou ale kariéra, poznání, požitky i moudrost skutečně úsměvnou „marností a vánkem větru“, jak ironizuje Kohelet, a je maličko úsměvné dít se a pinožit kvůli čemukoli, co nás

⇒ *Dokončení na další straně vlevo dole.*

BOŽÍ HUMOR VYPROŠTUJE Z NOUZE SMRTI

Milan Balabán

Bible je kniha velmi vážná, ale z biblického poselství se line a řine i Boží smích.

Směje se jim na nebesích Pán. (Ž 2,41)²

Starozákonní, ale i novozákonní Bible je kniha velmi vážná. Hospodin je Pán, - Adonaj, Kyrios. Už z Desatera slyšíme, že je to Bůh „žárlivý“ (Ex 20,3); králičky oslabují erotické zabarvení a překládají „Bůh horlivý“ (‘Él kanná’); hebrejský výraz (kanná) znamená opak netečnosti, abstraktní neutrality; Bůh Izraele nestrpí konkurenci, „žárlí“ na modly, idoly, zbožštěné panovníky a bohy mimoizraelských mýtů – tak jako pravý manžel či muž hluboce zamilovaný do nějaké ženy nestrpí, má-li jeho vyvolená, jíž je ochoten přinést všechno a dokonce za ní i trpět, v rezervě nějakého jiného milovníka. Desatero je v tomto smyslu chlupatá záležitost, věřící se musí tvrdě podrobit požadavkům a principům Božích úmyslů a nastoupit rozbrědlou cestu „jednak – jednak“. Z Žalmů znějí tóny Božích soudů a varování. Na adresu zbožštělého Egypta, jeho panovníků i jeho božstev žalmisté pilně útočí (Ž 135,8 a jinde). Pyš-

nému Hrdinovi obestřenému démonskou mocí, pyšnému Reku, smrtelně ohrožujícímu Boží lid, ohlašuje Bůh: „Proto tě Bůh smete provždy, popadne tě, ze stanu tě vyrvé, vykoření tě ze země živých“ (Ž 52,7). Hospodinův soud hřmí z poselství proroků. Prorok Nahum hrozí krvavému velkoměstu Ninive: „Běda městu, jež se brodí v krvi!“... „Chystám se na tebe, je výrok Hospodina zástupů“ (Na 3,1.5).

Ale z biblického poselství se line a řine i Boží **smích**; zahlédneme tu (obrazně řečeno) na Boží tváři i laskavý **úsměv**, leckde se to blýská Božím **humorem** a někdy máme dojem, jako by nám bibliční svědkové vyprávěli **vtipy**. Některé biblické oddíly nebo jakési miniaturní perikopy nás obejmou nebo neúprosně sevrou proročskou **ironií**. Dost obšírně jsem o tom psal ve své knížce Hebrejské člověkosloví (Praha 1996). Uvedl jsem jako jeden z výkladů **knihu Soudců**, která „je plná zábavných historek, charakterizujících záměry lidí“, od nichž Bůh očekával reformu vlastního náboženského

společenství nebo až neskutečnou odvahu v boji proti zapřisáhlým nepřátelům Izraele. Knihu **Kazatel** (Kohélet) jsem nazval „školou teologického vtipu, kde humor skoro pláče“. Samo Boží stvoření, lépe pověděno tvoření, nepostrádá (zvěstnou) rovinu, kde se Bůh jakoby směje svému vlastnímu tvůrčímu úsilí: Něco udělal, zdálo se, že to je dobré (hebrejsky *tov*), a přesto to nebylo úplně dobré. A proto jsou všechna učinitedská pozitiva doprovázena jakýmsi troskotáním; ani s Davidskou dynastií to nebylo ono, proto přichází mesiáš Ježíš, muž z Nazaretu; ale ani to ještě úplně ono, proto je očekáván budoucí věk, kde už nebude žádného zla (Zj 22) a kdy i Syn se poddá Otcí a tak „bude Bůh všechno ve všem“ (1 K 15,28).

Uvedme nyní **příklady Božího smíchu**, úsměvu a humoru v Bibli, nyní ve Starém zákoně.

BOŽÍ SMÍCH

1. Hospodinův smích nad vzpurným rejdním nepřátel

V Žalmu pod tradičně pořadovým číslem 2 se k posluchači slavnostní recitace obrací liturgický zpěv, který kdysi zazníval o královské nastolovací slavnosti. V ty staré časy býval o novoročí uváděn do svého úřadu izraelský král; říkalo se tomu intronizace. Tehdy byl liturgicky přednášen Ž 2. A v této liturgii zní:

Ten, jenž trůní v nebesích, se směje, Panovníkovi jsou k smíchu (Ž 2,4)

Izraelský král (a s ním celé společenství Hospodinova lidu) měl slyšet, že Boží nepřátelé, ač vypadají obrovitě a myticky neskutečně, nic nezmohou proti Hospodinovi a tomu, kdo ho ve světě reprezentuje (v Žalmu je nazýván Syn – hebrejsky *bén*). Smích (smát se) je v hebrejském textu vyjádřen slovem *sáchak*, což znamená smát se, ale také vysmát se někomu, v příčinném tvaru dokonce dovádět, laškovat. Hebrejský

⇒ *Dokončení z předchozích stran.*

nedokáže naplnit. A pokud si náhodou dokážeme sahnout pro berličku, že tahle cesta (naše pinožení) je naším „posláním“, dobře nám tak, máme alespoň naději, že *psu živému jest lépe než mrtvému lvu...*

Radost ve svobodě

Kdepak, bible nemá a nemůže mít těžkou zadnici. Radost je základním předpokladem k tomu, aby vesmír existoval. Jinak si mohl Stvořitel klidně zformovat podobné bůžky, jaké krmil kašičkou mladý Abraham, a žádnou bibli nepsat. A žádný vesmír neutvářet. Základním předpokladem radosti je ovšem svoboda. Humor a úsměv osvobozují, proto nemohou v bibli chybět. A dost možná právě proto nás vychovávali k tomu, aby-
chom je v bibli neviděli. ■

Jaroslav Achab Haidler (*1958) je český herec, především divadelní, překladatel, fotograf a bývalý ředitel Činoherního studia v Ústí nad Labem.

výraz pro posmívání *laag* znamená vlastně krčit nos, šklebit se apod. Smích Boží je výrazem Hospodinovy suverenity a nezpochybnitelné vítěznosti. To nám připomíná i reformátor Martin Luther ve své pověstné písni z roku 1529: „Byť svět i plný d'áb-lů byl, chtějících nás zhltnouti, však žádný by z nás neubyl, musejí ustoupiti.“ Ale v Božím smíchu je příchut' hry a značná doze **úsměvu**. Tak jako Bůh, máme se i my, kteří mu důvěřujeme, víc usmívat, poněvadž přece víme, že zlobné prskání různých antikristů a antikristů, je jen sebedivadlem těch zlých, kteří zdaleka nemohou dosáhnout toho, co by chtěli!

2. Bůh se směje nevěřivé lidské netrpělivosti

To, co máme na mysli, vypráví příběh v knize Genesis, v 18. kapitole. Český ekumenický překlad nadepisuje ten oddílek *Abrahamovi hosté* (Gn 18,1-15). Abraham přijímá na posvátném místě, pod posvátným stromem poutníky, kteří odkudsi přišli a potřebovali si odpočinout a dostat najíst a napít. Právo **pohostinnosti** bylo v Abrahamově době (a v celém starověku) nezpochybnitelné. Vědělo se nebo tušilo se, že v poutníkově, ušlepci a žiznivci může člověk navštívit samo Božstvo. Ještě dnes se říká (a je v tom hluboká moudrost) „Host do domu, Bůh do domu“. Předpokládalo se, že takový host může vnést jasno do věcí spleťtých a mnohdy traumatických. Takovou bolestnou záležitost v Abrahamově manželství byla skutečnost, že Sára byla beznadějně bezdětná a že se s tím už nedá nic dělat; vždyť tato žena byla už stará a přirozené podmínky pro otěhotnění pominuly. Abraham si ve víře uvědomil, že v těch přivandrovalcích se skrývá **sám Bůh**. Proto je nazývá *Panovníku* (hebrejsky *Adonaj* - v. 3a). Hosté se ptali na Abrahamovu ženu Sáru a s jistotou oznámili: „*tvá žena bude mít syna*“ (v. 10). Sára to v ústraní zaslechla a bylo jí to k smíchu: *zasmála se v duchu*“ (v. 12) – hebrejsky: *vajicchak*. A v tomto *jicchak* prozrazuje skutečné jméno jejího budoucího syna Izáka (hebrejsky *Jicchák*), což znamená „On se směje“. Ale toto „on se směje“ se netýká ani Abrahama ani Izáka, nýbrž samotného Hospodina. Jméno *Jicchák* (Izák) znělo původně *Jicchák-El* = Bůh (El) se směje. Kdo se směje naposled, ten se směje nejlépe.

Bůh se směje, posmívá, ale i usmívá naší nedověrné netrpělivosti. A celá Bible nás učí jednomu: čekat, čekat, čekat.

A když dočkáme, tak se dočkáme a můžeme vyznat s radostným smíchem, co vyznala Sára po narození „syna radosti“: „*Bůh mi dopřál, že se mohu smát. Se mnou ať se směje každý, kdo o tom uslyší*“ (Gn 21,6). V jedné z našich lidově kostelních písní věřící básník, náš milý J. Baštecký, přiznává: „Nám se ovšem časem zdá Bůh že obmeškává, právě snad když milostně na lokty nás brává.“

OSTRÝ HUMOR BIBLICKÝCH VYPRÁVĚNÍ

1. Izraelský levoručka likviduje moábského krále

Jde o vyprávění z knihy Soudců (Sd 3). Jedním z těchto Soudců-vysvoboditelů byl i Ehúd (kralický Ahod). Izrael byl obklopen dravými nepřáteli, bylo téměř nemožné se jim ubránit. Moáb byl nepřítel „jak se patří“, politicky i nábožensky velmi nebezpečný. Na úpění Izraelců seslal Hospodin tomuto chatrnému lidu „vysvoboditele“ Ehúda. Biblický humor tu začíná už konstatováním, že Ehúd „nevládl pravou rukou“ (Sd 3,15), ale měl strategicky „pod čepicí“; především však to byl věřící muž a věřící lidé neztrácejí humor a vtip ani pod šibenicí. Ehúd se vlísal k moábskému králi Eglónovi prostřednictvím daru obětího charakteru (v.17) a pod záminkou „tajného sdělení“ (v.19). Vyzbrojen jakousi dýkou dostavil se do chladného králova pokoje a setkal se s králem očekávajícím „Boží výrok“ (hebrejsky *debar 'elohim* = slovo Boží). Král povstal a izraelský soudce, kterého pro jeho levorukost nebrali vážně, mu vrazil dýku do břicha (v. 21). Eglón byl velice tlustý. Proti levoručkovi stojí tlustých. Po Ehúdově atentátnické ráně „se tuk za čepelí zavřel, protože mu dýku z břicha nevytáhl“ (v. 22). Potom opustil „Hospodinův nešika“ místo svého prohospodinovského zločinu „záchodem“. Královi služebníci se potom sháněli po svém pánovi, ale řekli si „jistě vykonává v chladném pokoji svou potřebu“ (v. 24). Když jejich král, uctívající jako božstvo, dlouho neotvíral, otevřeli a konstatovali, že „*jejich pán leží na zemi mrtev*“ (v. 25). Jméno moábského krále znamená Býček. Profesor Daněk se domníval, že v tom pokoji bylo skutečně zvíře, živý býk, který reprezentoval náboženské společenství moábské.

Autor nebo předavatel starého textu chce říci: **Hospodin nešanuje zbožštělé krále**, jsou to ve skutečnosti jen takoví tlustí býci určení na porážku a k tomu je dobrý i Hospodinův muž, který je z lidského (a společenského) hlediska úplně levý.

2. David přistihuje Saula při konání potřeby

Už jako děti navštěvující nedělní školu jsme s nelíbeným zájmem naslouchali příběhům o Davidovi pronásledovaném stávajícím králem Saulem. Druhá část hebrejské Bible přináší o tom poutavá vyprávění v První knize Samuelově. Jedna z těch zvěstně potřebných historek zpravuje dychtivého čtenáře o Davidovi skrývajícím se v jeskyni Én-gedí (1 S 24). Saul rozpoznal v mladičkém Davidovi něco, co překračovalo běžné, byť tradicí ukotvené představy o Boží vládě prostřednictvím králů, a děsil se krále, který by nepropadal sebeobdivu a sebezbožňování. Fyzickou likvidaci „nepřůstředného“ soka považoval za účelnou a politicky pragmatickou. Vybral tři tisíce mužů, kteří mu byli věrní „až za hrob“ a dostal se s nimi až k tehdy významným (patrně i kultickým) „ohradám pro stáda“ (1 S 24,4). Hned vedle byla jeskyně. Starý letopisec připomíná kuriózní detail. I král musí čas od času vykonávat **tělesnou potřebu**. Za kloset použil Saul jeskyni. V hebrejském textu se říká, že král vstoupil do jeskyně, „aby zakryl své nohy“. Martin Buber, velký židovský myslitel a biblický

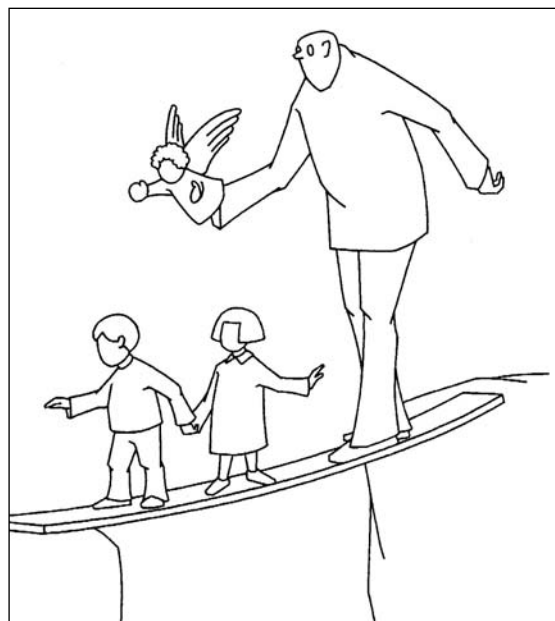
vykladač, chtěl možná Saula ušetřit trapnosti, Saul si šel trochu „natáhnout nohy“; mnohem pravděpodobnější je, že se šel vyprázdnit (tak řada moderních vykladačů); tak to pochopil i překlad latinský (aby si vyčistil žaludek). Už tímto vykálením se je stržena část závoje ze samozbožšťujícího narcisovství reprezentanta Hospodina i lidu. Ani král není bůh: má i ty nejtělesnější (animální) potřeby. Ale teď k další okolnosti, která vrhá stín směšnosti na „hlavu státu“, dokonce zakladatele státu. Saul vešel do jeskyně, kde se skrýval David, vběhl mu přímo do rukou. V tom, jak se Hospodin zastává slabých, se někdy zrcadlí **skvělý Boží humor** a schopnost rozvinout několikapatrové vtipy. (Samozřejmě by bylo možné vyjádřit se k Davidskému biblickému vyprávění exegeticky odborně a zjišťovat, že původní text vypadal trochu jinak a že možná tam ten Saulův záchod ani nebyl - ale pro nás je důležité, že předavači této konkrétní tradice si to do dnešní podoby upravili právě proto, aby dali průchod **Božím smíchu a humoru**.)

3. Bileamova oslice zvěstně hýká

V knize Numeri (4. kniha Mojžišova) si čtenář či posluchač pochutná na napínavém a v jistém smyslu humorném příběhu o Bileámovi a jeho **oslici**. Nikoli člověk, nýbrž „němý tvor“, zvíře, které je příslovecně proslulé hloupostí, hraje tu hlavní úlohu. Když se Izraelci na cestě do Kenaanu utábořili v Moábských pustinách (Nu 22,1), uvědomil si moábský král Balák, že proti němu a proti zemi, kterou považoval za své vlastní tělo, tedy za jakousi emanaci sebe sama, stojí lid, za nímž operuje jakási Supersíla; králi došlo (patrně v jakémsi zděšení), že toho Pána Izraelců, Boha, kterého oni sami nazývají Adonáj, nelze vyřídit a udolat (pouze) politickými prostředky. Ale byla tu **magie**. A byli tu (i když docela řídké) i mágové a věštcí, jejichž výroky měly zdrcující dopad na každého, proti němuž byly vneseny. Ano, byl tu pohanský věstec Bileám. Bileáma získat – to bylo velmi obtížné i pro zámožného krále. Přijít si na hodně vysoký tarif – to bylo velmi lákavé i pro majetkově zřejmě zabaného moábského mága. Ale vis maior: „*Bůh přišel k Bileámovi*“ (Nu 22,5) „královskou cestu“ mu zatrhl: „*Nepůjdeš s nimi...*“ (22,12). Bileám stál na rozcestí, možná poprvé v životě jakoby přímočarým a nábožensky pohodlným. Na jedné straně příkaz Boha, kterého i věstec respektuje, na straně druhé

mocné lákadlo zisku, tunelářské lákání pána Mamona. Balák byl cílevědomý: nabídl proslulému mistru magických umění mnohem vyšší ohodnocení. Falešný prorok „dal za pravdu“ temnému volání a vydal se na cestu. Za tím vším však byl izraelský Pán, který mágovu cestu režíroval. Bileám vstal, časné zrána, kdy se konal y věšty, „*osedlal svou oslici* (hebrejsky *'átón*) *a jel s moábskými velmoži*“ (Nu 22,21). Sedláni oslice nebyl zřejmě jen technický úkon. Jízda na ní měla být součástí magické operace. Bileám měl s královým poselstvem jít („*jdi s nimi*“ – v. 20b), ne jet na osedlané oslici. Bileám byl mazaný, chtěl vyjít s Hospodinem, ale i s Balákem, chtěl se vyhnout onomu „*buď – anebo*“, bez čehož se skutečná víra neobejde. Hospodin si do své strategie nedá mluvit: postaví pohanskému prorokovi do cesty „*anděla*“ (hebrejsky *mal'ak* – posel, vyslanec), který se Bileámovi „*vzpřičil*“: jako Hospodinův „*satan*“ – protivník (hebrejsky *šátán* – v. 22). Falešný prorok božicho posla neviděl. I jeho „*mládenčí*“ (hebrejsky *ne'arím*) byli slepí. Hospodinova posla s taseným mečem však spatřila oslice; uhnula, její pán ji bil, později se kouzelná oslice „*přitiskla ke zdi, přitiskla ke zdi i Bileámovu nohu*“ (v. 25), a byla opět bita; pak už nebylo kam uhnout, Hospodin zahnal Bileáma do úzkých. Ale jemu nezbylo než opětovně bití věrného zvířete, i když oslice „*klesla pod Bileámem*“ (v. 27). Potom „*otevřel Hospodin oslici ústa*“ (v. 28a). V Druhém listu Petrově říká nám osobně neznámý svědek: „*Němá oslice promluví lidským hlasem, a tak zabránila prorokovu bláznovství*“ (2 Pt 2,16).

Spíše to však bylo nějaké hýkání, kterému mohl i bláznivý prorok porozumět. Osličina výtky byla: proč to surově bití, copak s ní měl její majitel kdy nějaké potíže, což byla někdy nespolehlivá? Bileám pochopil osličinu urputnost tak, že si z něj stříl, nač by si měla jeho oslí služka z něho dělat blázniv? Nakonec spatřil Hospodinova posla i Bileám (clonu na jeho očích nechal Hospodin spadnout), který vyznal svůj hřích a šel podle božicho pokynu k místům, kde měl slavnostně proklít Izraele – na „*Baalova posvátná návrší*“ (22,41). Bileám však nesplnil Balákovo desiderium, slavnostně vyslovil jen to, co mu Hospodin vložil do úst (23,5).

Hrdinou příběhu je **oslice**. „*Slavní*“, jak se dnes říká, zůstávají zcela stranou, jsou zbyteční a směšní. Oslí hýkání je řečí božicho varování, je to **pravá řeč**, glosolalie mimolidského tvorstva (srv. Ž 19,4n); zde vstupuje ta zvláštní řeč na místa, kde člověk (Balák, a především Bileám) selhává. Nad tím vším se nese **Boží smích** i smích **božích věrných**, které svým nezvyklým svědectvím hlídá mnoho **božích oslic**.

DODATEK

Mohli bychom uvést ještě dost jiných příkladů, z nichž kypivě zní Boží smích, Hospodinův humor, **nebeský vtíp**, a také smích Božích věrných. Jak směšný je **Jonáš**, který měl být Boží holubicí (Jonáš – Jóna = Holubice), ale ukázal se jako fanatický hospodinovec, který nepochopil nesmírnost Hospodinova odpuštění a stáhl se pod jakýsi strom nad městem Ninive, aby pozoroval, jak Hospodin ve své spravedlnosti řádí (Jon 4). Jak byl směšný! A co říci drsným ironickým výrokům proroka **Ámosa**, který nazval Baalovi zasvěcené měštky **krávy** (Am 4,1-5). A srdečný smích Hospodinových věrných vyvolá i statečný čin **Júditin**, která dekapitovala asyrského Holoferna (Júd 12). Tady všude se Bůh směje a věřící srší vtípem víry.

Poznámky

- 1 Milan Balábán: Hebrejské člověkosloví, Hermann & synové, Praha 1996, s. 162.
- 2 Podle překladu Václava Renče: Hlas Hospodinův láme cedry, Karmelitánské nakladatelství Horní Vydří 2010.

Prof. ThDr. **Milan Balábán** (*1929), znalec hebrejské Bible, religionista a básník, působí na katedře religionistiky Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Nejpočetnější buddhistické společenství u nás tvoří Vietnamci

HUMOR V ZENU

Vladimír Kočandrla

Zen bývá představován jako cesta přímé zkušenosti, přímého prožitku okamžiku. Jako způsob osvobození od pojmů a forem. Zen někdy navozuje pocit nadbytečnosti slov. Legendární japonský zenový mistr minulého století Shunryu Suzuki¹ řekl v jednom bloku otázek a odpovědí *mondó* svým žákům: „Myslím, že jste všichni hluboce osvíceni (...) dokud neotevřete ústa.“

„Slova jako „probuzení“ nebo „nirvána“ jsou kůl, ke kterému jsou přivázáni osli“ (Lin-chi).²

Zen jako pojem označuje vlastní meditaci, jejíž praktikování je těžištěm a ve své podstatě hlavním a skoro jediným smyslem zenu. Ani zen se ale pochopitelně neobejde beze slov. Slova mají za úkol především pomoci uvádět do meditace. Dobře volená a ve správný okamžik vyřčená slova nabourávají ustálené představy světa předmětů a zanechávají nás zbavené pojmové opory na pospas pohybu okamžiků. Slova tak mají smysl pouze potud, odhalují-li nějaký překvapivý aspekt skutečnosti narušující naši zažitou představu o ní. Překvapují. Provokují. A často dokážou rozesmát. I humor se koneckonců obvykle ukrývá ve slovech. A právě zenové výroky jsou nabití specifickým, byť často na první pohled

až neurvalým humorem. Nemohu se ztožnit s charakteristikou zenového humoru v nedávno vydaném českém překladu knihy francouzského popularizátora východních nauk Henriho Brunela *Humour Zen*,³ když v předšádce své knihy píše, že „zenový humor je smích obestřený něhou.“ Podobná sentimentální ohleduplnost dle mého soudu zenu příliš nesluší. Pokusím se v následujících řádcích vydat se po stopách některých projevů zenového humoru nebo spíše humoru zenu.

Svrázný smysl pro humor byl v zenu přítomen od samého úsvitu tohoto učení v době prolínání mahájánového buddhismu s taoismem a konfucianstvím v Číně v 6. století. Bódhisattva⁴ Šan-chuej byl jednou pozván na dvůr císaře Wu, aby pohovořil o *Diamantové sútře*.⁵ Přišel ke svému křeslu, náhle udeřil holí do stolu a posadil se. Na dotaz nechápajícího císaře od-

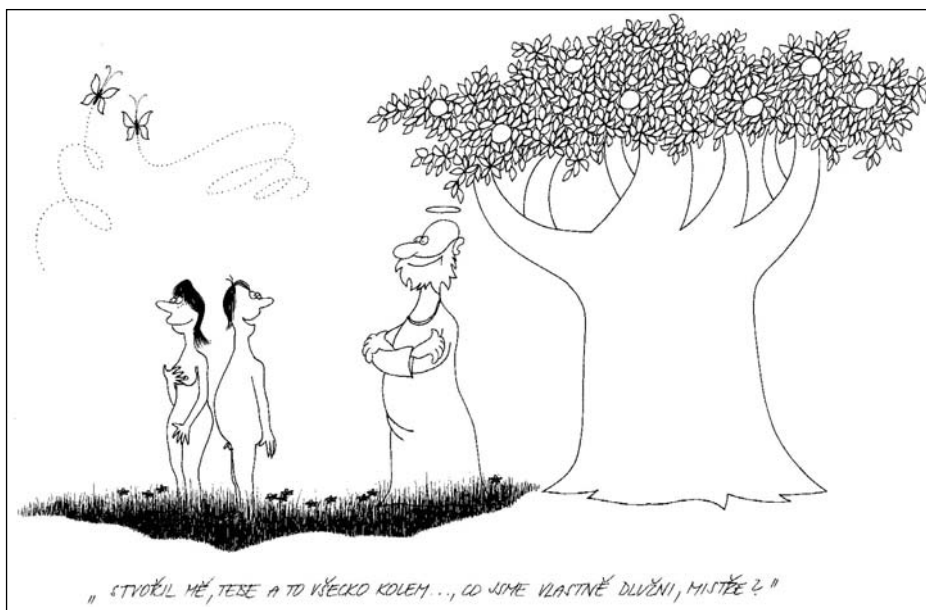
větil: „Ale Šan-chuej svou promluvu už skončil.“⁶ Jindy zase předstoupil před císaře vystrojený v buddhistickém rouchu, taoistické čapce a konfucianských botkách na důkaz svobodného sloučení soupeřících nauk. Tentýž Šan-chuej je také autorem následující *gáthy*:⁷

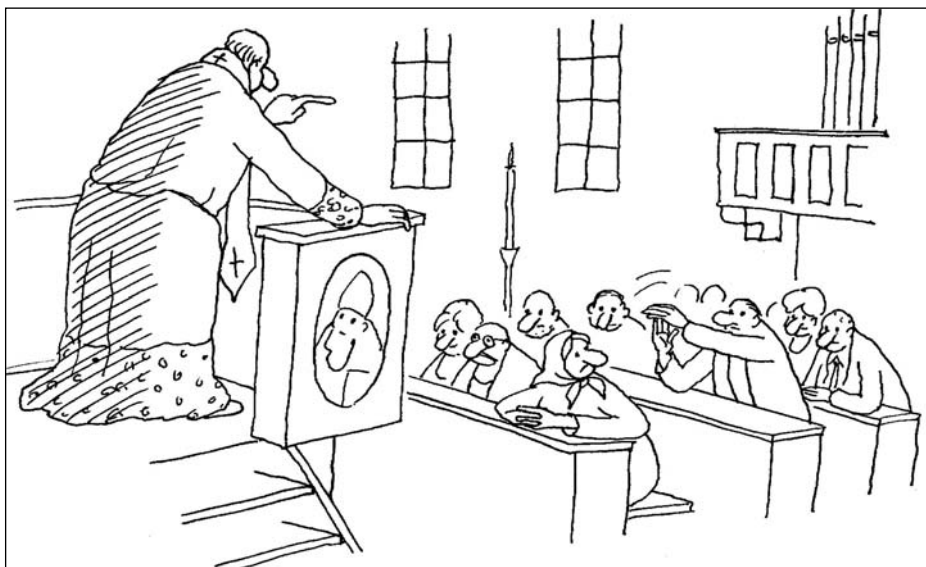
„Mám prázdné ruce a držím motyku.
Když kráčím po svých, jedu na buvolu.
Když jdu přes most, vidím plynout most,
ne vodu.“⁸

Hovoříme-li dnes na západě o zenu, máme zpravidla na mysli zen, který se po druhé světové válce rozšířil z Japonska nejdříve do USA, následně do Evropy a tam všude s více či méně obroušenými hroty částečně domestikoval. Japonský zen se tradičně dělí do dvou hlavních směrů – škol *rinzai*⁹ a *sótó*.¹⁰ Pro přehlednost následujících řádků by bylo dobré je stručně charakterizovat, zejména co do místa slovních projevů v obou z nich. Ve škole *rinzai* je centrální význam připisován prožitku *kenšó*, který je definován jako vhléd do pravé podstaty, do prázdnoty věcí. Nástroji pro cestu do *kenšó* představují krátké paradoxní, často veškeré logice se vymykající výroky, tzv. *kóany*. Jde o jakési meditační úkoly a bude o nich ještě řeč později. *Sótó* podobným slovním nástrojem tak důležitou roli nepřipisuje a jeho základem je prosté soustředění sezení v meditaci. Hlavním záměrem tady je nerozvíjet v mysli neustále se rodící myšlenky a nechat je vznikat a zase samovolně zanikat.

Na první pohled je tedy evidentní, že větší prostor by měl humor získat v tradici *rinzai*. Vlastní cíl proniknout originálním vhlédem za ustálené předměty mysli – hmotné, mentální, duchovní, prostě jakékoli předměty – ale zůstává v obou hlavních japonských zenových školách obdobný. Oběma dobře padne příběh mladého mnicha vracejícího se z přednášky mistra ve vzdáleném klášteře. Ztratí se, protože se vydal nazpět po nesprávném břehu řeky. Nemůže najít most. V tom spatří po druhém břehu kráčet mistra, který dával onu přednášku, a tak na něj volá: „Mistře, jak se dostanu na opačný břeh řeky?“ Mistr mu odvětlí: „Novici, ty ale *jsi* na opačném břehu řeky.“¹¹

Zen je především cestou praktikování vlastní meditace, meditace v sedě – tedy *zazu*, a fixované texty v něm nehrají prvořadou úlohu. Tím spíše bychom marně hledali nějaké specifické žánry zenového humoru. Humor zenu vyvěrá z jeho samotné podsta-

ty a najdeme ho všudypřítomný v různých typech textů, které zenovou praxi doprovázejí či odrážejí. Jmenovitě bych v první řadě uvedl již zmiňované *kóany*, dále promluvy *teišó*, otázky a odpovědi *mondó* a samozřejmě samostatně tradované výroky známých osobností zenu. S výjimkou *kóanů*, které měly zcela zvláštní historii, se jedná zpravidla o zápisy více či méně spontánně vzniklých mluvených útvarů. Zcela samostatnou kapitolu pak tvoří originální žánr poezie *haiku*, který sice nevznikl přímo na půdě zenové tradice, nicméně se ve spojitosti s ní později bohatě rozvíjel.

Kóan je krátký výrok, v klasické podobě má podobu samostatné otázky, na níž nejde cestou rozumové úvahy najít odpověď. V některých případech je *kóan* rozveden na otázku i s odpovědí, případně na krátký dialog. Za prvního autora ucelené sbírky japonských *kóanů* bývá považován mistr školy *rinzai* Wumen Huikai (1183-1260), který vytvořil soubor 48 *kóanů* s ironickými komentáři nazvaný *Wumenguan*.¹² *Kóany*, ač byly postupem času písemně zaznamenávány, neměly nějaké literární ambice a nejednalo se ani o jakýsi druh mudroslovných textů. Byly daleko spíše psychologickým nástrojem k navedení žáka do situace, kdy rezignuje na rozumové řešení problému a otřesen paradoxností zadání dojde náhle zcela jiného náhledu skutečnosti. Jako takové jsou *kóany* určitým slovním průvodcem možností osvícení, jak je chápáno ve škole *rinzai*, tedy jako náhlý záblesk úplně nového, transcendentního poznání. V pozdějších dobách ale došlo k určité institucionalizaci užívání *kóanů*, které se třídily a katalogizovaly, až se ustálil jakýsi kánon zhruba 1700 klasických *kóanů*. Byla vytvořena i zrcadla „správných“ odpovědí na kóano-

vé otázky a tak došlo k postupnému zbytnění celé této tradice. Samotné *kóany* jde ale i po staletích vnímat jako vtípné, ba kuriózní texty. Jejich snad nejslavnějším představitelem je tento: „Jak zní tlesnutí jedné ruky?“ Zenový smysl pro humor ztvrdne obdobně slavná odpověď „Staré paní Ó“, když jí tuto otázku položil slavný zenový mistr Hakuin.¹³ Odpověděla mu následovně ve verších:

„Než bys naslouchal, jak Hakuin tleská jednou rukou.
Raději tleskni oběma a jdi si po svých!“¹⁴

Teišó jsou promluvy pronášené zenovým mistrem, nejčastěji na *sessínu*.¹⁵ Asi více je tento útvar znám pod svým anglickým pojmenováním *Dharma talk*. Nejedná se o žádnou standardní přednášku v západním slova smyslu, spíše o přímou prezentaci mistrova vhledu do určitého aspektu dharmy, buddhistického učení – tedy bez jakékoli závazné faktografie nebo systematické argumentace. Samo o sobě není *teišó* automaticky doprovázeno nějakým humorným obsahem, často ale může být rozvedením *kóanu* nebo nějakého paradoxního výroku, a tak se i zde nepochybně setkáváme s prolomením běžné logiky a konvenčních očekávání.

Bohatým zdrojem paradoxních výroků jsou nepochybně *mondó* - bloky otázek a odpovědí následujících zpravidla po *teišó*. V případě *mondó* se tedy na rozdíl od *kóanů* tážou žáci mistra. Mistr není na otázky předem připraven a může jimi tedy být i skutečně zaskočen, na druhé straně se ale tak nějak očekává, že jakoukoli vyřčenou žákovu otázku přebije mistrovskou odpovědí v podobě brilantní zkratky. Tato situace vytváří živnou půdu pro velice originální

výroky plné specifického a občas drsného zenového humoru. Sbírkou jedinečných otázek a odpovědí po sobě zanechal například legendární čínský zenový mistr Džóšú.¹⁶ V případě *mondó* vystupuje ještě víc na povrch jedinečná kvalita okamžiku, kdy k vlastní komunikaci došlo. Tak je tomu i v případě dialogu mistra Džóšú s mniškou:

Mniška se zeptala: „Co je hluboká a záhadná mysl?“

Mistr jí stiskl ruku.

Mniška poznamenala: „Máte ji nastálo v sobě?“

Mistr jí řekl: „Jsi to ty, kdo ji má.“¹⁷

Jindy se může jednat o bleskovou intelektuální repliku jako v případě dotazu mnicha, co je to ne-jednání. Džóšú obratem na to: „Toto (položení otázky) bylo jednáním.“¹⁸ V případě *mondó* mohou být výsledkem rychlého spádu okamžité komunikace i zdánlivé hrubosti jako v tomto dialogu:

Mnich požádal Mistra: „Přišel jsem z daleka, dejte mi, prosím, nějakou radu.“

Mistr ho vybědl k zamyšlení: „Myslíš, že by bylo patřičné, kdybych ti ihned poté, co vstoupíš do mých dveří, plivl do obličeje?“¹⁹

Cílem mistra ale není urážka žáka, jde o to ukázat mu realitu jeho vlastního přístupu neúprosně před očima, aby sám sebe spatřil jako v zrcadle bez zbytečných řečí kolem.

Jednotlivých svérázných paradoxních zenových výroků existuje bezpočet a není možné v nich na tomto prostoru dělat nějaký systém a řád. Je jim společné pohrdání vyjadřovací konvencí, vždy znovu osvěžující. Za všechny bych na tomto místě uvedl dva z oblasti didaktiky – nejdříve Dógenovu radu kuchařům: „Při vaření se neďtevejte na obyčejné věci obyčejnými očima. Hrnci musí být vaše vlastní hlava a voda, v níž se vaří rýže, musí být krev, která udržuje vaše tělo naživu!“²⁰ Mistru Jing-anovi je zase připisován tento výrok: „Chtěl-li se lidé učit zen, nechť se jej naučí z pohřební lampy svítící na stráž u mrtvého.“²¹ Oba svým způsobem humorovou nadsázkou poukazují na správný postup vpřed v nějakém snažení.

Potud byla řeč o žánrech, které je možno považovat za přímou součást praktikování zenu. Velmi odlišným případem je *haiku*,²² ustálený krátký veršovaný útvar charakteristický pro japonskou poezii. Jeho vznik neměl se zenem nic společného, za to se zábavou, a tedy i humorem ano. Hai-

ku se postupně vyvinulo z tzv. *renku*, řazené básně o větším množství slok s pevným počtem slabik. Takovéto básně vznikaly při setkáních vyšších, nepracujících vrstev japonské společnosti snad už někdy ve 12.-13. století. První básník vytvořil sloku o třech verších s počtem slabik 5-7-5 a poslal ji dalšímu, aby doplnil svoji sloku a poslal to dále, až vznikla kolektivní báseň o třiceti i více slokách. Úspěch *renku* závisel na překvapivosti asociací ve verších jednotlivých spoluautorů a nečekanosti zvrátů v celku textu. Byla to zkrátka společenská kratochvíle. S postupem času ale začínalo být stále zřejmější, že klíčem ke zdaru celé básně leží v dobře napsané první sloce nazývané *hokku*, což lze přeložit jako „verš, který představuje“.

Osamostatněním *hokku* se rodí jednorádková forma *haiku* o sedmnácti slabikách tak, jak ji známe dodnes. Zhuštění celého obsahu do pouhých sedmnácti slabik škrtlo původní záměr zachytit různé společenské a literární asociace a přesunulo těžiště do nálady okamžiku a zachycení jeho subjektivního prožitku. Tento vývoj znatelný zhruba od 15. století posouval původní žánr společenské zábavy stále víc k zenové kultuře, akcentující plně a celistvě prožívání celku bez rušivých vedlejších asociací. Trvalo ale téměř tři další století, aby *haiku* došlo do ještě zenovější podoby v díle Macuo Bašóa.²³ Bašó se nespokojil s jakkoli sugestivním zachycením atmosféry prchavého okamžiku. Vnitřní ponor jeho plného prožívání je u něj poněkud narušen jemným cinknutím děje vstupujícího jakoby odjinud a proměňujícího celou scenerii. Asi nejslavnější Bašóovo *haiku* *Starý rybník* vypadá takhle:

Starý rybník;
skočila do něj žába –
žbluňk.²⁴

Dojem z *haiku* s jeho stručnou překvapivostí se asi nejvíce blíží *kóanu*. Soustředění je přetato a zároveň odměněno nějakým svě-

žím osvobozujícím vjemem. Úloha slova v zenu je tak naplněna. *Haiku* je zároveň hluboce duchovní, esteticky čisté i úsměvné.

Popíjeje ranní čaj
kněz je pokojný –
chryzantémy.²⁶

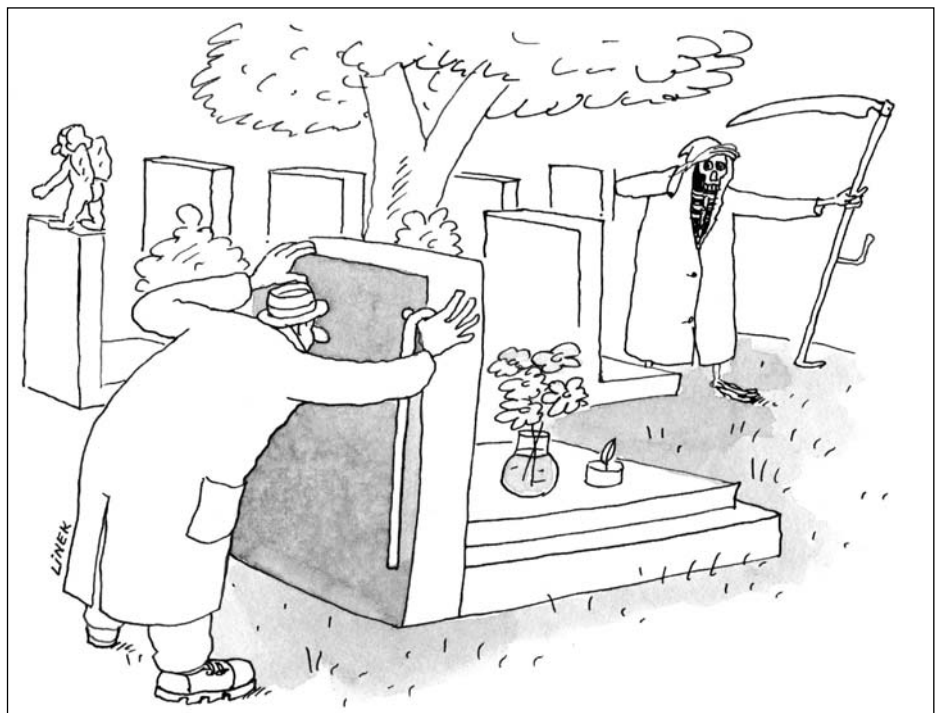
Haiku se pro tyto své kvality právě tak jako *kóany* stávají častým základem promluv *teišó* zenových mistrů a ke kultuře zenu neoddělitelně patří. Róši Jamada Kóun²⁶ ve svém komentáři ke *Starému rybníku* uvedl: „Jestliže vaše vědomí dozrálo skrze opravdový zazen a je čiré jako průzračná voda, jako klidné horské jezero nezčeřené nějakým větrem, pak může cokoli posloužit jako prostředek osvětlení.“²⁷ Žába. *Žbluňk*. To je podle mého odpovídající slovo pro závěr těchto pár řádků o humoru v zenu, kde se slova snažíme užívat tak, abychom se vyhnuli zbytečným slovům.

Poznámky

- 1 Shunryu Suzuki (1904-1971), mistr školy sótó, později popularizátor zenového buddhismu na západě, zejména v USA. Autor slavné knihy *Zenová mysl, mysl začátečníka* (Praha, 1994).
- 2 Lin-chí (zemřel 867) byl zakladatelem školy rinzai, jedné ze dvou hlavních tradic zenu.
- 3 Česky vydáno jako: Henri Brunel, *Humor zenu* (Praha, 2010).
- 4 Bódhisattva je bytost, která už byl vysvobozena z kruhu znovuzrození, a přesto se rozhodne vrátit se mezi lidi na tento svět, aby i ostatní osvobodil od utrpení.
- 5 Jeden z nejoblíbenějších textů mahájánového buddhismu. Celý název lze volně přeložit jako *Sútra nejvyšší moudrosti ostré jako diamant*.
- 6 Viz více v: John C. Wu, *Zlatý věk zenu* (Praha, 1996), s. 183.

- 7 Gátha – krátká veršovaná skladba.
- 8 Wu, *Zlatý věk zenu*, s. 184.
- 9 Rinzai jako zenová škola vznikla přenesením jedné z původních čínských zenových škol Lin-chí (vznikla v 9. století do Japonska. Zasloužil se o to v roce 1191 japonský mnich Eisai.
- 10 Sótó v Japonsku rozšířil mnich Dógen ve 13. století. Jde o japonskou verzi původní čínské zenové tradice Caodong z 9. století.
- 11 Dostupné na <http://zen.thetao.info>.
- 12 Wumen Huikai, *Wumenguan: Brána bez dveří* (Praha, 2007).
- 13 Hakuin Ekaku (1686-1768) – významný zenový mistr a reformátor školy rinzai.
- 14 Thomas Cleary, *Zenová hůl* (Praha, 1995).
- 15 *Sesshin* je souvislá řada intenzivních meditací konaná v ústraní, někdy doplněná výklady některých základních buddhistických témat.
- 16 Džóšú Džúšin (778-879) – čínský zenový mistr proslulý originálními výroky a radikalismem zenové praxe. Jeden z velkých vzorů zakladatele školy sótó Dógena.
- 17 Čao-čou čchan-š' jü-lu, *Záznam výroků zenového mistra Džóšúa* (Praha, 2009), s. 99.
- 18 Tamtéž, s. 96.
- 19 Tamtéž, s. 96.
- 20 Brunel, *Humor zenu*, s. 53.
- 21 Thomas Cleary, *Postata zenu – nauky o svobodě* (Praha, 1997), s. 125.
- 22 Robert Aitken, *Vlna zenu* (Praha, 1995) s. 18-19.
- 23 Macuo Bašó (1644-1694) – nejznámější japonský básník a završitel básnické formy haiku, více v: Aitken, *Vlna zenu*, s. 15-20.
- 24 Aitken, *Vlna zenu*, s. 23.
- 25 Tamtéž, s. 166.
- 26 Jamada Kóun (1907-1989) byl hlavou linie Sanbo Kyodan spojující v sobě prvky škol sótó i rinzai. Angažoval se i v mezináboženském dialogu, zejména v uvážení křesťanů do techniky zenové meditace zazen.
- 27 Aitken, *Vlna zenu*, s. 24.

Bc. Vladimír Kočandrl (*1961) je absolventem oboru Teologie křesťanských tradic na Evangelické teologické fakultě UK. Je dlouholetým praktikujícím zazenem v pražském Zenó Na Můstku (www.zazen.cz). Pravidelně spolupracuje s mistrem zenové tradice sótó a jejím učitelem pro Evropu Fumonem Nakagawou Róšim, opatem kláštera Fumonji v bavorském Eisenbuchu.

Téma „Náboženství a humor“

doplňují kreslíři a humoristé, kteří se roku 1998 účastnili soutěže „Bratr Pa-leček“:

- Miroslav Barták** (str. 51, 53 a 56),
Pavel Kundera (1. a 2. strana obálky),
Daniel Kvasnička (str. 54 a 55),
Václav Linek (str. 37, 58 a 59) a
Pavel Rumlar (str. 57).

Rozhovor se Sheelou Birnstielovou o Bhagvánově humoru

BÝT VÁŽNÝ JE NEMOC

Tomáš Novotný

Sheela Birnstielová (*1950) byla sekretářkou a nejbližší spolupracovnicí Šrí Bhagvána Radžníše (1931-1990), indického učitele, který se v 70. letech 20. století stal pro západní duchovní hledače velmi atraktivní postavou. V době jeho slávy byla jeho sekretářka známa pod jmény Ma Anand Sheela nebo Sheela Patelová-Silvermanová. Po rozpadu komunity Bhagvánových následovníků (sannjásinů) ve Spojených státech a po návratu do Indie Bhagván přijal jméno Osho, pod nímž je dodnes velmi dobře znám čtenářům duchovní literatury.

Strávila jste v blízkosti Bhagvána Radžníše 14 let. Snad nikdo na světě ho neznal tak dobře a důvěrně jako vy. Dovoluňte, abych se vás dnes zeptal na jeho poměr k humoru. Měl Bhagván dobrý smysl pro humor?

Jedno z Bhagvánových učení bylo, že být vážný je nemoc. Láska (Love), Živost (Life) a Smích (Laughter) patří k našemu každodennímu životu. Jeho každodenní diskursy (výklady) byly plné humoru. Jeho humor přinášel a předával moudrost života. Často používal příběhy Mullu Nasrudina i jiné vtipy. Byl provokativní. Jeho výklad o „fuck“ se stal hitem mezi jeho následovníky ze Západu.

Byl zábavný jenom na pódiu nebo i v soukromí?

V soukromém životě dělal legrační poznámky. A hlavně: humor vyzařoval z jeho úsměvu a očí.

Měl Bhagván nějaký oblíbený vtip, který by stále opakoval?

Nezpomínám si, že by měl Bhagván nějaký takto oblíbený vtip. Ale někdy používal ten samý příběh nebo vtip vícekrát, aby ukázal různé dimenze nebo různé aspekty. Používal taky vtipy, aby vylehčil atmosféru a taky, aby natlačil nějakou moudrost do našich tupých hlav. Pomocí vtipů je snazší vše pochopit a vážné pravdy se bez problému stráví. Já jsem ale měla za úkol na něj dohlížet a připomínat mu, aby nepoužíval „etnické vtipy“, abychom se vyhnuli obtížným soudním sporům.

Můžete dát nějaký příklad, jak používal vtipy k ilustrování duchovních pravd?

Jednou např. vyprávěl tento vtip: Jeden architekt měl velký problém s Mullou Nasrudinem, který se chystal stavět dům. Když se Nasrudina ptal, jaký typ domu by chtěl, aby mu navrhl, tak Mulla odpověděl: „No, všechno, co vím je, že se musí hodit k té krásné starožitné klince, kterou včera koupila moje manželka“.

Bhagván pak pokračoval tímto výkladem: Má jenom starožitnou kliku a chce postavit celý dům. A jediná věc, kterou ví je, že se dům musí hodit ke klince. Tak to u nás funguje. Když v něčem malém uspějeme – máš starožitnou kliku – a teď podle toho stavíte dům života. A tím si zaděláváte na problém. A ve skutečnosti ta starožitná klikka ani není důsledkem tvého snažení. Lepší je říct, že se naskytlá vzdor tvému snažení. Prostě jsi se nějak shodl s universem.

Dělal někdy Bhagván tzv. kanadské žerty?

Myslím si, že vybudování mezinárodní komunity a pak její zničení byl pořádný kanadský žert. Taky skandál, který vytvořil kolem svého života a svých následovníků, byl kanadský žert pro něj, pro následovníky, novináře i celý svět. Nabídl situaci, v které si každý musel najít svou cestu a poprat se s ní – nebo trpět. Kdo to pochopil, tak se hodně nasmál.

Slyšel jsem, že Bhagván kdysi zavedl meditaci, která spočívala v tom, že postavil

několik následovníků do třetího patra a několik do přízemí – a museli na sebe křičet. Myslel to skutečně jako meditaci, nebo si tak prostě dělal z lidí legraci?

Tuto situaci jsem nezažila. Nedělalo se to v době, kdy jsem byla s Bhagvánem.

A byla jste schopná poznat, kdy byl vážný a kdy si dělal legraci?

Bylo snadné poznat. Když byl vážný, tak nepoužíval moc slov. Jen zvednuté obočí nebo pokynutí rukou jasně ukázalo jeho nespokojenost nebo vážnou náladu. Když byl ale šťastný nebo měl hravou náladu, tak měl úsměv v očích – a to bylo hned jasné, že je v dobré náladě. Měl dar proměnit svými slovy vážnou atmosféru v momentě do pohody, nebo smutek ve smích. Byl mistrem nálad. Dovedl „proměnit kus bambusu ve vzácnou flétnu“. Musím říct, že to byl opravdu dar Existence, že jsem mohla žít s Bhagvánem a učit se od něj.

Takže Bhagván cíleně vedl své sannjásiny ke smíchu a radosti?

Bhagván vždy povzbuzoval své sannjásiny, aby nabírali smích do svých srdcí a duší.

Bhagván byl prvním, kdo zavedl tzv. Meditaci smíchu v roce 1973 na Chapati Beach v Bombaji. Popsal ji takto: „Každé ráno člověk začne protažením těla jako kočka. Pak se začne nahlas smát. Zpočátku to může znít uměle a vynuceně. Ale element smíchu se zachytí za srdce a duši. A člověk sklouzne spontánně do smíchu. Budeš se smát asi deset minut, než smích začne vycházet z břicha. Pak naráz přestaň a zůstaň v naprostém klidu deset minut, abys přesunul energii, která se vytvořila, vzhůru tělem. To přinese celému dni pozitivní a uvolněnou náladu.“

Pokud vím, tak Bhagván považoval smích za důležitý prostředek k proměně života...

Ano. Jednou svým sannjásinům vysvětloval, jak smích chápe, těmito slovy: Smích, který učím, je něco, co vás úplně zničí. Smích, který učím, je skutečně zničující, je to ukřižování. Ale pouze po zničení přichází stvoření. Pouze z chaosu jsou hvězdy zrozeny a pouze po ukřižování přichází vzkříšení. Ne, nebudete schopni přežít tento smích. Pokud se mu podvolíš, tak se v něm utopíš. Zmizíš a zůsta-

Sheela Birnstielová.

ne pouze smích. Když se směješ TY, tak ten smích není úplný. Pokud však je jenom smích a ty už nejsi, tak je to úplné. Jedině pak slyšíš vtip, který vypráví Bůh. Ano, celý kosmos je vtip. Hinduismus to nazývá *lilá*. Je to vtip, je to hra. A v okamžiku, kdy to pochopíš, se začneš smát a ten smích nikdy neskončí. Pokračuje dál a dál. Rozprostře se po celém kosmu. Smích je modlitba. Jestliže se umíš smát, pak ses naučil, jak se modlit. Nebud' vážný – vážný člověk nemůže být nikdy zbožný. Jen ten, kdo se umí smát – nejen jiným, ale i sobě – může být zbožný. Člověk, který se umí smát absolutně, kdo vidí celou absurditu a celou hru života, se stává osvíceným skrze tento smích.

Slyšela jste někdy Bhagvána samotného smát se nahlas?

Ne, nikdy jsem Bhagvána neslyšela smát se nahlas. Viděla jsem ale spoustu smíchu v jeho očích a obličejí. Viděla jsem ho však jemně se pochichtávat. To byly velice kouzelné, vzácné a něžné chvíle pro nás pro oba. Jednou jsem ho navštívila a měla na sobě sári (tradiční indický oděv). Jemu to připadlo tak krásné a roztomilé! Bylo to něco výjimečného. Asi si mě nikdy neuměl v sari představit. Sari jsem v době s Bhagvánem měla pouze jednou při jedné slavnostní příležitosti. Chichotal se radostí, jemným, laskavým smíchem v očích a v obličejí – a řekl: „Hmmm, Sheelo, ty ale vypadáš nádherně ...“! Jak vám to vyprávím, tak mě to úplně přeneslo do roku 1982 a naplnilo moje srdce znovu tou samou sladkostí onoho momentu.

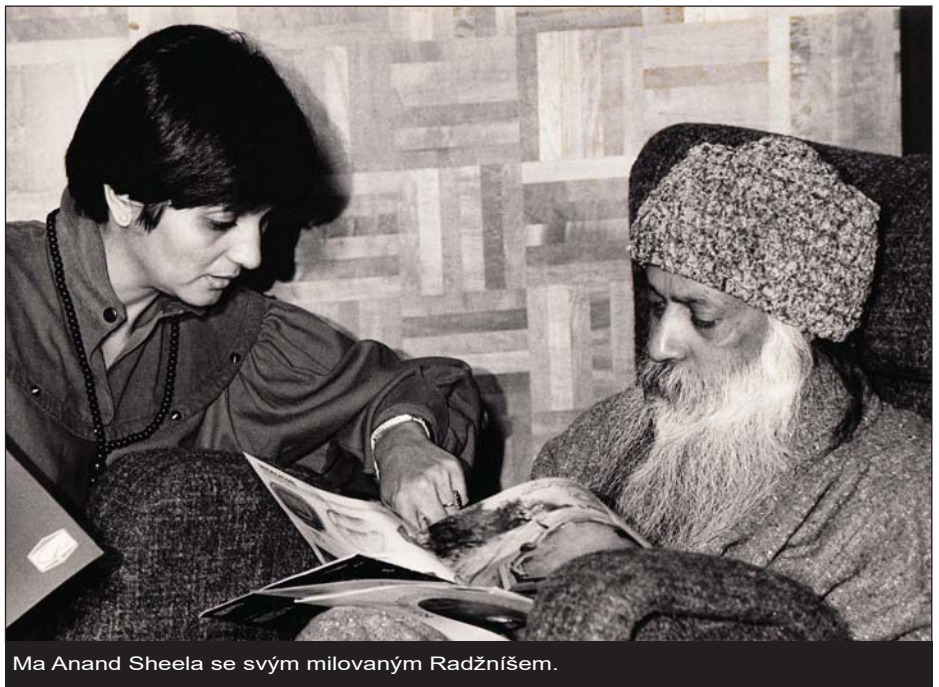
A naopak: viděla jste ho někdy plakat?

Ne. Viděla jsem ho otráveného, rozzlobeného, podrážděného i smutného – ale nikdy jsem ho neviděla plakat. A jsem moc ráda, protože nevím, jak bych byla schopná se v takové situaci zachovat.

Bylo dovoleno si z Bhagvána dělat legraci? A jestliže ano, tak jak na to reagoval? Vadilo mu to?

Nikdy nebyla příležitost si z něj přímo dělat legraci. Ale často jsem mu četla články psané o něm, kde si z něj legraci dělali. Poslouchal. Někdy to pak citoval ve svých diskurzech. Někdy se ho to dotkla a řekl nějakou poznámku, jako „idioti“ nebo „pitomci“.

Jak Bhagván sbíral vtipy do svých diskursů?

Ma Anand Sheela se svým milovaným Radžníšem.

Jakmile začal vyprávět vtipy ve svých raních diskurzech, sannjásinové mu začali posílat přes jeho sekretáře vtipy, knihy vtipů a tak.

Vrátím se k Bhagvánově doktríně, že být vážný je nemoc. To mi připomíná učení chasidských židů, kteří říkají, že nebýt veselý je hřích. Myslíte, že byl Bhagván v tomto inspirován chasidismem? Víím, že pronesl celou sérii diskursů o chasidismu. Byl chasidismus pro něj důležitý?

Bhagván jednou řekl o chasidismu toto: Slovo „chasid“ je skutečně nádherné. Je odvozené od hebrejského *chesed*, což znamená milost. Celé učení chasidismu je založené na milosti. Nejsi to TY, kdo něco dělá – ale život už probíhá. Jen buď potichu, pasivní, vnímavý a otevřený. Bůh přichází skrze svoji milost, ne skrze tvé snažení. Chasidismus ti nepřináší strádání. Chasidismus ti přináší život v radosti. Chasidismus je náboženství, které říká ANO životu. Neučí odříkání života. Nemusíš se ničeho vzdávat. Už se raději oslavovat.

Jaký byl vůbec poměr Bhagvána k Židům? Měl rád i židovské vtipy?

Bhagván miloval Židy a jejich humor. Velká část jeho sannjásinů ze Západu byli Židé.

Tak mi z našeho rozhovoru vysvítá, že Bhagván považoval za jednu z velkých bolestí světa to, že se lidé nedovedou smát. Je to správný dojem?

Bhagván říkal v jednom ze svých diskursů: Podívejte se na obličej lidí. Nesou život

jako břemeno – nudný a beze smyslu. Zdá se, že vše je jen noční můra, velice krutý žert. Vypadá to, jak by si s nimi někdo pohrával a mučil je. Jejich život není oslava. Prostě nemůže být – s myslí zatíženou vzpomínkami nemůže být život oslavou. Dokonce i když se smějete, tak je ve vašem smíchu nuda. Podívejte se na lidi, jak se smějou: smějí se s námahou. Smějí se prostě proto, že se to sluší, že smích vyžaduje etiketa. - Slyšel jsem o jednom církevním hodnostáři, který přijel do Afriky navštívit primitivní komunitu domorodců. A měl k nim dlouhou přednášku. Vyprávěl velice dlouhou anekdotu. Trvala skoro půl hodiny. Pak povstal překladatel. Řekl pouze čtyři slova a domorodci se začali srdečně smát. Hodnostář byl překvapený – půl hodiny vyprávěl anekdotu, jak může být přeložená čtyřmi slovy? Zdálo se to nemožné. A přitom se mu zdálo, že museli anekdotě rozumět, protože se smáli, až se za břicha popadali. Zmateně se tedy zeptal svého překladatele: jak jste udělal ten zážrak? Nevím, co jste říkal, ale přeložil jste moji dlouhou anekdotu pouze čtyřmi slovy. Překladatel to vysvětlil: Příběh moc dlouhý, tak já říct: On říkat vtip – smějte se!

Tak vám velice děkuji za rozhovor a přeji, ať se vám vždy daří se upřímně smát.

Doc. ThDr. Tomáš Novotný (*1952) je absolventem Pražské konzervatoře a Komenského evangelické fakulty. Doktorát získal v oboru Starého zákona (hebrejské mudrosloví) a habilitoval se na Univerzitě Karlově v oboru religionistiky. Věnuje se zvláště judaismu a novým náboženským směrům.

Rozhovor se Salihem Yilmazem o hnutí Fethullaha Gülena

BŮH VŠEM SVĚŘIL STEJNOU DŮSTOJNOST

Pavel Hošek

Salih Yilmaz (*1985) do České republiky přišel před osmi lety z Istanbulu, aby zde studoval na vysoké škole. Získal titul bakaláře na Fakultě informačních technologií Českého vysokého učení technického. Magistrem v oboru speciální pedagogika se stal na Univerzitě J. A. Komenského v Praze. Jako dobrovolník se zapojil do aktivit občanského sdružení Mozaiky Platform Dialog a působí v něm jako místopředseda a generální sekretář.

Jak se vám v Praze a v České Republice žije?

Musím přiznat, že zhruba první 3 měsíce v Praze byly velmi těžké, zejména kvůli neschopnosti domluvit se česky. Chvíli mi trvalo, než jsem si zvykl na to, že věci, které znám ze své kultury, zde nenajdu. Ale na druhou stranu se mi zamlouval místní životní standard a nediskriminační chování. Časem jsem se naučil česky a život zde mi začal připadat mnohem lehčí a příjemnější. Proto jsem si prodloužil pobyt v České republice.

Zastupujete sdružení Mozaiky, které se hlásí k ideálům Fethullaha Gülena. Kdo je Fethullah Gülen a jaké jsou jeho ideály?

Pro Mozaiky jsou názory a myšlenky Fethullaha Gülena důležitým zdrojem inspirace. Fethullah Gülen je uznávaný turecký muslimský učenec, myslitel, spisovatel, básník, aktivista a emeritní kazatel. Podporuje dialog mezi jednotlivými náboženskými tradicemi a kulturami, vědu, demokracii a spiritualitu a staví se proti násilí a přeměně víry v politickou ideologii. Gülen podporuje spolupráci civilizací a jejich mírové soužití. Je považován za iniciátora a inspirátora světového společenského hnutí lidských hodnot známého jako *hizmet* (služba) nebo Gülenovo hnutí. Gülenův život je příkladem hodnot, jako je empatie, altruistická služba vlastní komunitě a lidstvu obecně, vzájemně se doplňující role rozumu a srdce, upřímnost, holistický pohled na člověka, hluboká víra a láska k celému stvoření. V květnu 2008 byl časopisem Foreign Policy zařazen mezi sto nejvýznamnějších intelektuálů světa, kteří působí na veřejnosti.

Salih Yilmaz s Václavem Havlem, mužem, který - jak se píše na internetové prezentaci sdružení Mozaiky - sdílel stejné vize.

Co je posláním Gülenova hnutí?

Gülenovo hnutí je občanské hnutí. Není podporováno státem ani produktem vládní politiky či státní ideologie. Vzniklo jako hnutí založené na náboženských základech, rozvinulo se v hnutí nepolitické, kulturní a vzdělávací. Snaží se vytvářet nové možnosti a alternativy mladým generacím v Turecku. Cílem je umožnit rozvoj osobnosti prostřednictvím vzdělávání, proto je pro hnutí velmi důležité individuální spirituální a intelektuální vědomí. Osobnost, která se tak rozvine a dozraje, může přispět k pozitivním změnám ve společnosti. Hnutí však nikdy nepodporovalo žádné násilné aktivity nebo jakoukoli činnost připomínající misionářství. Důraz je vždy kladen na vědu, vzdělání, dialog, kulturu a demokracii jako jediné způsoby, které mohou změnit povahu člověka.

Jak je hnutí vlivné a jak je organizováno?

Hnutí nemá centrální orgán, který by ho řídil. Pro vstup do hnutí neexistují žádné pod-

mínky nebo přijímací řízení. Proto také není možné zjistit jeho velikost. Tvoří ho dobrovolníci, kteří se cítí inspirováni Gülenovými myšlenkami. Jeho strukturu tvoří sociální sítě podporovatelů a příznivců.

Zmínil jste důležitost vzdělávání. Pokud se nemýlím, Gülenovi stoupenci se často snaží zakládat školy.

Za touto snahou se skrývá cíl dosáhnout „síly a soběstačnosti společnosti a její schopnosti pomoci ostatním“. Jestliže se totiž jednotlivci nedostane vzdělání, jak pak může porozumět sám sobě a svému nitru? Nedostane příležitost objevit své schopnosti. Lidé, kteří nemají dostatek prostředků, se mohou dostat do vleku vůdce, strany nebo vyšší autority. V tomto smyslu je vzdělání stejně důležité jako modlitba, protože být soběstačný a konat dobro je jedním ze způsobů, jak získat Boží požehnání. Současně je podle Gülena vzdělání základní podmínkou sociální, ekonomické a politické modernizace. Člověk, kterému se nedostalo dostatečného vzdělávání, nemůže respektovat demokratické zásady a lidská práva.

Pod vlivem těchto myšlenek začaly být organizovány přípravné kurzy pro přijetí na univerzity. Dnes Gülenovo hnutí zpřístupňuje vzdělání více než stu tisícům

Fethullah Gülen.

žáků bez rozdílu jazyka, víry či rasy v téměř 120 zemích.

Zmínil jste se o občanském sdružení Mozaiky.

Sdružení Mozaiky Platform Dialog se v Praze aktivně prezentuje od roku 2006. Od ledna 2010 máme k dispozici prostory, kde se můžeme scházet s lidmi a zvat je na posezení u čaje či kávy. Organizujeme ale např. i tzv. mezikulturní večere a cesty do Turecka pro osobnosti českého veřejného života, abychom Turecko přiblížili Čechům, a otevřeli tak cestu pro mezikulturní dialog. Pořádáme konference a semináře, seznamujeme zájemce s tradičním tureckým uměním a vydáváme překlady knih Fethulláha Gülena, tedy filosofii muže, který nás inspiruje.

Co si můžeme představit pod názvem „mezikulturní večere“?

Dříve jsme mezikulturní večere pořádali během měsíce ramadánu, tedy postního měsíce, kdy je zvyklostí zvat po západu slunce přátele a nabídnout jim své pohostinství. V poslední době ale pořádáme takové recepce i několikrát do roka. Chceme přiblížit naše kulturní zvyklosti těm, kteří se chtějí účastnit rozhovoru na téma spojená s mírumilovným soužitím kul-

Na Večeru ve znamení porozumění a dialogu v loňském roce byli sdružením Mozaiky oceněni orientalista Luboš Kropáček, teoložka Kateřina Děkanovská a religionista Pavel Hošek.

tur. Na večerách bývají projevy členů akademické obce, kteří vysvětlují kulturní a duchovní význam pústu a snaží se jej přiblížit české veřejnosti.

Mluvil jste i o tureckém umění.

Účastníci našich akcí se mohou setkat s technikou umění „ebru“ (tedy mramorování papíru) nebo hrou na rákosovou flétnu „ney“. Tyto programy a s nimi spojené zážitky dávají našim přátelům a hostům jedinečnou možnost okusit jinou kulturu a její zvyky z první ruky. Další kulturní

akcí, která je zároveň bohoslužbou, jsou taneční vystoupení mnichů mystického řádu (dervišů), pořádaná naším sdružením při různých příležitostech.

V české společnosti si vážíme sociálních projektů. Pokud vím, Gülenovo hnutí se angažuje i v této oblasti.

Během našeho krátkého působení jsme měli příležitost navštívit několik sociálních zařízení, například domovů pro seniory, dětských domovů či škol. Snažíme se šířit povědomí o možnostech mezikulturního dialogu i mezi lidmi, kteří stojí většinou stranou společenského dění, ale kteří o naše aktivity jeví zájem.

Stoupenci Gülenova hnutí jsou velmi aktivní na poli mezináboženského dialogu. Proč je podle Vás dialog mezi náboženstvími důležitý?

Považuji ho za důležitý zejména proto, že vytváří příležitosti, aby lidé různé víry, zvyků, tradic a názorů naslouchali, poznávali se a spolupracovali v atmosféře svobody a otevřenosti. Samozřejmě aniž by jeden druhému vnucovali své vlastní názory. Ti, kdo se pravidelně účastní dialogu, mo-

⇒ *Dokončení rozhovoru na další straně dole.*

Založena Společnost pro mezináboženský dialog

Dne 18. února tohoto roku se v sídle Eku-
menické rady církví sešli členové tříčlen-
ného přípravného výboru a další zájemci.
Podle připravených a schválených stanov
ustavili občanské sdružení pod názvem
Společnost pro mezináboženský dialog
a zvolili její výbor. Předsedkyní se sta-
la Kateřina Děkanovská, Ph.D. Další zá-
jemci se postupně hlásí. Společnost dává
o sobě vědět na internetové adrese <http://interfaith.webnode.cz>. Uvádí tam kontak-
ty, novinky, odkazy, formulář přihlášky
a v rubrice *O nás* se charakterizuje takto:

„SMD navazuje na bohatou tradici mezináboženských společností, pracovních skupin a diskuzních fór, které již více než 50 let rozvíjejí svoji činnost v Evropě, Spojených státech i jinde ve světě tam, kde spolu žijí různé náboženské skupiny. Mezináboženský dialog je však v mnoha oblastech světa denní realitou již celá staletí a nepotřebuje být formálně organizována. V Čes-

ké republice se nutnost mezináboženské spolupráce projevila zejména v 90. letech 20. století s rozvojem náboženského života po uvolnění státního dozoru na činnosti náboženských organizací. Od té doby se rozvíjela spolupráce představitelů náboženských tradic, jejichž věřící žijí na zemi České republiky. SMD vznikla proto, aby jejich práci doplnila prací na nejnižší úrovni organizace náboženských skupin, na tzv. grass-root level.“

Mezi členy Společnosti jsou kromě křesťanů (římských katolíků, starokatolíků, husitů, evangelíků) i muslimové z Ústředí muslimských obcí a ze sdružení Mozaiky Platform Dialog, které se opírá o obrodné islámské hnutí, jehož iniciátorem je Turek Fetullah Gülen. Dále se mezi členy aktivně projevují příslušníci indické náboženské tradice z hnutí Hare Krišna a dále buddhisté ze sdružení Kwan Um, což je korejská větev zenového buddhismu navázaná na Mistra Seung Sahna. Očekává se účast členů Federace židovských obcí. Členství

je individuální, členové nejsou oficiálními reprezentanty náboženských uskupení.

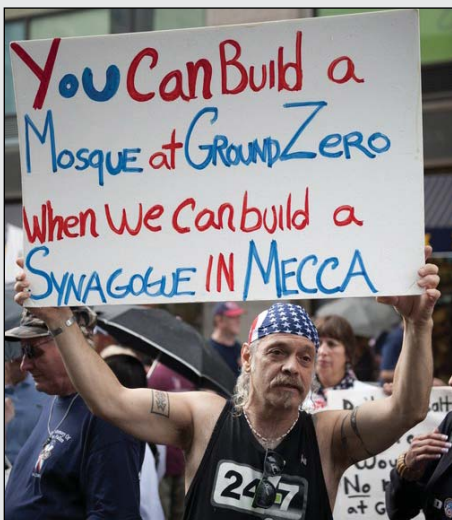
Sdružení miní na podzim uspořádat mezináboženský týden s programy v sídlech jednotlivých uskupení, k nimž členové patří. Dále pracovní skupina připravuje společně s Eku-
menickou radou církví vydání ilustrovaného nástěnného kalendáře ve formátu A3 se svátky zúčastněných náboženství a se stručnými charakteristikami jednotlivých náboženství. Společnost může informacemi a podněty podpořit téma mezináboženských vztahů v rámci studia teologických a religionistických oborů. Počítá se se vzdělávacími semináři, diskusními fóry a studijními skupinami. Tento program mohou doplnit společné výlety nebo prázdninové pobyty.

Náboženská tolerance a respektu k jinakosti druhých lidí jsou dnes aktuálními úkoly. Na to může navázat spolupráce ve prospěch sekulární společnosti, společná angažovanost pro svobodu a sociální spravedlnost.

ioš

MORMONISMUS A ISLÁM - NEJRYCHLEJI ROSTOUCÍ NÁBOŽENSTVÍ V USA

V květnu letošního roku byly publikovány výsledky průzkumu 2010 U. S. Religion Census: Religious Congregations and Membership Study. Náboženský census se ve Spojených státech amerických uskutečňuje od roku 1952 a kopíruje oficiální sčítání lidu, které vzhledem k ústavnímu oddělení státu a náboženství dotaz na náboženskou příslušnost neobsahuje. Původně jej zaštiťovala Národní rada církví, od

Islám v USA je stále vnímán prizmatem 11. září 2001. Sociologické studie ukazují, že protimuslimské nálady po tomto datu výrazně posílily. Obrázek zachycuje demonstraci proti výstavbě mešity v blízkosti Ground Zero v roce 2010. Zdroj: <http://islamizationwatch.blogspot.com>.

roku 1990 na šetření spolupracují náboženské organizace a teologické školy s *Association of Statisticians of American Religious Bodies*. Průzkum je založen na údajích získaných od 236 náboženských skupin. Jedná se o počet členů, stoupců a účastníků bohoslužeb ve 3 143 okresech (včetně nejmenšího Loving County v Texasu s 80 obyvateli a jedním evangelikálním sborem).

Z výsledků této studie vyplývá, že co do počtu kongregací nejrychleji roste Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů, na niž je nyní upoutána pozornost kvůli prezidentské kandidatuře jejího člena Mitta Romneyho. Mormoni uvádějí od posledního censu nárůst členské základny o 45 % (celkem nyní mají 6,1 milionů členů) a nové sbory celkem v 295 okresech, v nichž před deseti lety nebyly žádné. Uznávaná odbornice na mormonismus Ian Shippsová vysvětluje, že tento úspěch odpovídá dlouhodobé strategii této organizace, která podporuje vznikání malých sborů v jednotlivých částech regionů. „Nemají obrovské sbory jako nezávislé církve.“

Počet nábožensky aktivních muslimů v USA stoupl za posledních deset let o 67 % (2,6 mil). Je to zapříčiněno demografickými faktory, ale i větší aktivitou muslimských komunit po roce 2001. Spoluautor studie Dale E. Jones k tomu poznamenává, že protimuslimské nálady po 11. září přispěly k tomu, že se náboženství

S rostoucím počtem sborů roste i počet nových mormonských chrámů v USA. Na obrázku chrám otevřený v roce 2010 ve Gila Valley v Arizoně. Zdroj: www.lds.org.

stalo atraktivnější pro konvertity: „Zřídka kdy je odpor účinným nástrojem k zastavení růstu nějakého hnutí.“ S tím souhlasí Ihsan Bagby, profesor islamistiky na univerzitě v Kentucky: „Stáváte se silnějšími, čelíte-li odporu. Pokud jde vše hladce, je obtížné růst. Mám za to, že protimuslimská atmosféra v určitém segmentu veřejného prostoru skutečně učinila muslimy zbožnějšími.“

K nárůstu členů dále došlo u evangelikálních a nezávislých církví. Naopak ztráty vykazují protestanté hlavního proudu jako anglikáni (*Episcopal Church*, 15 %) nebo metodisté (*United Methodist Church*, 4 %), ale i největší náboženská organizace ve Spojených státech, tedy církev římskokatolická (5 %). Pravoslavné komunity zvýšily svůj počet členů o 13 % (celkem 820 tisíc), starobylé orientální o 35 % (na 240 tisíc). Mimokřesťanská náboženství celkově podle této studie vzrostla o 32 %.

Studie ukázala, že i když se stále 80 % Američanů hlásí ke křesťanství, s konkrétní náboženskou kongregací se však identifikuje už jen necelá polovina, konkrétně 48 %.

⇒ *Dokončení rozhovoru z předchozí strany.*

hou pomoci řešit některé problémy současného světa. Jejich společný hlas je silnější při odmítnutí rasismu a diskriminace. Bůh přeče každé lidské bytosti svěřil stejnou důstojnost.

Čeští novináři vnímají působení sdružení Mozaiky jako snahu o seznámení české společnosti s hodnotami turecké kultury. Mají vaše aktivity podporu tureckého velvyslanectví? Jaký je postoj turecké vlády ke Gülenově hnutí?

Naším hlavním cílem je spíše umožňovat dialog mezi představiteli různých kultur a náboženství, samozřejmě máme ale radost, pokud se nám podaří přispět nějak

i k prezentaci turecké kultury v České republice. Pokud vím, velvyslanectví se zajímá o všechny aktivity tureckých občanů v České republice, takže jsme rádi, že se s panem velvyslancem můžeme setkávat i v rámci naší činnosti.

Nevíme o tom, že by existoval univerzální oficiální postoj vlády ke Gülenovu hnutí. U výjimečně úspěšných mezinárodních projektů se setkávám s tím, že představitelé Turecka aktivitu hnutí oceňují, to ale vnímám spíše jako součást oceňování občanských aktivit obecně, nikoli nějak zvlášť Gülenova hnutí.

Doc. Pavel Hošek, Th. D. (*1973) je vedoucím katedry religionistiky Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

INDONÉSKÉMU ATEISTOVI HROZÍ JEDENÁCTILETÉ VĚZENÍ

Jedenatřicetiletý Indonésan Alex Aan letos v lednu pověsil na svém facebookovém profilu heslo „Bůh neexistuje“ a připojil k tomu karikaturu Mohameda. Kvůli tomu byl v bydlišti napaden davem a pak zatčen a obviněn z urážky náboženství, za což je možné dostat až pětiletý trest vězení. Za šíření blasfemie na Internetu mu navíc hrozí dalších šest let. Aan je tak patrně první Indonésan, který bude souzen za napadení prvního pilíře státní ideologie „pěti zásad“ (*pančašila*), tedy víry v jediného Boha.

Ateista čeká na soud ve vězení. Z původní věznice v Sumatře musel být převezen poté, co byl fyzicky napaden spoluvězni, kteří se dozvěděli o důvodu jeho zatčení.

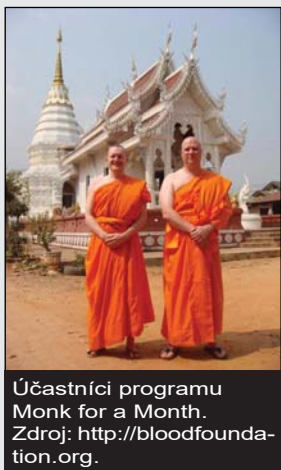
„To, čeho se Alex ‚dopustil‘, je projev svobody vyjadřování,“ prohlásil jeden z jeho obhájců Taufik Fajrin. „Pokusíme se učinit vše, aby byl osvobozen, ale alespoň doufejme, že dostane minimální trest. Propagovat lidská práva je zde těžké,

jelikož čelíte fanatikům a stoupencům kulturní tvrdé linie. I my jako jeho právníci máme obavu, že tito stoupenčí přijdou do našich kanceláří či domovů a začnou po nás házet kameny. Je to výzva.“ Alexovi právníci odhadují, že v zemi s 240 miliony obyvatel, převážně muslimů, jsou asi dva tisíce ateistů, ale není možné to ověřit.

AUSTRALSKÁ CHARITA NABÍZÍ POZNÁNÍ NÁBOŽENSTVÍ ZE VNITŘ

Australská nevládní organizace *Blood Foundation* vedená Benem Bowlerem nabízí zájemcům zprostředkování duchovní dovolené (*prayercations*). Jedná se o programy, jejichž společným jmenovatelem je seznámení se s konkrétní náboženskou tradicí na vlastní kůži. Lidé tak „získají perspektivu a nové porozumění zevnitř, na rozdíl od pohledu zvenčí,“ vysvětluje Bowler.

První program „Mnichem na jeden měsíc“ začal v roce 2008. Idea vznikla v Thajsku, kde Australan pobýval se svou holandskou manželkou jako dobrovolník a kde se spřátelil s představeným jednoho ves-

Účastníci programu Monk for a Month. Zdroj: <http://bloodfoundation.org>.

nického kláštera. Napadlo jej, že pro člověka ze Západu by mohlo být zajímavé projít si tím, co většina thajských mužů podstupuje jako tradiční přechodový rituál. Účastník programu si nechá oholit hlavu, obleče si mnišskou róbu a na měsíc se stane novicem v buddhistickém klášteře.

„Muslimem na měsíc“ je druhým program, který *Blood Foundation* nabízí a realizuje se v Turecku.

Třetí je zaměřený na poznání tibetského buddhismu. V jednáni je program zaměřený na křesťanskou spiritualitu, který by se měl konat ve Skotsku. Bowler plánuje i mezináboženské programy. „Nejde o to získávat konvertity, ale ukázat, že náboženské tradice mají co nabídnout. Austrálie je skutečně šťastnou zemí, ale život zde postrádá hloubku,“ vysvětluje B. Bowler smysl a přínos svého projektu. Organizátor komerčních akcí chce 20 % zisku věnovat na charitativní programy v Thajsku a Barmě.

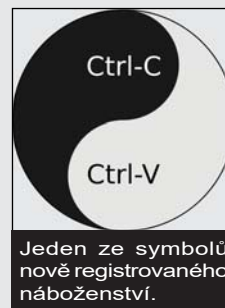
KONEC SPORU SPORU O OZNAČENÍ AMIŠSKÝCH BRYČEK

Několik let se v americkém státě Kentucky vedl spor týkající se bryček, jež slouží jako dopravní prostředek příslušníků amišské komunity. V lednu roku 2008 začal soud se skupinou konzervativních amišů kvůli tomu, že jejich povozy neměly předepsané osvětlení a trojúhelníkový symbol pro pomalá vozidla. Muži se tehdy hájili tím, že tak činí z náboženských důvodů, jelikož jejich víra jim zakazuje užívání moderních vynálezů. „Věřím v Boha, nikoliv v symbol, pronesl tehdy u soudu jeden z obviněných J. Gingerich. Měl na mysli to, že dbá o bezpečnost jízdy po silnici, ale svou důvěru vložil nikoliv do značky na autě, ale v Boha. Soud první instance však tehdy dal zapravdu obžalobě, že zájem o bezpečnost silničního provozu převažuje nad svobodou náboženství a minulý rok bylo několik stoupenčů této novokřtěnecké tradice posláno na několik dnů do vězení. Letos v dubnu se však letitý spor skončil tím, že byl v Kentucky vydán zákon, který umožňuje nahradit červený trojúhelník stříbrnou reflexní páskou. Gingerich ocenil vstřícnost zákono-

dárců: „Znamená to, že nyní můžeme opět žít v poklidu. Jsme rádi, že jsme dospěli k dohodě, s níž mohou obě strany souhlasit.“

NOVÉ NÁBOŽENSTVÍ: KOPIMISMUS

Ve Švédsku byla letos v lednu zaregistrována kopimistická církev jako náboženská organizace. Byla založena v roce 2009 studentem filosofie Isakem Gersonem, který stojí v jejím čele. Oficiální naukou církve je, že informace je posvátná a její sdílení je náboženským úkonem. Posvátným prostorem je virtuální prostředí, v němž jsou informace sdíleny. „Informace je stavebním kamenem všeho kolem mne a vše, čemu věřím. Kopírování je cesta k rozmnožování hodnoty informace,“ prohlásil Gerson. Církve má nyní asi tři tisíce členů.

Jeden ze symbolů nově registrovaného náboženství.

Připravil Miloš Mrázek podle „WorldWide Religious News“, s přihlednutím k jiným zdrojům.

V dubnu letošního roku se na mezinárodní konferenci v Bělehradě konal první kopimistický svatební obřad, při němž byl sezdán rumunsko-italský pár. Při slavnostním proslovu zaznělo: „Jsme dnes šťastní. Podstatou lásky je sdílení. Sezdáný pár vše sdílí společně. Doufejme že budou kopírovat a remixovat buňky DNA a vytvoří tak nového člověka. To je duch kopimismu. Pociťujte lásku a sdílejte tuto informaci. Kopírujte celou její svatost.“

NA PŘÍŠTĚ 3/2012

Největší české jógické společenství, **hnutí svámího Mahéšvaránandy**, vzniklo již v 70. letech minulého století. Jeho duchovní kořeny, praxe i současnost jsou tématem příštího čísla Dingiru.

Liberálnější amišové trojúhelníkové označení používají. Zdroj: www.globalpost.com.

PŘEHLED ESOTERICKÉ TRADICE

Nicholas Goodrick-Clarke: *Západní esoterické tradice*, Praha: Grada, 256 stran.

Esoterismus a s ním spojené tradice jako hermetismus, gnóze, kabala či alchymie se stávají nejen v české společnosti, ale i v akademickém prostředí stále více diskutovaným fenoménem. Vedle prací o tomto tématu z pera předního českého psychologa a historika hermetismu Milana Nakonečného (*Novodobý český hermetismus, Magie v teorii, historii a praxi*) bych zmínil i články religionistů Davida Zbírala (*Metody studia západního esoterismu*) nebo Ivana Štampacha (*Hermetismus*).¹

V kontextu těchto studií je výjimečné právě dílo Nicholase Goodrick-Clarke, který působí jako profesor západního esoterismu a ředitel Exeterského centra pro studium esoterismu (EXESES) na Exeterské univerzitě ve Velké Británii. Studium západního esoterismu na akademické půdě je totiž poměrně nedávný fenomén. EXESES je společně s univerzitou v Amsterdamu a pařížskou Sorbonnou jedním ze tří míst, kde je západní esoterismus vyučován na samostatných institutech, přičemž univerzity v Amsterdamu a Exeteru nabízejí i magisterské studium v tomto oboru. Narůstá počet dalších univerzit v Evropě a Spojených státech s kurzy hermetické filosofie, mystické tradice a dějin esoterismu ve středověku, renesanci, novověku a současnosti.

Kniha *Západní esoterické tradice* má sloužit jako úvod do tohoto dle Nicholase Goodricka-Clarke stále se rozšiřujícího oboru. Má nabídnout zhuštěný historický přehled jeho hlavních proudů a postav a nasměrovat čtenáře na další literaturu. Kniha je doplněna velmi informativní předmlouvou Ivana Štampacha, která poskytuje tomuto jevu a bádání o něm český kontext. Autor předmluvy sdílí optimistickou představu, zdůrazněnou v knize samotné, že západní esoterická tradice je historickou a kulturní silou a výzvou všem zkonstatěným ortodoxiím, ať už náboženským nebo světským. Hermetismus bývá chápán jako „vyšší vědění, které může navrátit lidskou duši do jejího domova v jednotě bytí“.

Kniha začíná vymezením oblasti bádání. Její kořeny jsou v náboženském myšle-

ní sahajícím ke gnosticismu, hermetismu a novoplatonismu, čímž je zřetelný odkaz na její helénistický počátek v období po dobytí Egypta Alexandrem Velikým. Goodrick-Clarke ale vydal i další knihy, které se zabývají fenoménem německého okultismu a patří dodnes k nejvýznamnějším studiím o tomto jevu (*Okultní kořeny nacistů, Černé slunce*). Toto zřetelně esoterní hnutí však do svého přehledu západní tradice nezařadil, což považuji za diskutabilní.

Autor se ve svém přehledu snaží o prozkoumání kulturních a společenských souvislostí, které vedly ke vzniku esoterismu jako světonázoru. Zkoumá i jeho vliv na změny ve filosofii, vědě a náboženství.

Celá kniha je dokladem toho, že právě historický přístup je v současném akademickém světě nejobhajitelnějším způsobem bádání v esoterismu. I další vedoucí představitelé institutů na Sorboně (emeritní profesor Antoine Faivre) a v Amsterdamu (Wouter Hanegraaff) se totiž jako Goodrick-Clarke ve spojení s těmito naukami akademicky obhájili především jako profesori dějin hermetismu, případně esoterických a mystických proudů.

Vymezení „západní esoterické tradice“ a historie jejího zkoumání autor doprovází úvahou o možnosti nalezení typických vlastností esoterické spirituality.

Zde jsou vyzdvihovány především Faivreho charakteristiky, které by podle něj měly být přítomny, aby bylo možné spiritualitu označit za esoterickou. Jedná se především o vnímání fungování světa na základě principu analogií, ideu, že celý vesmír je jednotná, živá duše, ve kterém hraje významnou roli imaginace a meditace, a že skrze esoterní poznání dochází u člověka k vnitřní přeměně. O úplnosti tohoto pojetí polemizoval již dříve v časopise Dingir (3/2010) v článku *Akademické a esoterní pojetí hermetismu* Milan Nakonečný.¹

V kontextu knihy Nicholase Goodricka-Clarke a možné polemiky s představiteli české religionistiky je možné odkázat na text Davida Zbírala *Metody studia západního esoterismu*, který napsal: „Pro religionistiku je a zůstane klíčovým hlediskem historické, sledující vznik, vývoj a šíření idejí a praxe. V případě výše zmíněných systémů žádná souvislá tradice, která by je pojila do jednotného proudu, neexistuje. Tu a tam některý z nich programově nebo spontánně zabudovává několik izolovaných prvků tě či oně tradice, ale proto ještě nelze hovořit

o skutečné kontinuitě. Západní esoterismus – o problematičnosti a vágnosti samotného tohoto termínu ani nemluvě – nelze pokládat za jediný proud, byť mnohotvárný. Jednotlivé myšlenkové okruhy, které bychom měli tendenci do této množiny shrnovat, jsou ve skutečnosti velmi různorodé.“³

Nicholas Goodrick-Clarke však po sepsání přehledu některých hlavních osobností věnujících se západnímu esoterismu a jejich stanovisek k otázce existence kontinuálního proudu jednotné esoterní tradice dochází k závěru, že u esoterického světonázoru opravdu existuje kontinuita jistých vlastností. Především jde o sklon všech dějinných esoterických diskurzů zaujímat holistické nebo monistické stanovisko materiálních a nemateriálních aspektů vesmíru jako jednoty. Jedná se tedy podle něj o „trvalou tradici, která, přestože do určité míry podléhá společenské legitimizaci a vlivu kultury, ve skutečnosti zrcadlí autonomní a bytostný aspekt vztahu mezi myslí a kosmem“.

Samotnému rozdělení knihy do jednotlivých kapitol podle základních okruhů, které považuje pro vývoj západního esoterismu za zásadní, nelze autorovi mnoho vytknout. Je totiž zřejmé, že evropské dějiny jsou v této otázce natolik obsáhlé, že popsat tento jev na 256 stranách není ani zdaleka možné. Autor si klade za úkol „v tomto historickém úvodu do studia západního esoterismu předložit přehled základních hnutí, proudů a osobností těchto tradic od pozdní antiky do dvacátého století“. Z celé práce je však směrem k novověku jasně patrné zaměření na proudy a tradice spojené s historií Velké Británie, němečtí i francouzští esoterikové jsou zmiňováni především v hnutích (rosikrucianti, ilumináti, zednáři), ze kterých britské dějiny esoterismu nejvíce čerpaly. Esoterní rozměr vývoje v zemích východní Evropy je zde prakticky opomenut, i když vezmeme v úvahu vídeňský původ Franze Mesmera nebo ukrajinský Jeleny Petrovny Blavatské. Tyto postavy jsou stejně jako Gurdžijev popisovány především tehdy, když velkou část svého života strávily ve Francii, Velké Británii nebo USA. Propojení antického hermetismu, středověké magie, rosikrucianství s mystikou Swedenborga a Böhmeho ukazuje na široký záběr, který je odůvodněný esoterním tématem. Metodologicky by však potřeboval více zdůvodnit, když tyto stálé přechody od „mystiků“ k osobnostem magických a hermetických řádů by podle mne na hlubších rovinách výkladu neuka-

zovaly až takovou koherentnost. Na druhé straně je možné vnímat kladně tuto snahu o popsání dějin západního esoterismu v souvislé linii, která plyne od antiky k dnešku v někdy méně zřetelném, stále však navazujícím proudu. Autor ukázal na ovlivňování jednotlivých postav alchymistů, mystiků, zednářů a hermetiků vzájemně, přičemž se i přes překážky ze strany oficiálních institucí (jako v případě Böhmeho, iluminátů, mesmerismu) jejich nauky dokázaly dostat k následujícím generacím.

Knihy je zřetelným důkazem o životnosti a odolnosti jednotlivých esoterních tradic, které stále znovu ovlivňovaly následující epochy. Obsahuje podle mne velmi pravděpodobný závěr, že esoterická hnutí nabývají vždy vyšší sílu v dobách, kdy se otřásá pozice starých náboženských a světských autorit.

Nicholas Goodrick-Clarke ve svém poděkování na začátku knihy zmínil přínos a inspiraci, jakou pro něj byly mimo jiné mezinárodní konference v Českém Krumlově (1995), Praze (1997), Kutné Hoře (2006), což jsou tři z jím v knize zmíněných sedmi světových konferencí. O českém hermetismu a jeho vývoji či přínosu zde ovšem mnoho nenajdeme, zmíněn je Komenský, opět především díky jeho přínosu pro uvedení rosikrucianství, zednáře, ilumináty, Swedenborga, mesmerismu a Helenu Petrovnu Blavatskou. V kapitole o rituální magii je sice několik stran věnováno Elifasu Lévimu a francouzskému okultismu, zbytek knihy před závěrečnou kapitolou *Moderní esoterismus a nová paradigmata* však převážně pojednává o anglofonních zemích a jejich tradici.

Jako pozitivní lze hodnotit poslední část o styčných bodech esoteriky a moderní vědy. Již tradičně je zmiňován vliv Junga na novodobá hnutí. Obecně je dokazována historická odůvodněnost přínosu některých esoterních myšlenek a jejich propojení s hnutím New Age. Tato poslední kapitola je však zřejmě nejdiskutabilnější, byla-li by hodnocena radikálním zastánce pozitivistické vědy. Inspirativním je právě odvážný přístup autora, navrhuje-li akademické bádání o esoterice v nejšířích souvislostech. Obhajoba tohoto přístu-

pu vyžaduje pečlivé zdůvodňování a logické vazby, které jsou zajímavým příkladem nejen pro religionisty, ale i badatele v dalších oborech.

Marek Dluhoš

Poznámky

- 1 ŠTAMPACH, Ivan Odilo, Hermetismus, *Dingir* 7 (3), 2004, str. 84-87.
- 2 NAKONEČNÝ, Milan, Akademické a esoterické pojetí hermetismu, *Dingir* 13 (3), 2010, str. 94-96.
- 3 ZBÍRAL, David, *Metodologické problémy studia západního esoterismu*. [online], <http://www.david-zbiral.cz/Zapadni-esoterika.htm>, [25. května 2012].

JAK ŽIDÉ VIDÍ KŘESŤANSTVÍ

Pavel Hošek: Židovská teologie křesťanství, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2011, 168 s.

V minulém roce vydalo Centrum pro demokracii a kulturu novou studii docenta Evangelické teologické fakulty UK, religionisty a teologa Pavla Hoška, která je věnována „židovské teologii křesťanství“, oblasti či disciplíně u nás zatím příliš nepovšimnuté. Je obecně známo, že druhá polovina 20. století se stala svědkem mnoha převratných změn nejen na poli politickém, vědeckém či technologickém, ale i na poli náboženském. Jednou z nich bylo určitě demaskování a blamáž staletého křesťanského anti-judaismu (v katastrofě holocaustu), a s tím související reinterpretace tradiční „teologie náhrady“, nástup dialogu a nového uvažování nad rolí židovstva a židovství v dějinách spásy (srov. dokumenty Druhého vatikánského koncilu). U nás více méně neznámý je však obdobný myšlenkový pohyb „na židovské straně“: totiž nové uvažování nad povahou a rolí křesťanství v perspektivě rabínského judaismu, nyní v situaci „po Osvětimi“, v situaci post-antijudaistické (?) a svobodné.

Jak Hošek upozorňuje, toto čerstvé, aktuální uvažování má v rámci judaismu dlouhou předehru a prastaré kořeny. První oddíl předložené studie (Východiska) se proto věnuje právě tradičním předpokladům, motivům a souřadnicím, jak je židovství přijímá v Písmech hebrejské Bible (ovšem v pojednávání „teologie křesťanství“ i ve spisech Nového zákona), v diskusích Talmudu a jeho středověké recepce, ale také ve vizích kabaly. V druhém velkém oddílu (Předchůdci) pak au-

tor sleduje hledání nových cest v kontextu židovské emancipace, zrovnoprávnění, a také asimilace a moderního ohrožení. Ke slovu se zde dostávají myslitelé osvícenské doby (M. Mendelsohn ad.), 19. století (A. Geiger, S. Hirsch aj.), 20. století a současnosti (C. Montefiore, M. Brod, W. Herberg, H. J. Schoeps, S. Sandmel, D. Hartman ad.); čtenář se zde samozřejmě potká i se jmény v souvislosti židovsko-křesťanských vztahů proslulými a obecně skloňovanými (M. Buber, F. Rosenzweig, A. J. Heschel aj.). Ve třetím oddílu autor prezentuje představitele samotné „židovské teologie křesťanství“. Jsou jimi I. Greenberg, M. Kogan, D. Novak, M. Solomon, B. Sherwin, D. Cohn Sherbock. Už pouhý výčet jmen napovídá, že pojednávání vznikající obor se personálně i jazykově (zatím) omezuje na oblast anglo-americkou. Zatímco dosud autor pojednával téma formou medailonků jednotlivých myslitelů, v tomto třetím oddílu studie připojuje jednak tematické shrnutí motivů, metod a pohledů disciplíny (ke slovu zde přicházejí další její představitelé), jednak rozpravu o *Dabru emet*, prvním oficiálním dokumentu „židovské teologie křesťanství“. V přílohách pak čtenář vedle zmíněného prohlášení nalezne i některá další židovská stanoviska k otázce.

V čem jsou pohledy židovských „teologů křesťanství“ nové či novátorské oproti návrhům svých předchůdců, jak je Hošek nazývá, a vůbec oproti tradičnímu talmudickému diskursu? Postaći, když autorovu odpověď zjednodušeně naznačíme: Talmud se křesťanstvím jako takovým přímo nezabývá; na očích má spíše než židovské jednot-

livce, které posuzuje podle tzv. „sedmi (noachidských) příkázání“ (srov. v Bibli Gn 9). Následná halachická debata tedy řeší otázku, zda lze křesťany považovat za „noachidy“ (monoteisty), či nikoli; křesťanství však má při vši nejistotě „k dobru“, že ve světě šíří Mojžíšovu Tóru. Novověká a moderní debata pak

– v tradici osvícenecké tolerance a univerzality – srovnává rozumnost obou tradic a v křesťanství častokrát vidí něco na způsob „judaismu pro pohany“; příhodným vyjádřením je zde Rosenzweigova metafora Davidovy hvězdy, jejíž střed má znázorňovat židovství konzervativně zaměřené dovnitř, zatímco cípy symbolizují křesťanství zaměřené misijně do světa. Myslitelé 20. století a zvláště pak právě „teolo-

gové křesťanství“ na Rosenzweiga a také Bubera navazují jistě např. v hlubokém respektu vůči existenciální pravdě jinověrce, a tedy ve vědomí neredukovatelné rozdílnosti a nepřeložitelnosti různých náboženských tradic, přece jen se však pokouší porozumět křesťanství, jak mu rozumí sami křesťané (např. nepojednávají pouze „židovského Ježíše“, nýbrž tématem jim je také „Kristus víry“). Za tím účelem hledají funkční paralely a analogie ve vlastní tradici (Tóra i Kristus coby zpřítomnění Boží; Šechina v exilu a Kristovo zástupné utrpení apod.). „Teologové křesťanství“ rozvíjejí také motivy, tradici a předchůdci všelijak napověděné, jako myšlenky dvojí smlouvy, příp. jedné smlouvy ve dvou podobách; myšlenku vícečetných Božích zjevení přizpůsobených kapacitě různých příjemců; koncept teologického vyznání a úsudku ponechávajícího ovšem prostor i pro pravdu „těch druhých“. Židovská teologie křesťanství“ je teologií pluralistickou, ne však relativistickou: Bůh není omezen na jeden modus či obsah zjevení; je to však jeden Bůh, kdo se různě zjevuje.

Tematické shrnutí v rámci posledního oddílu poskytuje přehlednou diskusi o jednotlivých klíčových conceptech „židovské teologie křesťanství“, jakož i o jejich vzájemném vztahu. V předcházejících oddílech, postupujících po jménech, ne však vždy chronologicky, může čtenář začátečník snadno ztratit orientaci a návaznost. Ne zcela zodpovězena zůstává rovněž otázka, v čem *přesně* spočívá onen zásadní předěl mezi některými z „předchůdců“ na jedné straně (např. W. Herberg, E. Borowitz) a samotnými „teology křesťanství“ na straně druhé. Hoškova studie má však přes tyto recenzentovy nejasnosti nezastupitelné místo v české rozpravě! Autor totiž otevírá témata a obzory u nás dosud snad jen tušené, pokud ne úplně neznámé. Sám v Úvodu upozorňuje, že dosavadní reflexe tématu končívaly časově a obsahově u Rosenzweiga, zatímco on u něj vlastně teprve začíná. Čtenář se seznámí s důvěrně známými jmény v neznámých souvislostech, a doví se rovněž o autorech, otázkách a odpovědích u nás dosud nezmiňovaných a nediskutovaných. Lze si jen přát, abychom brzy měli příležitost seznámit se podrobněji také s – Hoškem s pouze naznačenou – vnitro-židovskou odmítavou reakcí na představený projekt (J. Neusner ad.).

David Beňa, lic. theol.

MAYOVÉ, NEW AGE A ROK 2012

Zuzana Marie Kosticová: *2012: Mayský kalendář, transformace vědomí, dva světy a rovnováha*, Praha: Malvern 2011, 228 str. ISBN 978-80-87580-05-9.

První pochvalu by si dr. Kosticová (*1980), religionistka s dlouhodobým zájmem o náboženství Střední Ameriky, zasloužila už jenom výběrem tématu. Není totiž běžné, když se odborník zvyklý na bezpečí starých kultur a jejich textů odváží vstoupit do oblasti současné populární religiozity a „ušpinit“ se o kulturu a texty, které je obvyklé považovat za nehodné akademické pozornosti. Tento přístup v religionistice mizí a kniha Zuzany Kosticové o současných očekáváních spojených s rokem 2012 této tendenci jistě pomůže.

Protože jsou tato očekávání často legitimována výkladem mayského kalendáře, Kosticová věnovala první kapitulu stručnému souhrnu toho, co o mayské kultuře a mayském chápání času skutečně víme, popř. o jakých otázkách se vede mezi badateli diskuse. Nemohu detailně posoudit odbornou úroveň této kapitoly, ale druhá pochvala autorce bezpochyby patří za její přehledný a velmi srozumitelný výklad.

To, co snad posoudit mohu, je druhá kapitola s názvem „Rok 2012 a nová spiritalita“ a opět nechci skrývat své nadšení. Autorka přesvědčivě ukázala kořeny i plody západní fascinace mayskou civilizací, s níž se setkáváme především v současném hnutí Nového věku (New Age). Představila autory, kteří jsou pro očekávání spojená s rokem 2012 skutečně relevantní a velmi dobře, s pochopením interpretovala jejich hlavní díla a to, čím tato díla přispěla do „kotlíku“ sdílených náboženských předpokladů stoupenců ideje přicházejícího Nového věku. Výborné je představení bratří McKennových, ale i dalších „ikon“ fenoménu roku 2012: Josého Argüellese, Johna Majora Jenkinse, Carla Johana Callemana či Adriana Gilberta. O významu dalších autorů by bylo možné diskutovat, ale je velmi vhodné, že se v knize dozvídáme i o těch, jejichž díla vyšla česky.

Obdiv zaslouží autorka i z toho „prozaického“ důvodu, že díla skutečně přečetla a poctivě se pokusila jim porozumět. To není pro akademicky vzdělaného čtenáře, který očekává precizní práci s pojmy a fak-

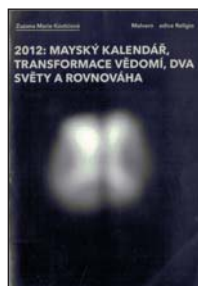
ty, vůbec snadné kvůli obvyklému „blátivému“ způsobu vyjadřování autorů Nového věku. Ti se často drží „pravidla“ (zformulovaného Kosticovou), „že čím méně čtenář rozumí, o čem je řeč, čím více definic, podivných termínů a detailů se v textu nachází a čím nesrozumitelnější je použitý jazyk, tím spíše se daný text chápe jako vědecký a hluboce odborný“ (str. 118).

Zdálo by se mi logické, kdyby svou skvělou druhou kapitolu dr. Kosticová zasadila do kontextu milenialismu v počátcích hnutí Nového věku, a ještě lépe u předchůdců tohoto hnutí. Očekávání spojená s rokem 2012 totiž můžeme lépe pochopit se znalostí milenialismu u Alice Baileyové, příp. u dalších dědiců Jeleny P. Blavatské a její Theosofické společnosti. Namísto tohoto „zakotvení“ fenoménu roku 2012 v esoterické tradici Kosticová poskytuje kontext současné populární kultury. Ve třetí kapitole proto rozebírá dvě počítačové hry a nachází v nich a v dalších populárních dílech shodné prvky s tím představovým světem, v jehož středu je transformace kolem roku 2012.

Nevyznám se v popkultuře ani jako konzument, natož jako odborník, ale připadá mi, že vztah mezi fenoménem roku 2012 a populární kulturou je natolik samozřejmý, že vypovídací hodnota autorčina srovnání je malá. Rozsah vzájemného vlivu hnutí Nového věku a populární kultury je ohromný a autorka by právě tak mohla zvolit stovku jiných populárních děl a najít mnoho jiných společných prvků. Z této části jsem proto neměl ani zdaleka takový užitek jako z prvních kapitol. Namísto uvedení do kontextu z hlediska kulturologie bych přivítal spíše religionistický kontext. V něm by se přesvědčení o transformaci a o roku 2012 patrně nejvíce jako taková „fantasmagorie“ (str. 220). Škoda, že si tímto směrem nerozšířila svou specializaci. Nakonec i seznam odborné literatury, který obsahuje pouze jednu (byť velmi důležitou) knihu o hnutí Nového věku, na tento slabší bod její práce ukazuje.

Možná jsem ale v hodnocení druhé části této knihy příliš přísný. Musím tedy nakonec zdůraznit, že kvůli té první části ji každopádně a zcela bez váhání doporučuji odborníkům i laikům, kteří chtějí nejdůležitějšímu západnímu náboženskému fenoménu začátku 21. století porozumět.

Zdeněk Vojtíšek

O Komenském a smyslu pedagogického počínání

ABY ČLOVĚK NEUPADAL V NEČLOVĚKA

Jan Hábl

Článek vysokoškolského pedagoga Jana Hábla poskytuje možnost hlubšího vhledu do tématu „náboženství a pedagogika“, které bylo v časopise Dingir zpracováno v čísle 4/2011. **Redakce**

Progres, regres a metanarace

Současná česká (ale nejen česká) pedagogika je nesmírně pokročilá. Ale i stagnující. Je rozvinutá i zavinutá. V rozmachu i v krizi. Jak je taková ambivalence možná? Cílem této studie je nastínit odpověď. Pokusím se ukázat, že problém současné pedagogiky a školství nespočívá až tolik v přehmatech, omylech či selháních profesionálních pedagogů, ale v proměně filosofického paradigmatu či tzv. metanarace, která zásadním způsobem předefinovala sociální normy, priority, hodnoty, struktury, vztahy atd. Dilčím cílem je nastínit metanarativní rámec, ve kterém utvářel svůj pedagogický projekt Jan Amos Komenský a srovnat jej s tím současným.

Metanarace čili „velká vyprávění“ po celá staletí zajišťovaly integritu lidských pospolitostí a smysluplnost konkrétně prožívané reality. Každá kultura byla semknuta kolem příběhu, který byl společně sdílen a tradován, aby se nositelé kultury mohli orientovat a identifikovat. Zároveň veškeré jednotlivé složky, struktury, pojmy, hodnoty či instituce (včetně pedagogiky) získávaly svou legitimitu právě ve vztahu ke konsenzuálně sdílenému příběhu. Tak tomu bylo v případě moderního příběhu pokroku autonomního ratic, ale též v případě pre-moderního příběhu transcendentně zakotvených dějin spásy. Rovněž starší kultury se neobešly bez velkých příběhů, které by osmyslovaly veškeré všednodenní počínání.¹

Avšak dnešní doba, ověněná množstvím přívlastků jako „post-moderní“, „reflexivně-moderní“, „sur-moderní“ či „pozdě-moderní“, je jiná. Mezi prvními vystihl specifikum naší doby J. F. Lyotard, když konstatoval, že velkým příběhům, ideovým celkům či doktrínám je konec, post-moderní člověk jim už nedůvěřuje (1984). Co se pedagogiky a výchovy jako takové

týče, ocitá se v historicky zcela bezprecedentní situaci, neboť až doposud byla pedagogika s metanaracemi neodmyslitelně spjata. Klíčová otázka proto zní: Co způsobilo současnou krizi důvěry ve velká vyprávění o smyslu bytí? A co to obnáší pro pedagogiku?

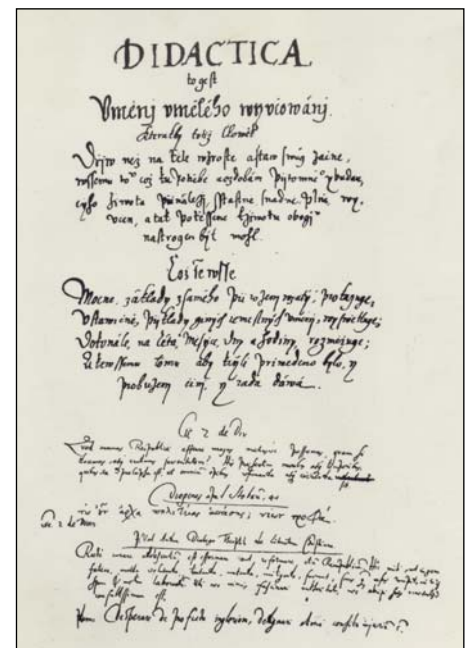
Komenského velký příběh

Komenský stojí se svým pedagogicky všennápravným projektem na hranici mezi středověkým a novověkým příběhem. Celé jeho dílo je pro moderně-novověkého čtenáře poněkud matoucí. Je to patrné např. z výroku F. X. Šaldy, který o Komenském řekl, že je to „velký muž, který podivně zároveň předbíhal svou dobu, i pozdil se za ní“ (1937). Moderníta obdivuje Komenského „pokrokovou“ pedagogiku, ale tiše ignoruje jeho „předpotopní“ teologii jako „ideovou pustinu“, „dobový nános“ či „residuum“ (srov. Tichý, 1951; Popelová, 1958; Alt, 1959). Přitom je to právě Komenského specifická teologie, která dala vznik tolik opěvované didaktice a vševýchově.

Komenského duchovní svět, včetně jeho výchovně-emendačního systému, je vystavěn na základech širšího filosoficko-teologického celku. Coby teolog vidí přírodu a veškerý přirozený svět jako stvoření, tj. dílo Stvořitele, který vše stvořil účelně a smysluplně. Coby filosof zkoumá přirozené jsoucnou *sub specie educationis* (srov. Patočka, 1998, s. 133), aby v jeho povaze objevil výchovný potenciál. Tak předesílá již v úvodní části Didaktiky, že „vše, co jest, jest k něčemu.“² Jinými slovy přirozený svět není náhodný výskyt věcí či sled událostí, které se bezesmyslně odehrávají a uplývají odnikud nikam, nýbrž účelným pobytem existencí povoláných ke smyslu. Vše, co jest, je „aby...“, jak vykládá R. Palouš (1991). Každá věc, každé

jsoucnou je charakteristické svou teleologickou povahou. Má cíl, ležící mimo sebe, překračuje samo sebe, existuje, tedy vystupuje ze sebe, neboť tak bylo zamýšleno a stvořeno. Řečeno Komenského pojmoslovím, nic není „samosvojně“, tedy existující samo pro sebe.³ A právě v tomto božském vkladu spočívá pedagogické nadání přirozeného světa. Zrozením člověk vstupuje do školy světa, který ze své přirozené podstaty vychovává člověka k pravé podstatě lidskosti. Příroda sama skýtá didaktický materiál, jen je potřeba přirozený svět pozorně sledovat.

Tak například si Komenský v jednom ze svých fundamentů⁴ všímá, že příroda „nečiní skoků, ale kráčí ku předu postupně“, což demonstruje na příkladu růstu ptácat. Když se ptáček narodí, „neporučí mu starý pták hned létati a hledati pastvy“, říká Komenský a pokračuje: „A když se operí, nežene ho hned zase z hnízda, aby létalo, nýbrž cvičí je znenáhla, nejprve v samém hnízdě roztahovati křídla, potom nad hnízdem pozdvihovati a jimi pohybovati, pak

mimo hnízdo, avšak přece na blízku zkoušeti let, pak s větve na větev, potom se stromu na strom, s hory na horu přeletovati; a tak se stává, že konečně je bezpečně svěří širému vzduchu.“ Z čehož Komenský analogicky vyvozuje následující didaktické zákonitosti:

I. Souhrn všeho učení budiž rozdělen přesně na třídy, aby to, co je napřed, všude razilo cestu a rozžehalo pochodně tomu, co jest za tím.

II. Čas budiž rozdělen pečlivě, aby každému roku, měsíci, dni a hodině připadl jeho vlastní úkol.

III. Toto rozměření času i práce budiž zachováno přesně, a nic nebudiž vynecháváno, nic převraceno.

Podobně dedukuje Komenský množství dalších principů, přičemž společným motivem je vždy soulad didaktické metody s apriorní povahou přirozenosti světa. Zde dle Komenského spočívá hlavní neřest tehdejších škol: nedávají se vést přirozenosti světa a věcí samých, namísto toho jsou nepřirozenou „mučirnou hochů“ (Didaktika velká: X,7).

Člověk však nutně potřebuje vzdělání, které by harmonizovalo jeho přirozenost s přirozeností světa. Z celého tvorstva je totiž člověk jedinou bytostí, která je schopna sama ze sebe udělat konečný cíl své existence, učinit se „homo mensura“, čili „samosvojným“, což na rozdíl od antiky či moderny není vnímáno jako pozitivum, ale jako jádro lidské tragédie, ve kterém Komenský spatřuje příčinu všech lidských „změteností“, „motanin“ a „jinudostí“.⁵ Coby samosvojný člověk rušivě vyčnívá z řádu stvoření či panharmonie veškerenstva (jak by řekl „pozdní“ Komenský), neboť samosvojnost je pro celé tvorstvo nepřirozená, nepůvodní a neřádná. Nejenže odtrhuje člověka od Boha, z něhož plyne veškeré „dýchání i život sám“, ale též odděluje lidi od lidí, poněvadž „působí, aby člověk samého sebe za cíl stavěl, to jest samého sebe miloval, samému sobě přál, o samého sebe se staral“ (srov. Kožmín, Kožmínová 2007).

Jak si Komenský tuto specificky lidskou tendenci vysvětluje? Hned v Provolání, tj. v úvodu své Velké Didaktiky, poměrně obsírně vykládá stav i příčiny lidského problému, na který hod-

lá následně svou didaktikou odpovědět. Vychází z tradiční biblické narace, kde je člověk představen jako *Imago Dei*, tedy jako bytost stvořená pro bytostný vztah s Bohem. Člověk má být svým charakterem reflexí Božího charakteru, tzn. odrazem největšího možného myslitelného dobra. Avšak důsledkem archetypálního pádu lidství, způsobeným lidskou touhou po bohorovnosti, člověk ztratil tzv. *nexus hypostaticus*, tedy hluboký osobní vztah se svým Stvořitelem. Co by bohorovný se člověk uzavřel, či „zakřivil“ do sebe, čímž se od cizil své přirozené pre-ordinované instance umožňující tolik důležitou transcendenci. Důsledkem tohoto pokřivení není schopen naplnit své bytostné lidské poslání a potřebuje pomoc, záchranu. Tato záchrana je díky spásnému aktu Ježíše Krista nejen možná, ale i svrchovaně žádoucí. Veškerá nelidskost potřebuje být vypořádána, vina může a musí být přiznána a odpuštěna, což je klíčový duchovní princip, skrze který nastává nesmírně důležité spočinutí lidství, tj. smíření člověka s Bohem, s druhými i se sebou samým.

Teologizace skutečnosti nebyla v Komenského době nikterak neobvyklá,⁶ ale ve spojení s Komenského pozorovací schopností, smyslem pro realitu a pedagogickou intuicí vzniká jedinečný myšlenkový systém. Lidství je zde realisticky komplexní. Člověk je nadán jak pozitivním, tak negativním potenciálem. Lidskost lidí není v pořádku, ale není ani docela ztracena. Lidská podstata není předem dána tak, jako je např. dána dřevu jeho dřevěnost nebo trojúhelníku jeho trojúhelníkovitost. Trojúhelník se svou trojúhelníkovitostí nemůže nic udělat,

nemůže se stát trojúhelníkovitějším nebo se naopak zvrhnout v cosi netrojúhelníkovitého. Avšak člověk ano. Člověk je schopen lidskosti i nelidskosti. Každý lidský potenciál, každý poznatek či dovednost (třeba i školsky nabytá) může mít jak pozitivní, tak negativní aktualizaci. Mohou být použity k dobrému, ale i ke zlému. Dokonce čím větší potenciál, tím větší nebezpečí, neboť *corruptio optimi pessima*.⁷ Proto je dle Komenského třeba „dílny lidskosti“, školy či výchovy, jejímž prvořadým úkolem bude kultivace negativních sklonů lidského potenciálu. Slovy Komenského spočívá veškerá výchova v překonávání „samosvojené“ tendence, tj. ve vy-vádění (*e-ducatio*) z hříšné soběstřednosti či uzavřenosti. Ještě jinými slovy objasňuje Komenský smysl svého pedagogického projektu v pozdním všenápravném díle, kde říká, že vzdělání je žádoucí proto „aby žádný člověk neupadal v nečlověka“ (Pampaedia: II, 8).

Takto pojatá pedagogika již ze své podstaty implikuje ascendenci lidskosti čili vzestupný pohyb, což je pohyb velmi žádoucí, neboť uvádí člověka do kýženého transcendentního vztahu. V praxi znamená toto vztahování, že se člověk učí jednat, rozhodovat a zodpovídat nejen s ohledem na sebe samotného. Je veden k rozpoznání, že v řádu bytí je podřízen instanci, která jej bytostně přesahuje. Zde lze též spatřovat základ Komenského tolik ceněného univerzalizmu či holismu s velmi významnými sociálně-etickými důsledky (srov. Patočka, 2003). Kultivaci či nápravu lidskosti Komenský totiž nezamýšlí pouze ve smyslu individuálním, ale celostním či globálním, jak naznačuje předpona *pan-*, kterou

ve vrcholném stadiu svého díla předřazuje každému lidskému úsilí. Vždyť náležitě vztahování (smíření, *eiréné*) k instanci poslední, implikuje náležitě vztahy k druhým lidem, a tím i k celému tvorstvu. Komenskému neleží na srdci pouhá dílčí jsoucna, ale celé bytí. V jeho škole tedy nepůjde jen o zlidštění individua, ale o „nápravu věcí lidských“, poněvadž Komenský ví, že blaho jedince nemůže být dosaženo bez blaha celku, jak naznačuje jeho slavný výrok: „Všichni na jednom jevišti velikého světa stojíme, a cokoliv se tu koná, všech se týče.“

Moderní metanarace a velký progres

Moderní příběh je vystavěn na docela jiných ideových základech než ty Komenškého. Když se rodil moderní příběh, sloganem osvícenců bylo *sapere aude*, tedy člověče, důvěřuj svému rozumu! Šlo o (zcela pochopitelnou) reakci vůči středověké tradici spoléhání na vnější autority. Osvícenství chápalo samo sebe jako věk dospívání humanity, jako velký dějinný okamžik, kdy lidstvo konečně sebralo odvahu k osvobození se ze spárů nevědomosti. Nástrojem emancipace se přitom stalo nově objevené lidské *ratio*, pomocí kterého člověk doufal „odhalit, popsat a vysvětlit veškerý přirozený řád věcí“ (Wright 2004, s. 1), a to zcela autonomně.

Kromě víry v takřka omni-potentní možnosti rozumu byl scénář moderního příběhu vystavěn též na víře v morální pokrok lidskosti. Dobře to vyjádřil S. Grenz: „Moderní vědec považuje za axiomatické, že to, co poznání zjistí, je vždy dobré. Tento předpoklad interní dobroty poznání činil osvícenecký pohled na svět optimistickým. Vedl k víře, že pokrok je nevyhnutelný, že věda nás spolu se silou vzdělání nakonec zbaví vši bezbrannosti vůči přírodě a také veškerého společenského otroctví“ (1997, s. 14). Opojen rozvojem na poli vědění začal moderní člověk věřit v pokrok na poli morálním. Vždyť ten, kdo „správně“ ví, bude též „správně“ jednat. Otázka spojení mezi *scientia* a *conscientia* nebyla sama o sobě nijak nová, ovšem předpoklad, že věda a vzdělání budou automatickým humanizačním faktorem v procesu zushlechťování lidskosti, dostal svou doktrinální podobu teprve v rámci moderního příběhu (srov. Menck 2001). Moderní člověk věřil, že pokrok lidstva směrem k lepším zítřkům je jistý a že je jen otázkou času, kdy díky nezadržitelnému rozmachu poznání budeme schopni ovládnout přírodní svět, dokonce „poručit i větru a dešti“, až nakonec dosáhneme kýženého ráje na zemi.

Soumrak metanarace a velký regres

V průběhu dvacátého století se však moderní naděje začaly pomalu rozpadat. Ukázalo se, že i když vědění přináší lidstvu nebyvalé technické možnosti, samo o sobě nedokáže zajistit lidskou a morální vytríbenost. Je jisté pravda, že ten, kdo ví, má moc, jak postřehl už F. Bacon.⁸ Rovněž je bezesporu, že k vědění je třeba vést, tj. vzdělávat. Historická zkušenost však ukázala, že vědění a vzdělání může být užito k dobrému

stejně jako ke zlému. Pokud si připomeneme zrůdnosti 20. století, na nichž se věda aktivně podílela, bude nám automatický humanizační předpoklad doby moderní připadat směšně a možná trestuhodně naivní. Místo, aby se vděčně oddával péči vědců, má dnešní člověk spíše sklon pozorně jim koukat pod ruce se stále větším podezřením a obavami. Kdo ví, k čemu by mohl být jejich vědotechnický výdobytek zase zneužit (srov. Bauman 2004, s. 159). Navíc mimořádný rozvoj technologií a věd, který západní společnosti skýtá nebyvalou moc a blahobyť, produkuje množství problémů, které přerůstají do globálních rozměrů a se kterými si neví rady. Namísto kýženého ráje na zemi upozorňují sociologové na realitu dramatického úbytku morální gramotnosti, propadu sociálního kapitálu, hrozeb globální sebedestrukce, střetů civilizací, různých forem extremismu apod. Člověk jako lidská osoba je dokonce považován za „ohrožený druh“ (Sokol 2002, s. 15-16).

Dalším problémem moderní metanarace, který přispěl k jejímu rozkladu, byl sklon totalizovat se, tj. činit se exkluzivním výkladem skutečnosti a nástrojem moci. Dobře to popsal M. Foucault, který si povšiml, jak moderní vědecký diskurz bývá užíván jako prostředek všepromikající nadvlády a dozoru (Foucault 2000). Forma mocnářské totality se může měnit, ale podstata zůstává. Tak bylo pod záštitou velkých příběhů legitimizováno nejedno totalitní zvrstvení – ať už to kolonialistické na Západě, komunistické na Východě nebo neoliberalní, kterému se daří - jak se zdá - na všech světových stranách.

Výsledkem je, že všechny bezpečné orientační body a vzorce, díky nimž moderní svět působil solidně a které usnadňovaly volby smysluplných životních strategií, se rozplynuly. Nastupující generace, odkojená postmoderním mlékem, již nevnímá realitu jako soudržný koherentní celek, ve kterém by bylo možné najít nějaký smysluplný systém či logiku, ale spíše jako skrumáž nahodilých a proměnlivých událostí. Pravda je prázdny pojem, se kterým může kdokoli nakládat jakkoli. Objektivní poznání je irelevantní. Právo a spravedlnost bylo vydáno napospas démonu interpretace. Pokrok lidstva je pro postmoderního člověka nadobro ztracená romantická iluze. Zvláště pak v českém prostředí, kde po celá desetiletí byly velké pravdy ohýbány, napínány a krouceny až do krajnosti a vznosné ideje vulgarizovány nízkými zájmy a kde jeden ideový velkopříběh střídal druhý, aniž

by se dostavoval zaslíbený ráj, upevnil se takřka podmíněný reflex apriorní nedůvěry. Jaké důsledky má tato změna myšlenkového klimatu pro školu a pedagogiku?

Pedagogika bez metanarace: ambivalence

V rámci moderního paradigmatu měla škola nezastupitelnou roli. Byla klíčovým prostředkem ke sdílení meta-příběhu. Veškeré didaktické nástroje, vědomosti, fakta, dovednosti či hodnoty, kterými disponovala, které pěstovala, rozvíjela a předávala, měly svůj význam právě v procesu realizace moderní agendy. A nutno dodat, že v tom byla velmi úspěšná. Díky moderním empirickým vědám se vybavila takovým arzenálem, o jakém se Ratkem, Bodinovi, Komenskému nebo Herbartovi ani nesnilo. Přičemž konečným cílem veškerého pedagogického úsilí bylo takzvané „připravit jedince pro život“, což dekonstruováno postmoderní hermeneutikou, znamená zformovat jej tak, aby byl schopen přijmout a dobře odehrát svou společensky určenou roli v rámci moderního scénáře. Že se často jednalo o více či méně latentní indoktrinaci, vyplývá již ze samotné povahy příběhu. Faktem ale zůstává, že to byla indoktrinace velmi funkční. Po celá stáletí účinně produkovala a upevňovala takřka religiózní víru v pokrok. Navíc zastřešena metanarací, patřila *academia* k věcem „posvátným“, neboť byla klíčovým místem, v němž se tvořily a rozvíjely hodnoty sloužící společenské integraci. Důstojnost učitelského taláru pak spočívala v dědictví historické kontinuity, poněvadž škola moderní, jakkoliv vymezena vůči škole pre-moderní, přece jen pokračovala v tradici houževnatého a obezřetného hledání, zachovávání a předávání pravd, které byly ve své mnohosti skládány do velkého jednotícího celku – jak naznačuje již samotný pojem uni-versity.

S koncem důvěry v metanarace škola o toto své nejcennější jmění přišla. Obrazně řečeno, ztratila svou duši. S velkým příběhem ztratila garanta, který by legitimizoval její výchovně-formativní roli ve společnosti. Postmoderní „klient“ již od školy nečeká velké objektivní (světa)názory, definitivní výpovědi či všeobecně platné hodnoty, natož pak nějaké výchovné „obrábění“ ve jménu univerzálních pravd. Vše, co chce a potřebuje, je pragmatická využitelnost školských produktů. Nevychovávejte mě, co je vám do mě, dejte mi fakta, dovednosti, kompetence, naložím si s nimi,

jak budu chtít. Potřebuji být konkurenceschopný, uplatnit se na trhu práce.⁹

Taková je poptávka neoliberálního paradigmatu, který se velmi ochotně chopil uprázdněného prostoru po ztracené metanaraci, a kterému je škola nucena vyhovět. Škola je tak zredukována do servisní či asistenční pozice individuální samo-svojnosti – řečeno pojmem Komenského, či sebe-prosazení – řečeno pojmem současným. V postmoderním klimatu se škola stává depozitářem či – bez pejorativnosti řečeno – supermarketem, kam konzument dochází, aby si eklekticky vybíral z široké nabídky více či méně klíčových produktů vhodných jeho bezprostřední potřebě. Jedná se o velmi specifickou situaci, kdy se potkávají, prolínají i střetávají dva myšlenkové světy. Škola je moderní, ale klientela již postmoderní. Coby výtvar jiné doby jeví se postmodernímu člověku cizí, autoritářská, netolerantní, uživatelsky nevládná.

A co na to škola? Teoretici i praktici vzdělávání mluví o „frustraci“ a „krizi“.¹⁰ Nejskvělejší osobnosti českého národa bijí na poplach: obecná vzdělanost dramaticky upadá.¹¹ Pedagogika se prý nestíhá přizpůsobovat kvapně měnícím se potřebám a výzvám doby.¹² Zoufale pokulhává „kultivace individuálních schopností a talentů, mravní, estetický a emocionální rozvoj, rozvoj mezilidských vztahů...“ (Skalková 1993, s. 52). Vzdělávací systém nezvládá rozvíjet „celého člověka“ (Floss 2005, s. 26). Zasáhla nás „postedukační“ epidemie (Palouš 2007). Celý vzdělávací sektor prý „stojí na křižovatce“ a potřebuje „nově definovat svou identitu“ (Bauman 2004, s. 147).

Závěr

Pokročilost či krizovost pedagogiky tedy záleží (jako obvykle) na hledisku a očekávání. Pokud nečekáváme víc než výbavu ke konkurenceschopnosti, pak můžeme být spokojeni. Pedagogika a škola toto umí zajistit relativně dobře. Produkuje jedince vyzbrojené množstvím vědomostí, dovedností, praktických kompetencí i zážitkových zkušeností, které tomuto cíli odpovídají. Pokud bychom ovšem od současné pedagogiky očekávali především morální kvality, lidskost a kultivaci duchovních složek osobnosti – jak tomu bylo v případě Komenského projektu –, pak budeme zklamáni. Postmodernita nezná instanci, která by legitimizovala takové cíle. Vše, co se ve školách dělo během posledních několika století, dávalo smysl buď na pozadí věčnosti, nebo pokroku. Pokud mo-

dernita skoncovala s prvním, postmodernita dala sbohem druhému. Zjednodušeně řečeno, doba premoderní ctíla Boha, moderní rozum, postmoderná necítí nic (srov. Bauman 2004, s. 157). Respektive ctí pouze sebe-prosazení. Pedagogika, která této poptávce vyhoví, se stává užitečným a ekonomizovaným zbožím (srov. Bělohorský 2003, s. 5). Někdo to bude vítat jako pokrok. Jiný to spatří jako krizi.

Poznámky

- 1 Tak tomu bylo jak u nejstarších semitských kultur, tak i v antice. K tomu viz např. klasické dílko SCHAEFFER, F. A.: *How Should We Then Live? The Rise and Decline of Western Thought and Culture*, Marshall Morgan & Scott, London, 1980.
- 2 „...známkou božské moudrosti bylo, že nic nečinila nadarmo, tj. ani bez nějakého cíle, ani bez prostředků, určených k dosažení onoho cíle. Cokoliv tedy jest, jest k něčemu; a aby to tam mohlo dospět, opatřeno jest jistými potřebnými ústrojí a pomůckami, by dokonce i jakýmsi pudem, aby nic nebylo vedeno k svému cíli proti své vůli a s odporem, nýbrž spíše lehce a příjemně s popudem samé přirozenosti.“ KOMENSKÝ, J. A.: *Didaktika velká*, Praha 1905, s. 51-52.
- 3 O samosvojnosti viz např. Komenského raný spis *Centrum securitatis* (Hlubina bezpečnosti).
- 4 Jedná se o fundament č. VII v *Didaktice velké*, z něhož citují veskeré následující úryvky. Viz KOMENSKÝ, J. A. *Didaktika velká ...* str. 155-157.
- 5 Pojmoslavi, které Komenský ve svých dílech nejednou opakuje. Pro nejranější zmínky viz např. KOMENSKÝ, J. A.: *Hlubina bezpečnosti*, Praha 1927.
- 6 Viz např. antropologické postřehy v Pascalových Myšlenkách. PASCAL, B.: *Pensées*, English trans. A. J. Krailsheimer (New York: Penguin, 1995), frag. 613, 206.
- 7 „Nejhorší jest, když se pokazí nejlepší.“
- 8 Myšlenku, že *scientia potentia est*, Bacon nejednou opakuje ve svých dobově revolučních úvahách, které specifickým způsobem inspirovaly i našeho Komenského. Viz např. BACON, F.: *Nové organon*, Svoboda, Praha 1974, str. 89, 186.
- 9 „Klientem“ je v této souvislosti především vysokoškolský student, ale prostřednictvím svých rodičů jím může být i žák základní školy.
- 10 Literatury pojednávající o „krizovosti“ české pedagogiky je ohromné množství. Viz např. HAŠKOVEC, J. *Současná krize české pedagogiky*. In: WALTEROVÁ, E. (ed.): *Česká pedagogika: proměny a výzvy*, Praha: UK – PedF, 2004, s. 49-55. ISBN 80-7290-169-9; SPILKOVÁ, V. *Pedagogika na Pedagogické fakultě UK – současný stav a perspektivy*. In: tamtéž, s. 49-55; SKALKOVÁ, J.: *Humanizace vzdělávání a výchovy jako soudobý pedagogický problém*, UJEP 1993, ISBN 80-7044-063-5; PALOUSH, R.: *Heretická škola: o filosofii výchovy ve světověku a Patočkově pedagogice čili filipika proti upadlé škole*, Praha: OIKOYMENH, 2008. ISBN 978-80-7298-302-5.
- 11 Obsah výzvy je volně přístupný na Internetu, viz např. <http://ktv.mff.cuni.cz/IFORUM-4389.html>.
- 12 V této studii se zaměřuji především na terciární sektor školství, ale vše, co bylo řečeno, platí pro školu obecně.

Další literatura

- BAUMAN, Z.: *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-1195-X.
- BĚLOHRADSKÝ, V.: Je vzdělání na cestě stát se zbožím? *Právo* 1. 9. 2003, s. 5. Dostupné na internetu: <<http://heol.ioar.sweb.cz/Vzdelani.html>>.
- FINKIELKRAUT, A.: *Destrukce myšlení*. Brno: Atlantis, 1993. ISBN: 80-7108-063-2.
- FLOSS, P.: *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*, Soliton 2005. ISBN 80-239-648-2.
- FOUCAULT, M.: *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-96-9.
- GRENZ, S. J.: *Úvod do postmodernismu*. Praha: Návrat domů, 1997. ISBN 80-85495-74-0.
- KOMENSKÝ, J. A.: *Pampaedia*. In: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. III. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0228-9.

KOŽMÍN, Z., KOŽMÍNOVÁ, D.: *Zvěšeni z Komenského*, Host 2007. ISBN 978-80-7294-224-4.

LYOTARD, J. F.: *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. In: *Theory and history of literature*, v. 10. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984. ISBN 9780816611737.

PALOUSH, R.: *Čas výchovy*. Praha: SPN, 1991. ISBN 80-04-25415-2.

PALOUSH, R.: *Doba postedukační? In: Rozhovory, které pokračují*, Praha, Eurolex Bohemia 2007. ISBN 978-80-7379-007-3.

SOKOL, J.: *Filosofická antropologie, Člověk jako osoba*, Portál, 2002. ISBN 80-7178-627-6.

ŠALDA, F. X.: *O literárním baroku cizím i domácím. In Studie literárně historické a kritické*. Praha: Melantrich, 1937.

WRIGHT, A.: *Religion, Education and Postmodernity*, RoutledgeFalmer 2004. ISBN 0-415-29870-9.

PhDr. Jan Hábl, Ph.D. (*1975) působí na univerzitách v Ústí nad Labem a Hradci Králové. Zároveň pracuje jako kazatel v Církvi bratrské. Přednáší kmenologii, filosofii výchovy, pedagogiku a etickou výchovu. Kontakt: jan.habl@ujep.cz; jan.habl@cb.cz.

DINGIR

religionistický časopis
o současné náboženské scéně

15. ročník

Číslo 2/2012 vychází 18. června 2012.

Vydává DINGIR, s. r. o.,
Černokostecká 36, 100 00 Praha 10
dingir@dingir.cz
<http://www.dingir.cz>

Šéfredaktor:

Doc. PhDr. Zdeněk Vojtíšek, Th. D.

Redakční rada:

Mgr. Pavol Bargár, M. St., Th. D.

Mgr. Pavel Dušek,

Doc. Pavel Hošek, Th. D.

Mgr. Andrea Hudáková, DiS.,

Mgr. Martin Kořínek,

Mgr. Mgr. Miloš Mrázek, Th. D.,

MUDr. Mgr. Prokop Remes,

Bc. Jan Sušer,

Doc. ThDr. Ivan O. Štampach,

Ing. Mgr. Vojtěch Tutr,

Mgr. Aleš Weiss.

Grafický návrh: Richard Bobůrka

Tisk: VS ČR, Praha 4

Cena: 49,- Kč

Objednávky a urgence:

SEND - Předplatné spol. s. r. o.
Ve Žlíbku 1800/77, 193 00 Praha 9
tel: 225 985 225

e-mail: administrace@send.cz

<http://www.send.cz>

Registrace:

MK ČR 7943 z 30. 3. 1998.

ISSN: 1212-1371

KOHN SE NECHAL POKŘTÍT..

Kohn se nechal pokřtít a přijde brzy po křtu na pastorační rozhovor se svým farářem. Ptá se: „Pane faráři, řeknou mi, mohl bych se taky stát knězem?“

Farář mu odpoví: „No, pane Kohne, nejste už nejmladší. Mohlo by se zdát, že nejste ve věku, kdy by člověk začínal novou životní dráhu, ale koneckonců proč ne? Jsou speciální semináře pro pozdní povolání. Pokud byste tam pobyl, vystudoval teologii, mohl byste být vysvěcen. Takže ano, mohl byste se stát knězem.“

Pan Kohn poděkuje a má se k odchodu, ale ještě se osmělí: „Pane faráři, řeknou mi, mohl bych se stát i biskupem?“

Farář odpoví: „No, pane Kohne, to je skutečně předčasné. Biskupové se vybírají z kněží, kteří se dlouho osvědčují ve službě církvi. No ale nakonec, proč ne? Pokud byste dlouho sloužil jako kněz a osvědčil byste se, mohl byste se stát i biskupem.“

Pan Kohn poděkuje, odchází, ale mezi dveřmi se ještě otočí a dovolí si další otázku: „Pane faráři, řeknou mi, mohl bych se stát i kardinálem?“

Farář odpoví: „Pane Kohne, nezlobte se, to se mi nezdá vhodné, kardinály vybírá Svätý Otec podle své úvahy. To je opravdu těžké. No ale budiž, nakonec proč ne. Snad byste se mohl stát i kardinálem.“

Pan Kohn poděkuje, rozloučí se, ale ještě se vrátí a špitne: „Pane faráři, řeknou mi, mohl bych se stát i papežem?“

Farář odpoví: „Pane Kohne, to už je příliš, to jste už opravdu přehnal, takhle nemůžete uvažovat. Ne, to by opravdu nešlo. Ne, papežem byste se stát nemohl.“

Na to pan Kohn: „No to je mi pěkná spravedlnost. Jeden z našich to dotáhl ještě výš.“

Dva buddhističtí mniši narazí na své cestě na velkou louži a před ní bezradně stojí krásná dívka. Jeden z mnichů ji vezme do náruče a přenesení ji, aby mohla pokračovat neuspíněna po své cestě. Mniši pak mlčky pokračují v cestě. Druhý mnich se za chvíli ozve:

„Bratře, ty nevíš, že nám mnichům je zakázáno dotýkat se žen?“

První mnich mu odpoví: „Já už jsem ji dávno pustil, ale ty ji ještě pořád neseš.“

Při jednání na Papežské kongregaci pro nauku víry se proboří v jedné místnosti strop a náhle se společně ocitnou u nebeské brány Hans Küng, Eugen Drewermann a Joseph Ratzinger. Pro takové případy je tam zavedeno zvláštní řízení. Přichází sám Pán a s každým jednotlivě hovoří v malém domečku hned u brány.

První vstoupí Küng a je v domečku patnáct minut, půl hodiny, hodinu, nakonec vychází, utírá si pot na čele a trochu rozechvěle říká: „No, dopadlo to nakonec dobře, ale některé věci jsem měl říkat jinak.“

Druhý jde do domečku Drewermann. Je tam půl hodiny, hodinu, dvě hodiny, nakonec vychází, utírá si pot na čele a rozechvěle říká: „No, dopadlo to nakonec dobře, ale některé věci jsem měl říkat jinak.“

Třetí vstoupí do domečku Ratzinger. Je tam půl hodiny, hodinu, dvě hodiny, tři hodiny. Po čtyřech hodinách vychází Pán Ježíš, utírá si pot na čele a značně rozechvěle říká: „No dopadlo to dobře, ale některé věci jsem měl říkat jinak.“

Vstoupí pastýř do betlémské jeskyně, podívá se na jesle a zvolá: „Jéžíš, Marjá, Jósefe! To je krásný miminko!“ Maria se obrátí na Josefa a říká mu: „Slyšíš? To je jméno, a ne Hugo!“

Dalajlama dostane k narozeninám balíček. Rozváže mašli, otevře krabici a nahlédne do ní. Říká: „Nic! To jsem si vždycy přál.“

Přijde Matka Tereza do nebe a anděl v roli číšníka jí na večeri přenesení papírový tácek s párkem a jeden rohlík. Trochu se diví, je-li tohle ta nebeská hostina, o které tolik četla ve spisech mystiků na zemi.

V pokoře si však řekne: „Je večer, dneska jsem ještě nebyla ve stavu.“

Druhý den se totéž opakuje v poledne i večer. Třetí den znovu, a tak si dodá odvahy a zeptá se na důvod.

Anděl jí to vysvětlí: „Pro dva nemá smysl vyvažovat.“

Nejsvětější Trojice se v nebi dívá na televizi. Je tam záběr na vyzáblého rolníka, který se opírá vši silou o pluh a snaží se rozorat vysušenou tvrdou půdu, řine se z něj pot, volek zapřažený do pluhu se namáhá, ale nedaří se. Otec se ptá: „A co je tohle? To jsem ještě nikdy neviděl.“ Syn mu odpoví: „Ale Tatínku, ty jsi jim přece řekl: V potu tváře budeš dobývat chléb svůj vešdejší.“ Otec na to: „No dobře, ale takhle jsem to nemyslel.“

Přepnou na jiný program a tam je zrovna záběr do porodního sálu. Žena v porodním křesle křičí, všude plno krve, zdravotní personál pobíhá a zachraňuje, co se dá. Otec se ptá: „A co je zase tohle? To jsem ještě nikdy neviděl.“ Syn mu odpoví: „Ale Tatínku, ty jsi jim říkal: V bolestech budeš rodit své potomky.“ Otec na to: „No dobře, ale takhle jsem to nemyslel.“

Přepnou na další program a tam je záběr na velký mramorový sál, v každé stěně několik dveří. Ty se bezhlučně otevírají a zavírají, dveřmi vycházejí a do nich zacházejí pánové v dlouhých róbách, černých, fialových, červených, s čepičkami na temeni, s aktovkami pod paží, všichni jsou spokojeni a důstojně si kynou. Otec se ptá: „A co je zase tohle? To jsem ještě neviděl.“ Syn mu odpoví: „To jsou, Tatínku, ti, kdo vědí, že jsi to tak nemyslel.“

Ve třech kostelích připravuje laický bratr kostelník oltář na mši. Převrhne se hořící svíčka a od ní chytne ubrus.

První případ je u dominikánů: Kostelník se obrátí na kněze připravujícího se v sakristii na mši. Ten svolá všechny bratry z kláštera a uspořádá disputaci o podstatě ohně, zejména řeší, je-li oheň substance, nebo akcident. Než to dořeší, kostel shoří.

Druhý případ je u jezuitů: Kostelník se obrátí na kněze, který se v sakristii připravuje na mši. Ten zvedne telefon a ptá se představeného domu, co je třeba dělat, představený hned volá provinciálovi s žádostí o řešení, provinciál volá ze stejného důvodu generálovi řádu do Říma, a kostel shoří.

Třetí případ je u kapucínů. Kostelník plivne na stůl a oheň je uhašen.

Připravil Ivan O. Štampach.

Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

VEČERNÍ AKADEMIE RELIGIONISTIKY

Pravidelné cykly přednášek pro veřejnost

Islám a sufismus

Prof. PhDr. Luboš Kropáček, CSc.

Staroegyptské náboženství

Doc. Jiří Janák, Th.D.

Náboženství v Indii

PhDr. Zdeněk Štípl

Filosoficko-náboženské školy Číny

PhDr. Lubica Obuchová

Absolventi všech cyklů získají **Osvědčení o absolvování kurzu**. Na všechny čtyři přednáškové cykly po šesti přednáškách si lze předplatit **přenosnou permanentku**.

Cena: **1680 Kč**

(uzávěrka přihlášek 10. 9. 2012)

Vstupné na místě: **80 Kč**

(pouze na jednotlivé přednášky)

Přihlásit se můžete na: religionistika@htf.cuni.cz
Doplňující informace: www.htf.cuni.cz/HTF-304.html
www.facebook.com/religionistika

Přednášky se konají v **zimním semestru 2012** (říjen, listopad, prosinec), každý týden v Nové Aule (L101) budovy Husitské teologické fakulty UK na adrese Pacovská 350/4, Praha 4. Podrobný rozpis bude všem zájemcům zaslán.

V **letním semestru 2013** budou pořádané další čtyři přednáškové cykly: židovská tradice, hermetismus, mandejské náboženství a křesťanská mystika.

Garantem celého programu je Doc. PhDr. Zdeněk Vojtíšek, Th.D.

www.facebook.com/nakladatelstvi.portal

www.portal.cz

Zdeněk Vojtíšek,
Pavel Dušek, Jiří Motl

Spiritualita v pomáhajících profesích

Kniha ke spiritualitě přistupuje ne-zaujatě z hlediska religionistiky a psychologie náboženství. Je praktickou příručkou pro všechny, kdo se setkávají se záležitostmi náboženství (ať už rádi, nebo neradi) ve své profesi: pro terapeuty, psychology, pedagogy, sociální pracovníky, poradce, pastorační pracovníky i duchovní.

brož., 232 s., 365 Kč

Žádejte v knihkupectvích nebo objednávejte:

Portál, s. r. o., tel.: 283 028 203

e-mail: obchod@portal.cz

Knihkupectví Portál: Praha 1, Jindřišská 30;

Praha 8, Klapkova 2; Brno, Dominikánské nám. 8

portál

Milenialismus.

Očekávání konce světa v minulosti i současnosti

konference na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

úterý 13. a středa 14. listopadu 2012

Přednáškové bloky a hlavní přednášející:

Současný milenialismus a jeho zkoumání

Senior Lect. **John Walliss**, Ph. D., kriminolog a ředitel Centra pro mileniální studia, Hope University, Liverpool

Milenialismus v Novém zákoně, křesťanské tradici a chiliastických sektách

Prof. PhDr. **Petr Čornej**, DrSc., Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Literární akademie Josefa Škvoreckého

Mesianismus v židovství – minulost a současnost

Prof. **Moše Idel**, Fakulta humanitních věd, Hebrejská univerzita v Jeruzalémě

Milenialismus a apokalyptické myšlení v islámu

Assoc. Prof. **David Cook**, Ph.D., Katedra religionistiky, Rice University, Houston

Další přednášející:

Mgr. **František Ábel**, Ph. D.;

Mgr. **David Biernot**, Th.D.;

JUDr. PhDr. **Marek Čejka**, Ph.D.;

Mgr. **Zuzana Marie Kostíková**, Ph. D.;

Mgr. **Daniel Křížek**, Ph.D.;

Mgr. **Jiří Lukeš**, Th. D.;

ThDr. **Petr Melmuk**, Th. D.;

Doc. **Pavel Milko**, Ph. D.;

PhDr. **Bronislav Ostřanský**, Ph.D.;

Mgr. **Pavel Ťupek**, Ph.D.;

Doc. PhDr. **Zdeněk Vojtíšek**, Th. D.

Konference o milenialismu (konceptech konce tohoto světa a nového věku) se koná v rámci projektu Milenialismus v monoteistických náboženstvích: jeho původ, současné podoby a společenská relevance, podpořeného Grantovou agenturou České republiky (grant P401/11/2450). Na projektu se podílejí: David Biernot, Jiří Lukeš, Bronislav Ostřanský a Zdeněk Vojtíšek. **Konference se koná v budově Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Pacovská 4, 140 00 Praha 4 (blízko metra „Budějovická“).**